

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM HUKUKU)
ANA BİLİM DALI

117632

İSLÂM HUKUKUNDA
MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR
VE HUKUKÎ SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan
Hasan DOĞAN

117632

ANKARA- 2002

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM HUKUKU)
ANA BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA
MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR
VE HUKUKÎ SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Şamil DAĞCI

Tez Jürisi

Doç. Dr. Şamil DAĞCI

Doç. Dr. Osman TAŞTAN

Doç. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Sınav Tarihi

.....

.....

.....

...13.09.2002...

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (İSLÂM HUKUKU)
ANA BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA
MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR
VE HUKUKÎ SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Şamil DAĞCI

Hazırlayan

Hasan DOĞAN

ANKARA- 2002

İSLÂM HUKUKUNDA
MİLLETLERARASI ANTLAŞMALAR
ve HUKUKÎ SONUÇLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	VI
Kısaltmalar.....	VIII
Giriş.....	1
I. Konunun Önemi.....	2
II. Konunun Sınıflandırması.....	2
III. Konunun Sunulması.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA

MİLLETLERARASI ANTLAŞMALARIN MAHİYETİ VE AKTEDİLMESİ

I. Antlaşma Kavramının Tanımı.....	5
II. İslâm Öncesi Dönemde (Arap Toplumunda) Antlaşma Kavramı.....	7
III. Milletlerarası Sorunların	
Çözüme Kavuşturulmasında Başvurulan Yöntemler.....	9

A. Dostane Yollar.....	10
1. Siyâsî Yollar.....	10
a. Siyâsî Müzâkereler.....	10
b. Tavassut (Uzlaştırma).....	10
2. Hukûkî Yollar.....	11
a. Tahkim.....	11
b. Milletlerarası Yargı.....	13
B. Hasmâne Yollar.....	14
IV. Milletlerarası Antlaşmaların Mahiyeti ve Çeşitleri.....	17
A. Milletlerarası Antlaşmaların Mahiyeti.....	17
B. Milletlerarası Antlaşmaların Çeşitleri.....	25
1. İslâm Hukukunun Geçerli Görüp	
Görmemesi Dikkate Alındığında Antlaşma Çeşitleri.....	26
2. Süreleri Bakımından Antlaşma Çeşitleri.....	27
3. Tarafların Nicelikleri, Nitelikleri ve Antlaşmanın Konusuna Göre	
Antlaşma Çeşitleri.....	30
V. Milletlerarası Antlaşmaların Akti.....	31
A. Milletlerarası Antlaşmaların Tarafları.....	31
B. Milletlerarası Antlaşmalarda İrade Serbestliği.....	33
C. Milletlerarası Antlaşmaların Konusu.....	33
D. Milletlerarası Antlaşmaların Hazırlanması.....	34
1. Temsilciler Aracılığı ile Görüşmeler.....	34
2. Milletlerarası Antlaşmaların Düzenlenmesi ve Kaleme Alınması.....	36
E. Milletlerarası Antlaşmaların İmzalanması, Tasdiki, Tescili, Neşir ve İlanı.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA MİLLETLERARASI ANTLAŞMALARIN İCRÂSİ, HUKUKÎ SONUÇLARI VE SONA ERMESİ

I. İslâm Hukukunda Antlaşma İmzalamanın Meşrûiyeti.....	41
A. Kur'an-ı Kerim Açısından Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti.....	42
B. Hz. Peygamber'in Sünneti Açısından Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti.....	48
1. Hz. Peygamber ve Antlaşmaları.....	48
a. Peygamberliği Öncesinde Yaptığı Antlaşmalar.....	49
b. Hicretten Önce Akdettiği Antlaşmalar.....	50
c. Hicretten Sonra İmzaladığı Antlaşmalar.....	52
1) Müslümanlar Arasında Yapılan Kardeşlik Antlaşması.....	52
2) Medine'deki Topluluklar Arasında Yapılan Antlaşmalar.....	53
3) Medine Dışındaki Diğer Topluluklarla Yapılan Antlaşmalar.....	56
2. Hz. Peygamber ve Antlaşmalarında Takip Ettiği Genel Siyaset.....	61
3. Hz. Pegamber Sonrasında Antlaşmalar.....	64
C. İslâm Hukukçularının	
Antlaşma Yapmanın Meşrûiyetine İlişkin Görüşleri.....	66
II. İslâm Hukukunda Milletlerarası Antlaşmanın Şartları.....	73
III. İslâm Hukukunda Milletlerarası Antlaşmalarda Süre Sınırlaması.....	75
IV. İslâm Hukukuna Göre Milletlerarası Antlaşmaların	
Doğurduğu Hukuki Sonuçlar.....	79
V. Milletlerarası Antlaşmaların Sona Ermesi	84

A. Tarafların Ortak İrade Beyanı.....	85
B. Fesih, Çekilme ve Vazgeçme.....	85
C. Antlaşma Hükümlerinin İcrâ Edilmesi.....	87
D. Belirlenen Sürenin Tamamlanması.....	87
E. Şartlardaki Değişimler.....	88
F. Savaş.....	89
G. İcrânın İmkânsızlığı.....	90
 SONUÇ.....	 92
KAYNAKLAR.....	95

ÖNSÖZ

İnsan hayatının her alanını konu edinen İslâm, bireyler arasında olduğu gibi toplumlar, topluluklar arasındaki ilişkilerle ilgili de pek çok düzenlemeye gitmiştir. İlk dönemlerden itibaren İslâm hukukçuları da, Kur'an hükümleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından hareketle milletlerarası ilişkiler konusunda müslümanların karşılaştıkları durumlarla ilgili takınmaları gereken tavırlar hakkında görüşler ve projeler sunmuşlardır.

Toplumlar, topluluklar arasındaki ilişkilerin kendisine dayandığı ve milletlerarası hukukun etrafında şekillendiği “savaş” ve “barış-antlaşma” kavramları, İslâm hukukçuları tarafından dikkatle ele alınması gereken konular olarak görülmüştür. Özellikle her vesileyle barışa çağrıda bulunduğu, bozgunculuğa, kaosa, vahşete karşı çıktığı belirtilen İslâm'ın milletlerarası ilişkiler kuramında, savaş ve çatışma halinin karşıtı olarak antlaşmaya nasıl bir rol biçildiği önemli bir araştırma konusudur. İslâm, bir takım kulağa hoş gelen sloganların ötesinde mensuplarını sürekli çatışmaya sürükleyen, büyük bir hızla yayılmasını şiddete ve vahşete borçlu olan, antlaşma ve antlaşmalı olmakla ilgili katı tutumundan vaz geçmeyen ve bu konuda dar bir bakış açısını aşamayan bir din midir, yoksa insanın huzuru ve yeryüzünün ıslahı yolunda savaşı ve barışı hayatın gerçekleri kabul eden, her hâlükarda barışı şiddete tercih eden ve antlaşmalı olma hali konusunda ufku geniş bir yapıya mı sahiptir?

Tezimizde asla değerini, önemini ve hatta güncelliğini yitirmeyeceğine inandığımız “İslâm hukukunda milletlerarası antlaşmalar” konusunu ve bununla ilgili meseleleri ele almaya çalıştık. İslâm hukuçularının konuyu geçiştirmek veya derinlemesine incelemek ikileminde nasıl tercihte bulunduklarını, çağlarına göre nasıl eser ve görüşlere sahip olduklarını incelemeye gayret ettik. Böylece İslâm hukukunun bu alandaki terminolojisini, literatürünü ve tarihi süreç içerisinde hukuk dünyasına kazandırdığı birikimi görebilme fırsatı yakaladık.

Konu hakkında bilgi toplamak ve bilgilerin değerlendirilmesinde değerli bilgi ve tecrübesiyle yardımını esirgemeyen muhterem Hocam Doç. Dr. şâmil Dağcı'ya, ayrıca destek ve yardımıyla bana yol gösteren Hocam Prof. Dr. İbrahim alışkan ve Dr. Ahmet Ünsal'a teşekkürlerimi sunuyor, İslâm Hukuku alanında yeni bilgiler ve ufuklar edinmeme imkân tanıdıkları için minnettarlığımı ifade etmek isityorum.

Hasan DOĞAN

KISALTMALAR

A.Ü.B.	Ankara Üniversitesi Basımevi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	İbn
bl.	Bölüm
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyânet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyânet İşleri Başkanlığı
fr.	Fransızcası
h.	Hicrî
ing.	İngilizcesi
Kit.	Kitabevi
md.	Madde, Maddesi
mat.	Matbaa, Matbaası
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MİA	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
M.Ü.İ.F.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
m.y.	(Basıldığı) matbaa yok
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
t.y.	(Basıldığı) tarih yok
vb.	ve benzeri
yay.	Yayıncılık, Yayınları
y.y.	(Basıldığı) yer yok

GİRİŞ

I. Konunun Önemi

Yeryüzünü paylaşan ve birlikte yaşamak zorunda olan insanlar, sürekli ilişki ve etkileşim içerisindedir. Hayatın başlangıcından günümüze kadar insanlar birbiriyle savaşmış ya da uzlaşmanın yollarını aramıştır. Bu nedenle savaş ve barış kavramları insan için taşıdığı önemi asla yitirmemiştir. En az düşmanlık ve savaş kadar antlaşmalar da tarihin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Esasen pek çok hukuk dalının ele aldığı antlaşma kavramı milletlerarası hukukta başlı başına bir anlam ifade etmektedir. Çünkü, milletlerarası hukukun dayandığı en temel kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin hemen her yönüne ilişkin görüş ve yaklaşımlar geliştiren İslâm Devletler Hukuku'nun kavrama bakışı, antlaşmanın doğasına, yapısına ve hukukî sonuçlarına yaklaşımı şüphesiz geniş ve mühim bir araştırma alanıdır. Bu noktadan hareketle güncelliğini ve milletlerarası sorunların çözülmesinde başvurulan bir yöntem olma özelliğini kaybetmesi mümkün görünmeyen milletlerarası antlaşmalara farklı ekollere mensup İslâm Hukukçularının geliştirdiği açılımlar üzerinde inceleme ve araştırma yapmayı bir zaruret olarak görmekteyiz. Bu yolda atılmış küçük bir adım olarak nitelendirebileceğimiz çalışmamızda İslâm Hukuku için antlaşmanın nasıl bir kıymet taşıdığını, müslümanlar ve diğer milletler arasındaki ilişkilerde antlaşmanın olağan bir durum olup olmadığı, antlaşma kavramının ne gibi kayıtlarla sınırlandığını ve gelişen bakış açısının hangi mütâlaalara dayandırıldığını görme fırsatımız doğmuş olmaktadır.

II. Konunun Sınırlandırılması

Antlaşma, hukukun ele aldığı önemli bir kavramdır. İslâm hukuku da, antlaşma kavramı ve milletlerarası antlaşmalarla ilgili derinlemesine incelemeler yapmış ve pek çok görüş ortaya atmıştır.

Milletlerarası antlaşmalar, her biri müstakil eserler halinde incelenebilecek pek çok konuyu, problemi ve alt başlığı ihtiva etmektedir. Bu ise, yüksek lisans tezimizin

hacmini zorlayacak bir boyutu ifade eder. Bundan dolayı tezimizde, milletlerarası antlaşmalara yüklenen anlamı, hazırlanıp aktedilmesi, yürürlük kazanması konularını, milletlerarası antlaşmalar yapmanın meşruiyetini, taşıması gereken şartları, süre sınırlamasıyla ilgili görüşleri, hukukî sonuçlarını ve sona ermesini ise ana hatlarıyla sunmaya çalıştık.

Milletlerarası antlaşmaların sadece hukukî yönünü konu edindik. Milletlerarası antlaşmaların hukuktan ziyade diğer bilim dallarının alanına giren ilgili konularını çalışmamıza dahil etmedik.

Tezimizde İslâm hukukunun ilk dönemlerine ait bilimsel kaynakların yanı sıra, günümüz İslâm hukukçuları ve modern hukukçuların eserlerine de müracaat ettik ve imkân buldukça mukayeselere yöneldik.

III. Konunun Sunulması

İslâm Hukuku'nda Milletlerarası Antlaşmalar ve Hukukî Sonuçları adlı tezimizi “Giriş” ve bunu izleyen iki bölüm şeklinde takdim etmekteyiz. İlk bölümde kavram olarak antlaşma hakkında bilgi vererek antlaşmanın hangi unsurlardan oluştuğunu, antlaşmanın hazırlanıp düzenlenmesini ve genel olarak aktedilmesini ele almaktayız.

İkinci bölümde ise Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının çeşitli ekollere mensup İslâm Hukukçularının antlaşmayı nasıl değerlendirdiğini, antlaşma yapmanın İslâm Hukuku açısından meşrûiyetini, antlaşmanın doğurduğu hukukî sonuçları ve antlaşmaların sona ermesini ayrı başlıklar halinde sunmaya çalıştık.

Tezimizi hazırlarken ulaşabildiğimiz klâsik İslâm Hukuku eserlerine başvurmakla birlikte İslâm Hukukçuları ya da modern hukukçular tarafından son dönemlerde kaleme alınmış eserlerden istifade etmeye çabaladık.

Hiçbir ön kabul taşımadan araştırmaya koyulduğumuz tezimizde elde ettiğimiz bilgiler ışığında ulaştığımız sonuçları mümkün mertebe tekrardan ve gerekmeyen açıklamalardan uzak durarak arz etme gayreti içerisinde bulunduk.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLÂM HUKUKUNDA
MİLLETLERARASI ANTLAŞMALARIN MÂHİYETİ VE AKTİ

I. Antlaşma Kavramının Tanımı

Sosyolojiden ekonomiye, siyaset biliminden hukukun çeşitli dallarına kadar kullanılan antlaşma kavramı, en genel ifadeyle, tarafların belli esaslar üzerinde uzlaşarak o yönde hareket için söz vermeleri, and içmeleri, ahitleşmeleri, karşılıklı yeminleşmeleri anlamına gelmektedir¹. Milletlerarası hukukta antlaşma, milletlerarası hukukun kendilerine gerekli yetkiyi tanıdığı kişiler, taraflar arasında ve milletlerarası hukuka uygun çerçevede, hak ve yükümlülükler meydana getiren, bunları değiştiren yahut sona erdiren irade uyuşmasıdır².

Devletler hukukunun en önemli konularından biri olan antlaşma kavramının tanımı konusunda ortaya konan fikirleri genel olarak şöyle özetleyebiliriz. Sadece devletler hukukunda değil, hukuk literatürünün tümünde antlaşmanın karşılıklı irade beyanı temel alınarak tarif edildiği bilinmektedir. Devletler arasında aktedilen antlaşmaların da ifade edilmesi gereken ilk özelliği karşılıklı irade beyanlarına dayalı olması, bir diğer deyişle mukavelevî nitelik taşımasıdır. Antlaşmalar, bazı durumlarda antlaşmaya taraf olmayan devletlere etkide bulunabilmekteyse de, genel olarak âkitler arasında hak ve yükümlülükler meydana getiren, değiştiren veya sona erdiren irade beyanlarıdır. Antlaşmanın taşıdığı isim ve şekil, antlaşmanın muteberiyetini etkilemez. Bu özelliklerin ışığında modern hukukta milletlerarası antlaşma kavramı için belli noktalarda benzerlikler taşıyan, ama tümüyle aynı olmayan yaklaşımlarla tanımlamalar geliştirilmiştir.

Oppenheim gibi bazı hukukçulara göre milletlerarası antlaşma, devletler ya da devlet teşkilatları arasında yapılan akit niteliğinde ve taraflar açısından hukukî hak ve borçlar meydana getiren anlaşmalardır³. Mc Nair, milletlerarası antlaşmaların iki ya da daha fazla devlet veya devlet teşkilatının arasında milletlerarası hukuk alanında

¹ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Eramat Mat., İstanbul 1996, s. 55.

² Türk Hukuk Lügati, Türk Hukuk Kurumu, Maarif Mat., Ankara 1944, s. 241; Seha Meray, Devletler Hukukuna Giriş, Sevinç Mat., Ankara 1962, I, 71; Hüseyin Pazarcı, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Cantekin Mat., Ankara 1995, I, 103.

³ Edip Çelik, Milletlerarası Hukuk, Yaylacık Mat., İstanbul 1984, I, 56.

cereyan edecek bir ilişki kurmak için yaptığı yazılı anlaşmalar olduğu görüşündedir⁴. Yukarıdaki tanımların aksine milletlerarası antlaşmaları daha geniş kapsamlı değerlendirmek mümkündür. Örneğin Hans Kelsen, tarafların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini saptadıkları bir hukuksal işlem tanımıyla yetinirken, Charles Rousseau, milletlerarası antlaşmaların milletlerarası hukukun kişileri yani milletlerarası toplumun üyeleri arasında yapılan her çeşit anlaşma olduğunu savunmaktadır⁵.

Bu tariflerin ışığında genel olarak milletlerarası antlaşmanın milletlerarası hukukun bu yetkiyi kendisine verdiği taraflar arasında, hukukî bir ilişki meydana getirmek ya da ortaya çıkmış ilişkiyi yeniden düzenlemek, değiştirmek ya da kaldırmak maksadıyla yapılan işlem olduğu söylenebilir⁶.

İslâm Hukukunda milletlerarası antlaşmaların, insanların birbirleriyle yaptıkları antlaşmalarla benzer temeller üzerine kurulduğu dikkat çekmektedir. Zaten İslâm hukukçuları, devletler arasında yapılan antlaşmayı, bir nevi akit olarak değerlendirir. Buna göre muhâdene, muvâdaa gibi bir antlaşma, hukukî sonuçlar meydana getiren, belirli bir eylem üzerinde varılan uzlaşmayı ifade eden bir akit çeşididir⁷. Akit ise, Mecelle’de

“tarafeynin bir hususu iltizâm ve taahhüt etmeleridir ki icâb ve kabulün irtibatından ibarettir”⁸

şeklinde tanımlanmaktadır. İn’ikâd, akdin gerçekleşmesi ise

“icabın, mevzuunda neticesini gösterecek meşru bir tarzda kabul ile bağlanmasıdır”

cümlesiyle tarif edilmektedir⁹. Modern hukukçular bu anlamı, akdin bir hakkı inşâ, nakil ve sona erdirmek üzere iki iradenin ittifakı olduğu şeklinde formüle ederler¹⁰. Görüleceği üzere İslâm hukukçuları, tarafların sadece razı olmalarını yeterli görmeyerek, irade beyanlarının kanunun istediği şekilde, hukukî sonuç doğuracak

⁴ Çelik, I, 56.

⁵ Çelik, I, 56.

⁶ Zeki Mesut Alsan, Yeni Devletler Hukuku, Güney Mat., Ankara 1950, I, 50 ve 584; Çelik, I, 57.

⁷ Şemsu’l-Eimme Ebûbekr Muhammed b. Ahmed el-Hanefî es-Serahsî, Kitabu’l-Mebsût, Dâru’l-Marife, Beyrut (t.y.), X, 86; Mâcid Haddûrî, War and Peace in the Law of İslâm, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1955, s. 203.

⁸ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Dersaadet Mat., İstanbul 1322 h., md.

⁹ Mecelle, md. 103-104.

¹⁰ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ’, el-Fıkhü’l-İslâmî fi Sevbihi’l-Cedîd- el-Medhalü’l-Fıkhîyyü’l-Âmm, Matâbiu Elif Bâ’, Dimeşk 1967-1968, I, 292.

biçimde olması gerektiğini savunmaktadırlar¹¹. Bu noktadan hareketle İslâm hukukçularına göre akit sadece iki iradenin ittifakı değil, kanun koyucu (Şâri') nun bu ittifaktan ortaya çıktığını kabul ettiği irtibattır.¹²

II. İslâm Öncesi Dönemde (Arap Toplumunda) Antlaşma Kavramı

Dünyanın her yerinde olduğu gibi İslâm öncesinde Arap yarımadası ve yakın çevresinde, devletler ya da devlet düzeyine erişememiş insan toplulukları, kabileler arasında savaşlar ve antlaşmalar yapılmaktaydı. Bu dönemde imza edilen antlaşmalarla kabileler arasında fitne çıkarmak, savaş yapmak, başkalarına saldırmak, güç birliği sağlamak ya da zulme karşı birlikte direniş göstermek ya da haksızlıklarla mücadele hedeflenmekteydi¹³. Örneğin İslâmiyet'in ilk yıllarında müslümanların da yararlandığı, temelde Arapların gelenekleri arasında önemli bir yer tutan himâye antlaşmaları, kişinin ya da kişilerin korunması ve kendilerine yönelik olası bir saldırının engellenmesi etrafında şekillenen bir antlaşma çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴. Buna göre gizliliğin değil ilanın esas olduğu himâye antlaşmasıyla himâye altına giren kişi ya da kişiler, himâye edenin akrabası durumuna gelirken, himâye edenin yakınları da himâye altına alınan kişiyi kollamak yükümlülüğünü kabul etmiş olmaktadır¹⁵. Yine himaye antlaşmasından farklı olarak Araplar arasında velâ antlaşmalarının da çok yaygın olduğu görülmektedir. Velâ antlaşması, bir kabilenin bireylerinden birinin başka bir kabilenin şahıslarından birine veya kölenin kendisini özgürlüğüne kavuşturan kişiye dost olması ve katılması, bunu onaylayan (sığınılan) kimsenin tüm akrabalık bağ ve haklarına, o kişinin mevlâsı olması sıfatıyla sahip olması durumudur. Buna göre köle sahiplerinin kölelikten azadettiği kimsenin üzerindeki hak ve hukukunda olduğu gibi kişiyle velâ antlaşması yapılan kişi üzerindeki hak ve hukuk bir nevi akrabalık olarak görülmüş, kendisiyle arasında velâ antlaşması bulunan bir kişiye bir saldırı olması

¹¹ Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, III, 35-36.

¹² ez-Zerkâ', I, 294.

¹³ Münir Muhammed Gadbân, İslâm'da Siyâsî Antlaşma, çev. Asım Kanar, Kerem Mat., İstanbul 1992, s. 13.

¹⁴ İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Bayrak Mat., İstanbul 1989, I, 162.

¹⁵ Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 162.

halinde söz konusu hakkı tanıyan kimselerin harekete geçerek gerekli yardım ve önlemi alması esas kabul edilmiştir¹⁶.

Arap toplumunda îlâf, hafara, hılf, civâr kavramları da antlaşma biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâşim b. Abdi'l-Menâf b. Kusay'ın Kureyş liderliğini yürüttüğü dönemde kabilenin kent pazarının çok ötesine açıldığı, Kureyş ile batı Arabistan (Necd) yolu üzerindeki kabileler arasında antlaşmaya varıldığı (îlâf), Mekke ticaret kervanlarına Suriye ve Yemen ticaret merkezleri arasında güvenli geçiş hakkı tanındığı (hafara)¹⁷ bilinmektedir. Îlâf kavramı genel olarak "ahitler, ahit, musâlaha" şeklinde tanımlamaktadır¹⁸. Bunun yanında Mekkelilerin, aralarında îlâfın olmadığı, ticaret yolu üzerinde bulunmadığı halde ticarî ortaklıklarından fayda umdukları kabilelerle "hılf", Medinelilerin de kendi aralarında hılf yaptıkları bilinmektedir¹⁹. Yine Mekkelilerin özellikle hac döneminde geniş ticarî bağlantılarınaa zemin hazırlayan "civâr" kavramının, Kureyş'in etrafındaki diğer tüm kabileler ile arasında kurduğu bir komşuluk antlaşması olduğu belirtilmektedir²⁰. Medine'de yaşayan yahudi kabilelerinin birbirlerinden ayrı olarak Evs ve Hazrec kabileleriyle iyi komşuluk ve ittifak amaçlı antlaşmalar yaptıkları bilinmektedir. Özellikle münafıkların İslâm'ı kabul etmelerinden sonra bile Medine'deki Yahudi kabileleri ile çok önceden yapılmış ittifak antlaşmalarına bağlı kaldıklarını, Yahudilerle müslümanların savaşmaları halinde yahudilere destek vereceklerini yahut yahudilerin sürülmesi durumunda dayanışmayı sürdüreceklerini dile getirdiklerini burada zikretmeliyiz²¹.

Yine İslâm öncesi dönemlerde kabile içi ve kabileler arasında ortaya çıkan problemlerin uzlaşya kavuşturulması için münâfere (hakem) ve kabileler üstü işbirliği ve sorumluluk doğuran münâdeme adı verilen antlaşmalar yapıldığı ifade edilmektedir²². Bu arada, inanç kardeşliğinden doğan birlikteliği tesis eden İslâmiyet'in Arap yarımadasına egemen olmasına dek kabileler arasında yapılan antlaşmaların yakın

¹⁶ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Muhammed b. Abdurrahman, Mukaddime, çev. Zâkir Kadiri Ugan, MEB Basımevi, İstanbul 1996, I, 324; Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 161.

¹⁷ Hamid Dabaşı, İslâm'da Otorite, çev. Süleyman Gündüz, Paşahan Mat., İstanbul 1995, s. 52.

¹⁸ Muhammed Hamidullah, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, AÜİFD, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, XXI, 216.

¹⁹ Ahmet Sezikli, Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri, TDV Mat., Ankara 1997, s. 20.

²⁰ Dabaşı, s. 55.

²¹ Haşr Suresi, 88: 11.

²² Dabaşı, s. 58,

akrabalıktan kaynaklanan asabiyet kadar köklü ve güçlü hale gelemediği, kabilesel asabiyetin, kabilesel antlaşma asabiyetinden önde olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu durum, ilerleyen zamanlarda inanç yakınlığı olmamakla beraber Peygamberimize ve diğer müslümanlara kendi akrabalarının dost ve müttefiklerine rağmen nasıl ve niçin kol kanat gerdiklerini algılayabilmemizi sağlayacak büyüklükte bir ipucudur.

İslâm öncesi dönemde bazı antlaşmaların altında Hz. Peygamber'in de adının geçtiği söylenebilir. Bunlar Mutayyibûn Antlaşması ve Hılfu'l-Fudûl'dur²³. Benî Hâşim'den bireysel olarak katıldığı, zalime karşı mazlumu desteklemeyi, gasp edilen hakkın mazluma geri verilmesini amaçlayan hılfu'l fudûl hakkında Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilir:

“Eğer ona (hılfu'l-fudûla) İslâm'da çağrılıydım (yine) katılırdım”²⁴

III. Milletlerarası Sorunların Çözüme Kavuşturulmasında Başvurulan Yöntemler

Genel olarak devletler arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması için dostane veya zecrî (hasmane) yöntemlere baş vurulduğu, anlaşmazlıkların ya sulh ya da cebir yoluyla giderildiği görülmektedir. Devletler hukukunda anlaşmazlıkların savaş ve diğer hasmane yaklaşımlar dışında diplomatik müzâkereler, tavassut, tahkim ve milletlerarası yargı yoluyla ortadan kaldırılması hedeflenmektedir²⁵. Ancak sözü geçen sorunların halliyle ilgili olarak daha ayrıntılı biçimde şöyle bir tasnife girmek mümkündür.

A. Dostane Yollar

1. Siyâsî Yollar

- a. Siyâsî Müzâkereler
- b. Tavassut (Uzlaştırma)

2. Hukûkî Yollar

- a. Tahkim

²³ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Matbaatü's-Seniyye, Bulak 1295, I, 44 ve 45.

²⁴ İbn Hişâm, I, 44.

²⁵ Şakir Berki, Devletler Hukukuna Giriş, Sevinç Mat. , Ankara 1962, II, 397.

b. Milletlerarası Yargı

B. Hasmane Yollar

Bunları tek tek ele almak gerekirse:

A. Dostane Yollar

Milletlerarasındaki problemlerin -hukukî, siyasi ya da başka bir türe mensup olması burada önem taşımaksızın- dostane yollarla halli, sulhe dayalı çözüm metodlarının tümünü kapsamaktadır. Dostane yollar şöyle sıralanabilir:

1. Siyâsî Yollar

a. Siyâsî Müzâkereler

Milletlerarası sorunların çözümüne ilgili en basit ve belki de en çok başvuru olan yöntem, müzâkeredir. Müzâkereler, daimi ya da o durum için görevlendirilmiş elçiler tarafından gerçekleştirilir²⁶.

b. Tavassut

Dilimizde uzlaştırma ya da arabuluculuk, tavassut teriminin anlamını karşılamaktadır. Problemin tarafı olmayan bir devlet ya da benzeri teşekkülün ve hatta kişinin sulhe yönlendirici tavsiye, telkinleriyle aracılık yapması ve tarafları bir orta noktada buluşturma gayretidir. Kur'an-ı Kerim'de kişiler arasındaki anlaşmazlıklarda olduğu gibi toplumlar arasındaki problemlerin giderilmesiyle ilgili olarak da arabuluculuktan söz edilmektedir. Yüce Allah buyurur ki:

"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşursa aralarını düzeltiniz. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşınız. Eğer dönerlerse artık aralarını adaletle düzeltiniz ve adaletli davranınız. Şüphesiz ki Allah, adaletli davrananları sever."²⁷

²⁶ Muhammed Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşçu, Gaye Mat., Ankara 1979, s. 245.

²⁷ Hucurât Suresi, 49: 9..

Hicretin ilk yılında Hz. Hamza komutasındaki birliğin Ebû Cehil komutasındaki müşrik birliğe Yenbu' sahiline yakın bir noktada tesadüf ettiği, Mecdi b. Amr'ın arabuluculuğu ile çatışmanın önlendiği rivayet edilmektedir²⁸. Yine Abdullah b. Ubey b. Selûl, eski müttefiki olması münasebetiyle Yahudi kabilesi Kaynukaoğullarının lehine Peygamber (S)'e tavassutta bulunduğu bildirilmektedir²⁹.

2. Hukûkî Yollar

a. Tahkim

Arabuluculuktan farklı olarak bir ihtilafın çözümlenmesi amacıyla tarafların, üçüncü kişi ya da kişilerin hakemliği üzerinde anlaşmaya varmaları, tahkim olarak adlandırılmaktadır³⁰. Böylece iki devlet ya da topluluk arasındaki uyuşmazlık, daha önceden izlenecek hukuk kurallarının tespiti akabinde her iki tarafın da muteber gördüğü bir üçüncü kişi tarafından çözüme kavuşturulur ve hakem tayin edilen kişinin vardığı hüküm arabuluculuğun çok ötesinde bir değer ve bağlayıcılık ifade eder. Ne var ki hakem kararları yine de tarafların kabulü ile sınırlıdır. Bununla alâkalı olarak Ebû Yûsuf, tarafların iki hakem benimsemesi ve hakemlerin kararında ihtilaf olması halinde hakem kararını hükümsüz görmektedir. Bunun istisnası, her iki tarafın da hakemlerden birinin görüşü üzerinde fikir birliğine varmasıdır. Taraflardan biri hakem kararını kabul edip diğeri kabul etmezse tahkim hükümsüzdür. Eğer taraflardan her biri bir hakemin kararını kabullenip diğeriyle ayrılığa düşerse yine hakem kararı hükmünü kaybeder³¹.

Tahkimin hukukî bağlayıcılığı, hakem tayini sözleşmesi ya da daha yaygın bir tabirle tahkim mukavelesine (tahkimnâme)³² dayanmaktadır. Bu da aslında taraflar arasında kabul edilmiş bir çeşit antlaşmadır.

Kur'an, pek çok ayette Allah'ın ve peygamberlerinin insanlar arasındaki ihtilaflar ve meselelere ilişkin hüküm vermesine işaret ederken³³, tahkim konusunda adaletten

²⁸ İbn Hişâm, II, 4.

²⁹ İbn Hişâm, II, 71.

³⁰ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 74; Haddûrî, s. 231; Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Gümüş Mat., Ankara 1992, s. 561.

³¹ Ebû Yûsuf Yakup b. İbrahim, Kitâbu'l-Harâc, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1352 h., s. 202.

³² Şafak, s. 561.

³³ Nisâ Suresi, 4: 58-59; Mâide Suresi, 5: 48-50; Sa'd Suresi, 38: 26 gibi.

ayrılmamak, emaneti ehline vermek, işleri uzmanına sormak ve Allah ve elçisinin hükümlerine sadakat göstermek gibi temel ilkeleri çeşitli biçimlerde direk ya da dolaylı olarak açıklamıştır³⁴.

Kur'an'ın insanlar arasında hüküm verme vasfını özellikle vurguladığı Peygamberimizin (S) İslâm öncesinde Hacer-i Esved taşının Kabe'ye yerleştirilmesi sorununu çözmek gibi hakemlik görevleri üstlendiğini görmekteyiz³⁵. Yine Medine döneminde Kurayzaoğulları yahudileri, kendilerinin akibetleri hakkında belirli bir şahsın (Sa'd b. Muâz) hüküm vermesi şartını koşarak müslümanlara teslim olmuşlardır³⁶. Bazı Evsliler, Hz. Peygamber'e başvurarak Hazrec kabilesinin eski müttefiki Kaynukaoğullarına yapılan muameleyi kendilerinin eski müttefiki Kurayzaoğullarına yapması için ricada bulunmuş, Hz. Peygamber de, Evs kabilesine mensup Medinelilere mühim bir hak tanımış ve onların onayını alarak bu konuda karar verme yetkisini Evs kabilesinden Sa'd b. Muâz'a havale etmiştir. Peygamberimizin tahkimi kabul ettiği, tarafların muteber saydığı bu kişinin verdiği kararı da aynen uyguladığı bilinmektedir. Yine Hz. Ali ve Muaviye arasındaki ihtilafın giderilmesi için tahkim metodunun uygulanması, bu konu için dikkat çekici bir örnektir³⁷.

Her ne kadar günümüzde hakemlik yaygın olarak bireylerin üstünde görev icra eden teşekküller eliyle gerçekleştiriliyorsa da tahkim için başvurulmaması gereken kimselerin durumlarına hukuk metinlerinde yer verilmiştir. Buna göre namuslu hanımlara iftira atmaktan ceza alanlar (kazf suçundan mahkum olanlar), reşit olmayanlar, köleler, karşı tarafın elinde tutsak halde bulunanlar (özgür olmayanlar), ahlâksızlar (fasıklar), şüpheli ve kötü halleri herkesçe malum olanlar, karşı tarafın topraklarında ticaret yapan veya gayr-i müslim tarafın tebası konumundaki müslümanlar tahkim için tercih edilemez³⁸. Bu sınıflar sıralanırken, hakemin dürüst ve özgürce karar vermesini sağlama hassasiyetinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Ebû Yûsuf'un kadın ve körleri bu liste içerisinde değerlendirmesini ise özellikle zamanın şartları ve sözü geçenlerin o dönemdeki sosyal imkân ve yeterlilikleri çerçevesinde

³⁴ Nisâ Suresi, 4: 58-59 ve 65; Mâide Suresi, 5: 105.

³⁵ İbn Hişâm, I, 53.

³⁶ İbn Hişâm, II, s. 153; Ebû Yûsuf, 303.

³⁷ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, Tarihü'r-Rusul ve'l-Mulûk, Dâru'l-Maârif, Kahire (t.y.), V, 70-71.

³⁸ Ebû Yûsuf, s. 202-205.

algılamak gerekir. Müslümanlara tercih edecekleri ideal hakemin vasıflarını sayan Ebû Yûsuf'un, gayr-i müslim tebadan birinin hakemlik şerefine layık olmadığı fikri de genelin kabulünü kazanamamıştır. Örneğin Kâsânî, tarafsız gayr-i müslimlerin hakemliklerinde bir sorun görmemektedir.³⁹ Tabii, Ebû Yûsuf'un kanaatini benimseyenlerin de var olduğunu kabul etmek gerekir ki Nevevî, bunlardan biridir.⁴⁰

Müslümanlar için ortaya konan örnek hakemin vasıfları şöyle özetlenebilir: hür, akıllı, bâliğ, erkek, âdil, fakîh, müslümanlar arasında itimad ve itibar sahibi olmak⁴¹. Sözü geçen vasıfların bazıları ya tümüyle ya da kapsamaları itibarıyla tenkide uğramıştır. Örneğin tıpla ilgili bir konuda hakem tayin edilen kimsenin fıkhıta ne kadar derin olursa olsun yeterli gelmeyeceği veya her konuda uzmanlığın temelde mümkün görünmeyeceği tarafımızdan da paylaştığı bir görüştür. Örneğin Kurayzaoğullarıyla ilgili tahkimde kararı veren Sa'd b. Muâz'ın konuyla ilgili tecrübeye sahip bulunmakla beraber hakemlik için sözü geçen fıkhi derinlik vasfına sahip olması sabit değildir⁴².

Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla tahkîm, özellikle İslâm hukukunun en eski kaynaklarından bugüne kadar kendisine geniş yer ayrılan, hatta tavsiye edilen çağımızda milletlerarası problemlerin ortadan kaldırılması konusunda en çok başvurulmuş mühim bir ihtilaf çözme yöntemidir. Tahkîm, zaman içerisinde milletlerarası kurumların hakemliğini esas alan bir vasıf kazanmıştır.

b. Milletlerarası Yargı

Milletlerarası hakemlerin gerçekleştirdiği tahkîmin yanı sıra Adalet Divanı da bir anlamda tahkîm görevi yürütmektedir. Adalet Divanı'nı, İslâm hukukunun konuyla ilgili genel prensipleri açısından İslâm hukuku ile çatışmayan⁴³, ancak benzeri bir milletlerarası teşkilatı ön görmemesi nedeniyle tezimizle doğrudan ilgisi olmayan bir konu biçiminde değerlendiriyor ve uyuşmazlıkları devletlerarası hukuka uygun olarak

³⁹ Alâüddin Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî, Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi', Matbaatü'l-Cemâliyye, Mısır 1328 h., VII, 108.

⁴⁰ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, Ravdatu'l-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1991, X, 336.

⁴¹ Ebû Yûsuf, s. 203-204; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed, el-Mugnî alâ Muhtasari'l-Hirâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, X, 545.

⁴² İbn Kudâme, X, 546.

⁴³ Veli Sırım, İslâm'ın Nihai Hedefi Evrensel Barış, Ziya Ofset, İstanbul 1999, s. 131.

çözümüne kavuşturmakla görevli olan kurumun fonksiyonlarını şu cümlelerle özetleyerek yetiniyoruz: uyuşmazlık halinde devletlerce kabul edilmiş kaideler koymak, milletlerarası teâmülü, medeni milletlerce kabul edilen genel hukuk prensiplerini, hukuk kaidelerinin belirlenmesinde yardımcı araç olarak, çeşitli milletlerin adlî kararları ile en yetkili müelliflerin doktrinlerini tatbik etmek⁴⁴.

B. Hasmâne Yollar

Milletlerarası problemlerin çözümlenmesinde barışçı yolların denenmemesi veya sonuç vermemesi durumunda hasmane yollara başvurulması durumu ortaya çıkar.

Sulh yoluyla çözülemeyen sorunlar, devletler arasında sürtüşmeleri ciddi boyutlara taşır. Sulh dairesi terk edilmeye başlanır ve bu sürtüşmenin son safhasında savaş ortaya çıkar⁴⁵. Ancak savaşa dönüşmeyen ama tam olarak sulh dairesinde de mütalaa edemeyeceğimiz bir takım gelişmeler vukû bulabilir. Bu çerçevede savaş aşamasına varmayan hasmâne ilişkiler söz konusu olmaktadır ki şunlardır:

1) Misilleme

Misilleme bir devletin kendisine karşı diğer bir devlet tarafından yapılan, dostluktan uzak, nazik olmayan veya ahlâki vazifelere aykırı fiillerine aynı şekilde mukabelede bulunması, sözde kısas ilkesine dayanarak bir ihkâk- ı haktır⁴⁶.

2) Abluka

Bir kenti, bir limanı, bir mevzîyi, bir ülkeyi dışarıyla her türlü ilişkisini kesmek amacıyla kuşatma, her türlü giriş çıkışı engellemektir⁴⁷. Abluka, savaş esnasında başvurulabilecek bir yöntem olmakla beraber barış zamanında da isteklerin yerine getirilmesine yönelik bir zorlama biçimidir. Ablukalar ticârî-iktisâdî abluka ve askerî veya stratejik abluka biçiminde ikiye ayrılır⁴⁸.

⁴⁴ Sırım, s. 131.

⁴⁵ Suat Bilge, Milletlerarası Politika, Sevinç Mat., Ankara 1966, s. 19.

⁴⁶ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 256.

⁴⁷ Türk Hukuk Lügatı, s. 1; Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 257.

⁴⁸ Meray, II, 560-561.

Bu konuda Peygamber (S) ve müminlerin Medine’de kuşatma altına alınmalarını (Hendek Savaşı) örnek olarak verebiliriz. Peygamberimiz, bu abluka öncesinde kadın ve çocukları Medine’nin hisar ve kalelerine yerleştirmiş⁴⁹, Yahudiler, Mekkeli müşrikler ve diğer müttefik kabileler bir ay kadar müslümanları abluka altında tutmuşlardır. Bu sırada müslümanlar ile müttefik güçler arasında ciddi bir karşılaşma ve harp yaşanmamıştır⁵⁰.

3) Boykot

Boykot, bir insan topluluğunun aynı anda ve planlı biçimde belli kimse veya toplulukla sosyal ve ekonomik ilişkilerini kesmesidir⁵¹. Bununla alakalı olarak ambargo kavramı ise, bir devletin, limanında bulunan yabancı geminin çıkışını engellemesi şeklinde kullanılan bir sözcük iken daha sonra niteliğini değiştirmiş, bir devlete yapılan dış satımın durdurulması anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Buna göre cezalandırmak ya da baskı yapmak için bir devlete yapılan mal ihracının durdurulması, mal boykotu anlamına gelmektedir⁵². Günümüzde kredi alma imkânları kısılarak, ambargo konarak, karşı tarafın alacaklarına el konularak, karşı tarafın bu ülkedeki mal varlıkları, bankalardaki hesapları bloke edilerek, ticaret ve ödeme antlaşmalarına son vererek, düşük fiyatla bir çeşit ticaret savaşına girilerek ekonomik baskı yapılabilmektedir⁵³.

Mekkeli müşriklerin Peygamberimiz Mekke’de iken müslümanlara ve Hâşimoğullarına boykot uyguladıkları gibi hicret sonrasında Peygamberimize ve Medîneli Müslümanlara karşı bu metodu kullandığı bilinmektedir⁵⁴.

⁴⁹ Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa’d b. Harîz ez-Zer’î ed-Dımeşkî İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü’l-Meâd fî Hedyi Hayri’l-İbâd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1987, III , 269.

⁵⁰ İbn Kayyım el Cevziyye, Zâdü’l-Meâd, III, 269.

⁵¹ Türk Hukuk Lügatı, “Boykot” md., s. 44

⁵² Türk Hukuk Lügatı, “Ambargo” md., s. 14.

⁵³ Bilge, s. 19 .

⁵⁴ İbn Hişâm, I, 71..

4) Diplomatik İlişkileri Kesmek

Bu hâl barış durumunun sona ermesi anlamını taşımaktadır. Diplomatik ilişkilerin kesilmesi ile ülkelerin temsilcileri geri döner ve bu ülkeleri birbirleri nezdinde üçüncü ülkeler temsil ederler⁵⁵.

5) Anlaşmaları Yenilememek

İslam hukukuna göre müslümanların sona eren antlaşmalarını yenilemeleri mümkündür⁵⁶. Antlaşmaların süresinin dolması ya da bir şekilde geçerliliğini kaybetmesi neticesinde yenilenmemesi barış hâlinin ortadan kalkmasını da beraberinde getirebilmektedir⁵⁷.

6) Sınır Boyu Olaylar-Çatışmalar

Savaş durumu yaşanmamasına rağmen sınır boylarındaki dar kapsamlı ve düşük yoğunluklu çatışmalar da hasmâne ilişkilerin farklı bir şeklidir⁵⁸. Kendileriyle aralarında barış durumu bulunmayan ülkelere müslümanların akınlar düzenlemesi ve ganimetler ele geçirmesi, fiilî bir savaş durumunun var olduğuna inanılmasındandır. Aksi halde müslümanların antlaşmalı ülkelerin topraklarına girmeleri, çatışmalar yapmaları câiz değildir. Bunun dışında antlaşmalı gayr-i müslimlerin hem de hükümetlerinin bilgisi dahilinde sınır veya müslümanların topraklarında çatışmalara girmesi, saldırılar düzenlemesi savaş ilanı için yeterli sebep görülen hasmâne bir tutumdur⁵⁹.

7) Savaş

Anlaşmazlıkların hâlinde cebir kullanılması savaş durumunu doğurur. Milletlerarası bir anlaşmazlık sebebiyle ilişkilerin bozularak çözümünün -belki de barışçı yollara başvurulduktan sonra- zor kullanarak sağlanması günümüzde savaş

⁵⁵ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 258; Ahmet Yaman, İslâm Devletler Hukukunda Savaş, Umut Mat., İstanbul 1998, s. 36.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Kitâbu'l-Umm, el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, Mısır 1322 h., IV, 189.

⁵⁷ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 258; Meray, II, 397.

⁵⁸ Yaman, İslâm Devletler Hukukunda Savaş, s. 44-46.

⁵⁹ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd b. Mesud İbnü'l-Hümâm es-Sîvâsî el-Hanefî, Şerhu Fethi'l-Kadîr alâ'l-Hidâye, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire (t.y.), V, 457.

olarak telakki edilmektedir. Milletlerarası anlaşmazlık tabii olarak ekonomik ve sosyal oluşumlarla irtibatlıdır. Bu etkenler her devleti kendi ulusal maslahatlarını muhafazaya ve taraf olduğu her anlaşmazlıkta kendi sözünün geçerli olması savına sevk etmekte, bunun neticesi olarak da savaşlar baş göstermektedir. Bu nedenle savaşın sınırları tam belirlenmiş bir tarifini yapmak oldukça güçtür⁶⁰.

Bununla beraber savaş, silahlı kuvvetlerle yapılan şiddetli bir mücadeledir ama bir devletin diğer devlete karşı tek taraflı olarak girişmiş olduğu silahlı her zorlama, diğer devletçe aynı şekilde karşılanmadıkça ve diğer devlet tarafından bir harp hareketi olarak ilan edilmedikçe harp sayılmayacaktır. Karşılıklı çarpışmaların savaş olarak değerlendirilebilmesi için devlet olma vasfı, öncelikli milletlerarası kanunların tatbikinde vazgeçilmez şart olarak kabul edilmiştir⁶¹. Ancak bazen devlet konumuna ulaşmamış veya devlet olarak kabul görmemiş hareketlerle devlet veya devletler arasındaki çatışmalar devlet vasfını hâiz olmayan gruplar arasındaki çatışmalar savaş olarak mütalaa edilmekte ve çözüm noktasında savaş hukukuna başvurulabilmektedir. Buna ek olarak devletlerin birbirlerine karşı kimi zaman kuvvet kullanmalarına rağmen, ortada bir "savaş hâli"nden söz edilemeyebileceği (zararla mukabele) gibi hukukî anlamında bir savaş durumu bulunmasına rağmen, tarafların silahlı çatışmalara girişmediği de görülmüştür⁶².

IV. Milletlerarası Antlaşmaların Mahiyeti Ve Çeşitleri

A. Milletlerarası Antlaşmaların Mahiyeti

Modern devletler hukukunda antlaşma kavramını ifade eden pek çok kavrama rastlamak mümkündür. Devletler Hukukunda **antlaşma-andlaşma** hukukun yetkili olarak kabul ettiği taraflar arasında, hukukî bir ilişki meydana getirmek ya da ortaya çıkmış ilişkiyi yeniden düzenlemek, değiştirmek ya da kaldırmak maksadıyla yapılan işlem anlamına gelirken⁶³, **sözleşme** kavramı, posta, taşımacılık gibi hukukî ve ekonomik önemi kısmen daha az olan işlerin düzenlenmesi için yapılan anlaşmaları

⁶⁰ Vehbe ez-Zuhaylî, Âsâru'l-Harb fi'l-Fıkhî'l-İslâmî, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1992, s. 36-37.

⁶¹ Dâimî Tahkim Mahkemesinin 11 Kasım 1912 tarihli kararında da belirtildiği üzere savaş milletlerarası bir karaktere sahiptir. Bkz. ez-Zuhaylî, s. 36.

⁶² ez-Zuhaylî, s. 36; Meray, II, 397.

⁶³ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 50 ve 584; Çelik, I, 57.

ifade etmektedir⁶⁴. **Kapitülasyon**, yabancılara kimi işlerde, konularda yerlilere göre daha fazla imkân sağlanması ya da harpte muharebeyi teslim olmak suretiyle sona erdiren vesika, **protokol** bir antlaşmanın hükümlerini değiştirmek veya uygulanmasını temin amacıyla yapılan anlaşma olarak tarif edilebilir.⁶⁵ **Beyannâme** (deklerasyon), tek taraflı olduğunda, bir devletin bir konuda takip edeceği siyaset ya da stratejiyi diğer devlet ve taraflara bildirmesi, muâhede mahiyeti taşıdığına ise devletlerin kimi işlerde müştereken uygulayacakları hareket tarzını ortaya koymalarını ve buna ilişkin bazı kaideleri kabul etmesi manasına gelmektedir.⁶⁶ **Kompromi** (tahkimnâme), aralarında ihtilaf olması durumunda bunu hakeme başvurarak çözmek isteyen devletlerin buna dair önceden anlaşmaları anlamında kullanılırken **kartel**, savaşmakta olan ordular arasında, ölüleri gömmek, yaralıları kaldırmak, bir kaleyi teslim gibi konularda düzenlemeye gidilmesi, anlaşmaya varılmasını belirtir⁶⁷.

Süresi dolmuş bir antlaşmanın yenilenmesi veya süresinin uzatılması durumunda müzâkerelerin ve yeni düzenlemenin akdinin gecikmesi ve bunun sonucunda ilişkilerin sekteye uğraması gibi bir nedenle sınırlı bir zaman için yapılan anlaşmalara **modüs vivendi**⁶⁸, daha önce yapılmış ticarî bir anlaşmayı değiştiren anlaşmaya **avönan**⁶⁹, hukukî sonuç doğurmayan ve hukukî değil ahlâkî bağlayıcılığı bulunan, diplomatik değeri olan anlaşmalara **centilmen anlaşması**⁷⁰ adı verilmektedir.

Anlaşmayı ifade eden vesikaya **senet** (acte, act)⁷¹, bir kongre ya da konferansta devletler arasında kararlaştırılan genel hükümlerin yazılı olduğu anlaşmalara **sened- i umûmî** (acte general)⁷², konferansta yer almış devletlerin tümü tarafından kabul edilip imzalanan anlaşmaları sayan son vesikaya **nihâî senet** (acte final)⁷³, milletlerarası hayatı düzenleyen ve kurucu mahiyet taşıyan vesikaya **şart** (charte, charter)⁷⁴,

⁶⁴ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 585; Çelik, I, s. 57; Hamza Eroğlu, Devletler Umumi Hukuku, Kalite Mat., Ankara 1979, I, 33.

⁶⁵ Türk Hukuk Lügatı, s. 189; Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, s. 586; Eroğlu, I, s. 34; Bernard Lewis, İslâm'ın Siyasal Söylemi, çev. Ünsal Oskay, Kurtiş Mat. İstanbul 1993, s. 101.

⁶⁶ Türk Hukuk Lügatı, s. 35; Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 586.

⁶⁷ Türk Hukuk Lügatı, s. 193; Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 586.

⁶⁸ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 586.

⁶⁹ Eroğlu, I, 35.

⁷⁰ Eroğlu, I, 35.

⁷¹ Çelik, I, 57.

⁷² Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 585; Çelik, I, 57.

⁷³ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 585.

⁷⁴ Çelik, I, 58; Eroğlu, I, 33.

milletlerarası bir kuruma kurucu varlık veren ya da bu kurum ile ilgili düzenlemeler ortaya koyan, tarafların anlaşmalarıyla meydana gelmiş vesikalara **tüzük** (nizamnâme) ya da **anayasa**⁷⁵, milletlerarası organların temel çalışma tarzlarını esas alacakları ilkeleri ortaya koyan vesikaya **statü**⁷⁶ denilmektedir. Ayrıca çok özel bir nitelik taşımakla birlikte **konkordato** (konkorda), Papalığın dinsel konularda yaptığı anlaşmaları⁷⁷, **mektup değişimi**, **teatisi** ya da **nota teatisi** ise hükümetler arasında karşılıklı mektuplar ya da notalar gönderilmek suretiyle yapılan anlaşmaları ifade etmektedir⁷⁸.

İslâm hukuku metinlerinde veya ilgili eserlerde ise bunlardan farklı olarak milletlerarası antlaşmaları ifade eden çeşitli sözcükler kullanılmıştır. Sulh, silm, ahd, akd, mîsâk, hüdne, hulf, bu sözcüklerin başlıcalarıdır.

Akit, lugatta, çözmek (el-hall) sözcüğünün zıddı olarak kullanılan düğüm vurmak, bir şeyi diğerine kuvvetlice tutturmak, bağlamak şeklinde çevirebileceğimiz, ittifak, antlaşma anlamlarını ve daha pek çok anlamı ifade eden bir sözcüktür⁷⁹. İnsan tasarruflarından biri olan akit⁸⁰, Mecelle’de “tarafeynin bir hususu iltizâm ve taahhüt etmeleridir ki icâb ve kabulün irtibatından ibarettir” şeklinde tarif edilmiştir⁸¹. Modern hukukçular ise iki veya daha fazla şahsın (tarafın, iradenin) bir hakkı inşâ, nakil veya sona erdirmek üzere ittifakı, bir husus karşılıklı iltizam ve taahhüd etmeleri, icap ve kabulü birbirine bağlamaları olarak tanımlamışlardır⁸². Görüldüğü gibi modern hukukun akdi doğrudan bir ittifak olarak belirlemesine belki hiçbir netice çıkarmayan ve İslâm Hukukunun batıl olarak nitelediklerini de kapsamasına karşın, İslâm Hukukçuları açısından akit, sadece iki iradenin ittifakı değil, Şâri’in bu (iradeler arasındaki) ittifakın neticesinde hasıl olduğunu kabul ettiği irtibat (bağ)dır.⁸³

Her ne kadar borçlar hukukunda sıkça kullanılan ve bu alanla ilgili pek çok çeşidi bulunan bir kavramsa da akit, devletlerarası hukukta da hayli rağbet görmektedir.

⁷⁵ Eroğlu, I, 33; Çelik, I, 58.

⁷⁶ Eroğlu, I, 33.

⁷⁷ Çelik, I, 58; Eroğlu, I, 35.

⁷⁸ Çelik, I, 58; Eroğlu, I, 35.

⁷⁹ İbn Manzûr, III, 296; ez-Zerkâ’, I, 291; MîA, I, 240; Türk Hukuk Lügatı, s. 10.

⁸⁰ ez-Zerkâ’, I, 288.

⁸¹ Mecelle, md.

⁸² Türk Hukuk Lügatı, s. 10; ez-Zerkâ’, I, 245 ve 292.

⁸³ ez-Zerkâ’, I, 294.

İslâm'ın daha ilk dönemlerinde bu kavram, topluluklar arasındaki sözleşmeler için kullanılmıştır:

“Bu kitap (vesika) Abdullah oğlu Muhammed ile Amr oğlu Süheyl'in akdettiği bir muâhedenâmedir”⁸⁴

Sözcük Kur'an-ı Kerim'de de genel olarak verilen sözleri ve yapılan antlaşmaları yerine getirmeye ilişkin olarak zikredilmiştir:

“Ey iman edenler akitleri(n gereğini) yerine getiriniz”⁸⁵

Sulh bozgunculuğun, fesadın, karşılıklı düşmanlığın ve anlaşmazlığın zıddı olarak iyi olmak, düzelmek, yararlı olmak, tarafların aralarının düzelmesi⁸⁶, savaşın ve düşmanlığın bitmesi, bir diğer tabirle taraflar arasındaki anlaşmazlığın, nizân karşılıklı rızayla kaldırılması anlamlarına gelmektedir⁸⁷. Sulh, doğuşecek düşmanı bulunmayan bir milletin durumu ve bir devletin diğer bir devletle normal ve âsude münasebetleri olarak değerlendirilmişse de bu tanım daha sonra yetersiz bulunmuş, sulh kavramının sadece siyasi değil, ekonomik ve sosyal bir mahiyet arz ettiği öne sürülmüştür⁸⁸. Musâlaha ise, barış ve barış antlaşması şeklinde anlam verilebilecek, “sulh”ten türetilmiş bir sözcüktür. Terim olarak İslâm Hukukunda sulh ve musâlaha, taraflar arasındaki anlaşmazlığı yok eden, çözüm getiren, iki tarafın savaşa son verip muâhede yapmasını ifade eden anlaşma şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁹.

Silm, selâm ve müsâleme, doğrudan barış olarak Türkçeye çevirebileceğimiz sözcüklerdir. Silm, en genel tanımla savaşın zıddı, taraflar arasında barış hali demektir⁹⁰. Silm kavramının barış durumu anlamında kullanıldığının Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde örnekleri bulunmaktadır.

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin, barışçı olun...”⁹¹

⁸⁴ Hudeybiye Antlaşması 1. Madde. Rivayetlerde antlaşmadan kitâb olarak söz edilmektedir. Bkz. ed-Dârimî, II, 553.

⁸⁵ Maide Suresi, 5: 1.

⁸⁶ Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükrem İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut (t.y.), II, 516-517.

⁸⁷ Mustafa Hicâzî, el-Mu'cemu'l-Vecîz, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Mısır 1400 h. 1980 m., s. 368; Türk Hukuk Lügati, s. 305

⁸⁸ Zeki Mesut Alsan, Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler, MEB Basımevi, Ankara 1948, s. 112-113.

⁸⁹ el-Kâsânî, VII, 108; İbn Manzûr, II, 517.

⁹⁰ ez-Zuhaylî, s. 655; Hicâzî, s. 319.

⁹¹ Bakara Suresi, 2: 208. Diğer örnekler için bkz. Enfâl Suresi, 8: 61; Muhammed Suresi 47: 35.

Yine Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

“Silm, müminler arasında bir ve tektir. Hiçbir mümin Allah yolunda girişilen bir harpte, diğer müminleri hariç tutarak, bir sulh antlaşması akdedemez...”⁹²

maddesinde sulh ile hemen aynı anlamdadır.⁹³

Arapçada barışın karşılığı olarak belki de en çok tercih edilen sözcük selâm, klasik siyasi ve hukuki bağlamda savaşı sona erdirmek anlamını taşımadığı öne sürülmüştür⁹⁴. Bu çerçevede sulhün savaşı sona erdiren barış antlaşması, selam kavramının barış durumu anlamına geldiğini belirterek bu kavramları birbirinden ayırabiliriz. Müsâleme ise karşılıklı olarak iyi geçinme, zarar ve ziyan vermeme konusunda, dostane ilişki içinde olma⁹⁵, savaşı tarafların savaşı terk amacıyla şartlı ya da şartsız biçimde yaptıkları antlaşma⁹⁶ anlamlarına gelmektedir. Hadis-i şeriflerde de müsâleme bu anlamıyla pek çok yerde kullanılmıştır⁹⁷.

Ahd karşılıklı söz verme, and içme, gözetme, yükümlülük, uyuşma, sözleşme yasakları, dokunulmazları, hurmeti gözetmek, vefa göstermek, sözleşme, and içme, yeminleşme gibi anlamlara gelmektedir⁹⁸. Ahdde hem yemin hem de kesin söz verme anlamlarının bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda yemin ahdin dini tarafını, söz verme ise ahlâki yönünü teşkil eder⁹⁹.

Muâhede, ahidleşme, sulh, karşılıklı taahhütte bulunma, savaşı tarafların barış antlaşması yapması, kişi, topluluk ve devletler hukuku açısından devlet olarak iki veya daha fazla taraf arasında yapılan ittifak ve hukukî sonuçlar elde etmek amacıyla düzenlenen sözleşme anlamına gelmektedir¹⁰⁰.

⁹² Medine Vesikası, 17. madde. Bkz. Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, çev. Vecdi Akyüz, Umut Kağ. Mat., İstanbul (t.y.), s. 67-71.

⁹³ Diğer örnekler için bkz. et-Tirmizî, (Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân), V, 299; Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, (Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer), Dâru Sahnûn-Çağrı yay. İstanbul 1992, II, 1442.

⁹⁴ Lewis, s. 96.

⁹⁵ Şafak, s. 380.

⁹⁶ ez-Zuhaylî, s. 655.

⁹⁷ Örneğin bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, D3aru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992, III, 462.

⁹⁸ İbn Manzûr, III, s. 312; Muhammed Hayr Heykel, el-Cihâd ve'l-Kıtâl fi's-Siyâseti's-Şer'iyye, Dâru'l-Beyârik, Beyrut 1996, III, 1472; Hicâzî, s. 438; MİA, Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi (İslâm Alemleri Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati), Milli Eğitim Basımevi, (t.y.), (y.y.), I, 156.

⁹⁹ Hüseyin K. Ece, İslâm'ın Temel Kavramları, Umut Mat., İstanbul 2000, s. 418.

¹⁰⁰ Türk Hukuk Lügatı, s. 241; Hicâzî, s. 439.

Hepsi taraflar arası barış antlaşmasını karşıladığını söyleyemesek de Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde söz verme ve sözleşme anlamıyla ahd ve muâhede kavramaları kullanılmıştır¹⁰¹. Hadis-i şeriflerde ise taraflararası sözleşme ve barış antlaşmalarıyla alakalı olarak ahd, kendisiyle antlaşma yapılan anlamına gelen muâhed ve muâhede sözcüklerine çok sık rastlamaktayız.

“Kimin bir toplumla arasında ahd (sözleşme) bulunuyorsa müddeti bitinceye kadar ya da eşit şartlar altında onlara antlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar ona ne bir şey eklesin, ne de bir şey eksiltsin”¹⁰²

İslam Hukukunda muâhed (ehl-i hüdnê), zimmî ve müste'minden farklı olarak en genel ifadeyle kendileriyle barış antlaşması yapılmış kişi tanımıyla, bireyin statüsünü ve geleceğini belirleyen, özel bir anlam taşımaktadır¹⁰³.

İslâm Hukukunda ahd sözcüğü dâr-ı İslâm ve dâr-ı harp ayrımında ara bir bölge tanımlaması için kullanılmıştır. Dâr-ı ahd (dâr-ı sulh), statüsü kendisiyle barış yapılmış ülkeler için kullanılmıştır¹⁰⁴.

Hüdne ve muhâdene, sükûnete erme, sulh yapma¹⁰⁵, savaşı bırakmak üzere muâhede¹⁰⁶, düşman ile belli bir müddet savaşı terketmek konusunda, bir şey karşılığında ya da karşılıksız antlaşma yapmak¹⁰⁷ anlamına gelmektedir. Hadis-i şeriflerde de bu şekilde kullanıldığını görüyoruz.¹⁰⁸ Hüdne ve muhâdenede diğer barış antlaşmasını ifade eden sözcüklerden farklı olarak süre sınırlaması ön plana çıkmaktadır. Hüdne ve muhâdene daha çok belirli bir süre savaşı bırakmak için kullanılan bir kavramdır¹⁰⁹.

¹⁰¹ İsrâ Sûresi, 17: 34. Diğer örnekler için bkz. Enfâl Suresi, 2: 55-56; Nahl Suresi, 16: 91.

¹⁰² et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer), IV, 143; diğer bazı örnekler için bkz. el-Buhârî, (Kitâbu'l-Megâzî), V, 11 ve 40; ed-Dârimî, (Kitâbu's-Siyer), II, s. 551; Süleymân b. Eşas Ebû Dâvûd, Sunen, (Kitâbu'l-Cihâd), Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992, III, 191

¹⁰³ İbrahim Çalışkan, İslâm Ceza Hukukunda Gayri Müslimlerin Statüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara 1986, s. 33.

¹⁰⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994, s. 245.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, XIII, 434.

¹⁰⁶ el-Kâsânî, VII, 108.

¹⁰⁷ İbn Kudâme, X, 517; Türk Hukuk Lügatı, s. 134.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 211.

¹⁰⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414 h., 1994 m., XIV, s. 296; Muhammed Ebû Zehra, Alâkâtü'd-Devliyye fî'l-İslâm, Dâru Fikri'l-Arabî, Kahire (t.y.), s. 77;

Mütâreke, terketme, silah bırakma, çatışma halini durdurarak antlaşmaya gidilmesi anlamına gelmektedir. İslam Devletler Hukukunda ise mütâreke, tarafların muvâfakati ile barış görüşmelerine başlamak, yaralı toplamak, ölü gömmek gibi sebeplerle savaşın tatil edilmesidir¹¹⁰. Buna göre mütâreke, savaşı tümüyle sona erdirmeyip, ateşkes antlaşması olarak değerlendirebileceğimiz ve savaşı nihâi olarak sona erdiren barış antlaşmasına imkân tanıyan geçici bir durum meydana getiren antlaşmadır.

Mütâreke, Kur'an'da hiç kullanılmamıştır ve eski metinlerde de bu sözcüğe pek rastlanmamaktadır. Hüdne ve muhadene gibi mütâreke ve hemen hemen aynı anlamda kullanılan muvâdaa, murâvaza ve kartel sözcükleri nihâi değil süreli antlaşmaları, ateşkes antlaşmalarını ifade eder.¹¹¹

Mîsâk (mevsik), sözcük olarak güvenmek, sağlam olmak, sağlam tutmak, sağlama bağlamak gibi, kavram olaraksa bir hususta fikir birliğine varmak, yeminleşmek, söz vermek, ahd, pekiştirilmiş antlaşma, yemin, peyman, kesin söz almak gibi anlamlara gelmektedir¹¹². Mîsâk, Kur'an'da daha çok Allah'ın kullarından aldığı sözü¹¹³, Allah ile kulları arasındaki antlaşmayı ifade etmek için kullanılmış bir terimdir.¹¹⁴ Ancak bu sözcüğe Kur'an'da topluluklar arasındaki sözleşmeleri belirten anlamıyla da yer verildiğini görmekteyiz. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

“Ancak sizinle aralarında mîsâk (antlaşma) bulunan bir kavme iltica edenler yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmak (istediklerin)den göğüsleri daralıp size gelenler müstesna...”¹¹⁵

Sâlih el-Lahaydân, el-Cihâd fî'l-İslâm, Dâru's-Samî, Riyad 1997, s. 126; Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, I, 299.

¹¹⁰ el-Kâsânî, VII, 108; Türk Hukuk Lügatı, s. 262.

¹¹¹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 405.

¹¹² Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Ali el-Kuraşî et-Taberistânî er-Râzî, Mefâtihu'l Gayb, Mefâtihu'l Gayb, Matbaatü'l-Âmire, 1308 h., III, 86; Heykel, III, 1472; Ece, s. 416; Şafak, s. 338; Doğan, s. 777;

¹¹³ Kur'an'da muhatabı doğrudan Allah olan üç çeşit antlaşma (mîsak) karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Allah ile insanların ruhları arasında gerçekleşen mîsâk, fitrî sözleşme (ilgili ayetler için bkz. A'raf Sûresi, 7: 172-173; Âl-i İmrân Sûresi, 3: 81-82; Ahzâb, 33: 7), Allah ile peygamberler arasında gerçekleşen mîsâk, nebevî sözleşme (ilgili ayetler için bkz. Âl-i İmrân Sûresi, 3: 81-82; Ahzâb, 33: 7) ve Allah ile insanlar arasında gerçekleşen mîsâktır (ilgili ayetler için bkz. Bakara Sûresi, 2: 63; Bakara Sûresi, 2: 83-84; Mâide Suresi, 5: 12-13; A'raf Sûresi, 7: 169; Nisâ Sûresi, 4: 90; Nahl Sûresi, 16: 95).

¹¹⁴ A'raf Sûresi, 7: 172-173 gibi.

¹¹⁵ Nisâ Sûresi, 4: 90.

Hıf, yardımlaşma, ittifak yapmak için destek olma, dostluk ve bu hususta söz verme, antlaşma şeklinde dilimize çevirebileceğimiz bir kavramdır¹¹⁶. Risaleti öncesinde Hz. Peygamber (S)’in, bünyesinde yer aldığı, çatısı altında haksızlıklara karşı mücadele verdiği ve İslâm’dan sonra da kendisinden övgüyle söz ettiği meşhur erdemliler hareketine de bu kavram isim olmuştur¹¹⁷.

Yine Peygamberimizin “Mutayyibûn antlaşmasına katıldım. Bana kızıl develer dahi verilse bu antlaşmayı bozmak istemem”¹¹⁸ sözlerinden de anlaşılacağı üzere içinde bulunmaktan ötürü gurur duyduğunu belirttiği antlaşma için de “hıf” sözcüğü tercih edilmiştir.

Klasik siyasi söylemlerin vaz geçilmez sözcüklerinden biri olan ahd, yer yer akd ile aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat genelde akd, bireyler arasındaki taahhüt ve sözleşmelerde, ahd ise siyasi ve devletlerarası ilişkilerde tercih edilmesiyle farklı alanların sözcükleri olmuştur¹¹⁹. Yukarıda da işaret edildiği gibi ahd, tezimizde esas aldığımız barış antlaşması ifadesinden farklı olarak emân kavramı yerine ya da emân kavramına benzer biçimde, kimi metinlerde zimme, kimi eserlerde ise emân sözcüklerinin yerini almıştır¹²⁰. Örneğin ahd, müslümanların ülkesine giren bir gayr-i müslime seneyi bulmamak kaydıyla güvence tanımak olarak tanımlanırken¹²¹ hükmü ve süre sınırlaması taşıyıp taşınamaması açısından ahd kavramıyla benzerlik emân, ahdin tersine müslümanların emîri ya da nâibi tarafından değil kişiler tarafından verilmekte¹²². Bu çerçevede aynı yoruma göre ahd ve hüdne kavramları, müslümanların başkanı ya da yetkilisi tarafından gerçekleştirilmesi ve içinde müslümanlar nâmına maslahat taşıması şartını gerektirmesi bakımından benzerlik taşımaktadır. Buna karşı hüdne, üst sınırı on yıl olarak değerlendirilen ve karşı tarafa – mecburiyet halinde- mal v.b.vermeye uygun bir antlaşma olarak, karşı tarafa hiçbir

¹¹⁶ Şafak, s. 174; Gadbân, s. 11.

¹¹⁷ İbn Hişâm, I, 134-135

¹¹⁸ İbn Hanbel, I, 190.

¹¹⁹ DİA, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Mat., İstanbul 1988, I, 535; Sırım, s. 18.

¹²⁰ İbn Manzûr, III., 312; Lewis, s. 96.

¹²¹ el-Mâverî, el-Hâvî'l-Kebîr, XIV, 296.

¹²² el-Mâverî, el-Hâvî'l-Kebîr, XIV, 297.

şekilde mal vermeyi olağan hale getirmeyen ve üst sınırı bir yıl kabul edilen “ahd” kavramından farklı değerlendirilmektedir¹²³.

Görüldüğü gibi İslâm hukuku literatüründe ve dolayısıyla dilimizde milletlerarası antlaşmaları ifade eden pek çok sözcüğe rastlamak mümkündür. Bunlar arasında uzmanların ve konuya ilgi duyanların tespit edebileceği önemli farklar bulunsa da bu sözcüklerin birbirlerinin yerine kullanılması olağan bir durum olmuştur. Kanaatimce farklı anlam ve yönleri itibarıyla bu kadar çok sayıda sözcüğün aynı çerçevede içerisindeki ahenkli beraberliği, İslâm hukukunun yüzyıllar ötesinden devletler hukuku alanında son derece hassas ve dikkatli bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır.

B. Milletlerarası Antlaşmaların Çeşitleri

Antlaşmaların bilimsel ve herkes tarafından kabul görececek kesin bir sınıflandırmasını yapmak mümkün görünmemektedir. Devletler hukukunda antlaşmalar, tabii hukuku beyan veya bu hukuka bir ilavede bulunması dikkate alınarak “tanzim edici, teşkil edici”, etkileri bakımından “sürelî etkiye sahip, süresiz etkiler meydana getiren”, konuları temel alınarak “devletler hukukuna kaynak olan, siyasî antlaşmalar, ekonomik ve sosyal antlaşmalar, muharipler arasındaki antlaşmalar” şeklinde kategorize edilmiştir¹²⁴. Görüldüğü gibi devletler hukukunda antlaşmaları farklı açılardan pek çok tasnife tâbi tutmak mümkündür.

İslâm’ın ilk dönemlerinde yapılan antlaşmalar temel alınarak antlaşmalar şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Özellikle barış döneminde yapılan **dostluk ve iyi komşuluk antlaşmaları**, **emân antlaşmaları** ve savaş esnasında, savaşı durdurmak üzere yapılan **sulh antlaşmaları**¹²⁵. Tezimizde ele aldığımız milletlerarası antlaşma kavramıyla aynı anlamda kullanılan sulh antlaşmaları da kendi arasında kısımlara ayrılmaktadır. Bunlar, herhangi bir bedel ödenmesini hükme bağlamayan,

¹²³ el-Mâverî, el-Hâvî'l-Kebîr, XIV, 297.

¹²⁴ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 603.

¹²⁵ Nevvâvî, s. 75-78.

yardımlaşmayı hedefleyen antlaşmalar, müslümanlara bedel ödemeyi gerekli kılan antlaşmalar, rehine ve tazminat konusunda hükümler getiren antlaşmalar, müslümanların ödeme yapmasını hükme bağlayan antlaşmalardır¹²⁶.

Milletlerarası antlaşmaların çeşitlerini daha ayrıntılı biçimde şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1. İslâm hukukunun geçerli görüp görmemesi dikkate alındığında antlaşma çeşitleri
2. Süreleri bakımından antlaşma çeşitleri
3. Konuları bakımından antlaşma çeşitleri
4. Tarafların nicelikleri ve nitelikleri açısından antlaşma çeşitleri

1. İslam Hukukunun Geçerli Görüp Görmemesi Bakımından Antlaşmalar

İslam hukuku, antlaşmaları geçerliliği bakımından tasnif etmiştir. Buna göre söz konusu başlık altında antlaşmaları üç kısımda değerlendiriyoruz. Şöyle ki:

a. Vâcip Antlaşmalar

Savaş esnasında ya da savaş yok iken düşman konumundaki tarafın barışa meylederek ve bunu da uygun biçimde ortaya koyarak talepte bulunması barış antlaşmasını vacip hale getirir¹²⁷.

Savaş söz konusu değilken karşı tarafın İslâm hakimiyetini kabul ederek antlaşma talep etmesi durumunda müslümanların bunu kabul etmesi vaciptir¹²⁸ ki bu aynı zamanda İslâm hukukunun barış konusundaki hassasiyetini ve teşviğini ortaya koymaktadır.

¹²⁶ Nevvâî, s. 75-79.

¹²⁷ Sırım, s. 137.

¹²⁸ Şemsu'l-Eimme Ebûbekr Muhammed b. Ahmed el-Hanefî es-Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, V, 1529.

b. Câiz Antlaşmalar

İslâm'ın prensipleriyle çatışmayan, müslümanların çıkarlarını gözetken ya da mecburen imzalanılan antlaşmaların yapılması konusunda İslâm hukukçuları temelde ayrılığa düşmemişlerdir.¹²⁹

c. Mahzurlu Antlaşmalar

İslâm hukukuna göre İslâm esaslarıyla bağdaşmayan, müslümanların çıkarlarına ters düşen ya da başlangıçta mahzur taşımamakla beraber zaman içerisinde meydana gelen gelişmelerle beraber bir takım sıkıntılar doğuran antlaşmalardır.¹³⁰

2. Süreleri Bakımından Antlaşmalar

İslam Hukukunda kendisine en çok yer ayrılan tasnif, antlaşmaların süreleri esas alınarak yapılanıdır. Buna göre antlaşmalar, daha çok muhâdene, muvâdaa gibi isimlerle anılan muakkat antlaşmalar ve muakkat olmayan antlaşmalar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

a. Muvakkat (Muakkat-Mukayyed) Antlaşmalar

Bunlar, belirli bir süreyle sınırlı antlaşmalardır¹³¹. Sürenin bitmesi antlaşmayı ve doğurduğu sonuçları sona erdirir ya da antlaşmalarda bulunan zımnî tasvip şartı ile yeniden yürürlük kazanırlar¹³². Bu antlaşmanın düşman ile belli bir süre savaşı bırakmak hususunda bir karşılık olsun ya da olmasın yapılmış olan antlaşmalar olduğu¹³³, müslümanın harbî ile müsâleme üzerine diğer bir ifadeyle İslâm hükmü altında olmaksızın bir süreliğine mütâreke yapması olduğu belirtilmiştir¹³⁴. Hudeybiye Antlaşması bu tür antlaşmalara örnek verilebilir. Günümüzde muvakkat antlaşmalar da

¹²⁹ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; el-Kâsânî, VII, 108; İbnü'l-Hümâm, IV, 430.

¹³⁰ Sırm, s. 138.

¹³¹ Abdülvehhâb Hallâf, es-Siyâsetü's-Şer'iyye, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1350 h., s. 67; Ebû Zehra, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, s81.

¹³² ez-Zuhaylî, s. 662; Eroğlu, I, 38.

¹³³ İbn Kudâme, X, 517; el-Kâsânî, VII, 108; Hallâf, s. 67-68.

¹³⁴ el-Kâsânî, VII, 108.

uzun süreli, normal süreli (on yılı aşmayan) ve kısa süreli (bir yılı aşmayan) antlaşmalar olarak kendi içinde üçe ayrılmaktadır¹³⁵.

İslâm hukukçularının yapılabileceği konusunda fikir birliği içerisinde bulundukları bu tür antlaşmalar İslâm hukuku literatüründe özellikle muvâdaa, muhâdene, hüdne, mütâreke gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Gerektiğinde yapılmasında hiçbir mahzur olmadığı yönünde icmâ olduğu bildirilmiştir¹³⁶.

b. Muvakkat Olmayan (Mutlak, Müebbed) Antlaşmalar

Süresiz ya da bir başka deyişle dâimî antlaşmalardır. İslâm hukukunda “emân” adı verilen antlaşma ya da genel olarak zimmet antlaşması bu tür antlaşmalara örnek verilebilir.¹³⁷ Zimmet, müslümanlarla gayri müslimler arasında imza edilen, emân, damân (garanti/ güvence) ve kefâlet içeren bir tür antlaşmadır¹³⁸. Buna göre kadınlardan, çocuklardan, âmâlardan, akıl hastalarından, çok yaşlılardan (çok yaşlılardan cizye alınabileceğine yönelik bir başka görüş mevcutsa da¹³⁹), kölelerden -hatta rahiplerden, bir şey vermeye gücü olmayanlardan¹⁴⁰ - her hangi bir cizye alınmadığı ve erkeklerin cizye ödemek suretiyle bir takım hak ve imkânlar elde ettikleri görülmektedir¹⁴¹. Cizye vermelerine karşın zimmî statüsüne sahip kimseler, zekat ve benzeri sadaka ya da evlerinden dolayı bir vergi ödemezler¹⁴². Bütün medenî hukuk muamelelerini yapma hakkına, inanç hürriyetine sahip olan zimmîler, müslümanların ordusunda savaşmak mecburiyetinde değildirler¹⁴³, ancak zimmîler müslümanların

¹³⁵ Eroğlu, I, 39.

¹³⁶ ez-Zuhaylî, s. 656.

¹³⁷ el-Kâsânî, VII, 106.

¹³⁸ ez-Zuhaylî, s. 662.

¹³⁹ el-Mâverî, el-Hâvî'l-Kebîr, XIV, 310.

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed el-Harâşî, Şerhu'l-Harâşî, Matbaatu Bulak, Bulak 1299, III, 167.

¹⁴¹ Ebû Bekr, Muhammed b. İbrahim b. el-Munzir, Kitâbu'l-İcmâ', Gaye Mat., Ankara 1983, s. 41; es-Serahsî, el-Mebsût, X, 78-79; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, Kitâbu'l-Mizân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989, s. 369; Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, Ahkâmü Ehli'z-Zimme, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1994, s. 48; el-Mâverî, el-Hâvî'l-Kebîr, XIV, s. 307; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (el-Cedd), Kitâbu'l-Mukaddemât el-Mümejhedât, Dâru Sâdir, Beyrut (t.y.), I, 281; el-Harâşî, III, 167.

¹⁴² İbn el-Munzir, s. 41.

¹⁴³ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 78-79; İbnü'l-Hümâm, IV, 327-328

yanında savaşılırsa onların cizyelerinin hafifletilmesi ya da alınmaması bile söz konusu olmaktadır¹⁴⁴.

Özellikle son dönem İslam hukukçuları zimmet ve emân antlaşmaları dışındaki antlaşmaların da gayr-i muakkat olabileceğini vurgulamaktadır.¹⁴⁵

3. Tarafların Nicelik, Nitelikleri ve Konuları Bakımından Antlaşma Çeşitleri

İslam hukukunda pek üzerinde durulmayıp daha çok modern devletler hukukunun yaptığı tasniflere göre antlaşmaları vecibe, sorumluluk doğurmaları bakımından tek taraflı, iki taraflı ve çok taraflı olarak üç kısımda değerlendirilmek mümkündür¹⁴⁶. Bir başka deyişle

a. İki Taraflı Antlaşmalar

b. Kollektif Antlaşmalar¹⁴⁷.

a. Antlaşmaları, gerçekleştiren süjeler ya da diğer ifadeyle âkitlerinin taşıdığı özellikleri, tarafların milletlerarası kimliklerini dikkate alarak sınıflandırabiliriz. Bu ayrımla, antlaşmalar, ya devletler arasında, ya devlet ve devlet özelliği taşımayan topluluklar arasında, ya devlet özelliği taşımayan topluluklar arasında, ya devletler ile milletlerarası teşekküller arasında ya da milletlerarası teşekküllerin kendi aralarında yapılmaktadır¹⁴⁸.

Ayrıca modern hukukun üzerinde durduğu bir başka tasnife göre antlaşmalar hukuksal işlevleri bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar devletlerin aynı yöndeki iradelerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve milletlerarası hukuk kuralı meydana getiren “Yasa Antlaşmalar” ve çeşitli çıkarların, amaçların uyuşmasından ibaret olan ve milletlerarası hukuk kuralı koyma niteliği taşımayan “Akit Antlaşmalar”dır¹⁴⁹.

Yine daha çok modern hukukta milletlerarası antlaşmaların konularına göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Oysa konuları dikkate alınarak antlaşmaları tasnif

¹⁴⁴ Ebû İshâk Fezârâ, Kitâbu's-Siyer, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 188.

¹⁴⁵ Ebû Zehra, Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, s. 81.

¹⁴⁶ Türk Hukuk Lügatı, s. 11.

¹⁴⁷ Eroğlu, I, 38; Çelik, I, 59; Pazarcı, I, 112.

¹⁴⁸ Eroğlu, I, 38; Pazarcı, I, 112.

¹⁴⁹ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 76; Çelik, I, 60.

etmek oldukça güçtür. Antlaşmaların her zaman sadece bir konuya ait hükümleri içerdiğini iddia etmekse mümkün değildir. Buna karşın milletlerarası hayatın hangi alanında düzenlemeye gittiğinin tespiti ölçüsünde antlaşmaların konuları ortaya konabilmektedir. Buna göre milletlerarası antlaşmaları siyasî ve siyasî olmayan ya da siyasî, ekonomik, husûsî, devletler hukuku nizamına ve barışa ait antlaşmalar şeklinde tasnif edebiliriz. Konularını dikkate alarak antlaşmaları şöyle de sıralayabiliriz: Siyasal, askerî, mâlî ve ticârî, kültürel, adlî, sosyal amaçlı, ulaşım ve iletişime yönelik antlaşmalar. Bununla beraber yine tanzim edildikleri konuları esas alarak şöyle bir tasnife gidilmesi de mümkündür: Ticâret antlaşmaları, konsolosluk antlaşmaları, barış antlaşmaları, ittifak antlaşmaları, sınır antlaşmaları, saldırmazlık antlaşmaları, dostluk antlaşmaları, suçluların iadesi antlaşmaları, milletlerarası örgütlerle ilgili antlaşmalar. Bu sıralamaya başkalarını da eklemek mümkündür. Mesela konuları dikkate alınarak antlaşmalar, barış, ittifak, teminat, sınır, dostluk, yardım, tarafsızlık, toprak terki ve ilhakı gibi maddeler altında da sınıflandırılmıştır¹⁵⁰

V. Milletlerarası Antlaşmaların Akti

Akdin genel teorisinde karşımıza çıkan üç ana başlık, milletlerarasındaki antlaşmaların gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak da temel bölümlerimize isim verecektir. Bunlar, milletlerarası antlaşmaların akdi veya meydana gelmesi, milletlerarası antlaşmaların sona ermesi ve milletlerarası antlaşmaların doğurduğu hukukî sonuçlardır.

Antlaşmaların gerçekleşmesi, İslâm Hukukunda her akit için ön görülen dört temele dayanmaktadır: Akdin tarafları, akdin konusu, akdin sebebi ve akdi meydana getiren kurucu unsurlar (rükünler)¹⁵¹.

A. Milletlerarası Antlaşmaların Tarafları

¹⁵⁰ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 604; Eroğlu, I, 41; Çelik, I, 59.

¹⁵¹ ez-Zerkâ', I, 313.

Temelde antlaşmaların en az iki tarafın iştiraki ile gerçekleştiğini, tarafların bizzat kendilerinin ya da vekillerinin ya da bireyler arasındaki antlaşmalarda vasîlerin iradeyi beyan edebileceğini bilmekteyiz.

Antlaşmaların geçerliliği için öne sürülen şartlardan ikisi taraflar, biri de antlaşmanın mevzuuyla ilişkilidir ki bunlar tarafların yetkili ve serbest olmasıdır. Hukukçulara göre milletlerarası hukukun ilk ve en önemli kişisi, ehliyet sahibi (tam hâkim ve bağımsız), milletlerarası hukukun öngördüğü öğeleri (egemenlik, bağımsızlık ve diğer devletlerin tanınması) ve iç hukuk bakımından gereken öğeleri (insan topluluğu, ülke ve hükümet) taşıyan devletlerdir¹⁵². Milletlerarası hukukta kişinin sadece devlet olduğu düşüncesine karşı gerçekçi (realist) ekol, tüzel kişiliği tümüyle reddetmiş ve hukukun ancak gerçek kişileri muhatap alacağını savunmuşsa da günümüzde rağbet gören, uygulanan ve benimsenen fikir, milletlerarası hukukta devleti temel kişi olarak görmekle beraber diğer tüzel ve gerçek bireyleri de kişi kabul etmek şeklindedir¹⁵³. Dolayısıyla milletlerarası hukukun sadece devletler arasındaki münasebetleri değil, devletlerden ve diğer tüzel ve gerçek kişilerden oluşan milletlerarası toplumun üyeleri arasındaki münasebetleri düzenlediği sonucuna varmaktayız. Biz de tezimizde bu düşüncüyü esas almaktayız. Buna göre milletlerarası hukukun kişileri şöyle sıralanmalıdır: Devletler, devlet niteliği kazanamamış topluluklar, devletlerin meydana getirdiği kuruluşlar, gerçek kişiler.

Yukarıdaki bilgileri de dikkate alarak milletlerarası antlaşmaların ancak milletlerarası hukukun bu yetkiyi tanıdığı kişileri tarafından yapılabileceğini belirtebiliriz.

Genel olarak İslâm hukukçuları, gayr-i müslimlerle imzalanacak barış ya da zimmet antlaşmalarının temelde halife ya da müslümanların en büyük liderinin ya da temsilcisinin yetkisi dahilinde olduğunu belirtmişlerdir¹⁵⁴. Yine bir savaş esnasında yetkili kılınmış komutanın savaş sonu görevlerinden biri, gerekli gördüğü durumda antlaşma (müsâleme, muvâdaa) yapma ve emniyeti sağlamaktır¹⁵⁵. Buna bağlı olarak

¹⁵² Çelik, I, 205.

¹⁵³ Meray, I, 76-77; Çelik, I, 203.

¹⁵⁴ Ebû Yûsuf, s. 207; İbnü'l-Hümâm, IV, 293; en-Nevevî, X, 339; el-Lahaydân, s. 131; ez-Zuhaylî, s. 666-667.

¹⁵⁵ el-Mâverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 106.

ve tatbikattan çıkarılabilecek neticeye göre sınırlı bir alanda sınırlı bir zamana mahsusen savaşa ara vermek, ateşkes yapmak o alanın sorumlu kumandanı veya merkezî hükümetin görevlendirdiği kişi ya da kişilerinin yetkisindedir¹⁵⁶. Bununla beraber cumhurun görüşünün aksine Hanefî fakîhler, müslümanların maslahatının tahakkuku kaydıyla, bir müslümanın verdiği emânın (güvencenin), topluluğun güvencesi gibi olduğunu ve muvâdaanın (sürelî antlaşma) da bir çeşit emân olduğunu ileri sürerek, müslümanların liderinin izni olmaksızın yaptıkları antlaşmayı geçerli görmüşlerdir¹⁵⁷. Diğer hukukçularda da benzeri yaklaşımları görmek mümkündür. Buna göre zaruret olması halinde bir grup müslümanın yaptığı antlaşma kerâhatle (sakıncalı, hoş olmadığı halde) birlikte geçerlidir¹⁵⁸.

Dikkat edilirse bu yaklaşımların temelinde hayatın gerçekleri, müslümanların liderinden izin isteme imkânının bulunup bulunmaması, müslümanların genel çıkarlarına hizmet gibi gerekçeler yatmaktadır. Ancak modern İslâm hukukçuları zaman içinde değişen şartları, özellikle modern savaş ve haberleşme imkânlarının varlığını neden göstererek söz konusu yaklaşımları günümüze hitap eder genişlikte görmemektedirler¹⁵⁹.

B. Milletlerarası Antlaşmalarda İrade Serbestliği

Hukukî, ahlâkî ve dinî açıdan sorumluluğun kendisine dayanmasından ötürü, gerek modern hukuk gerekse İslâm hukuku, tüm akitlerde iradeyi akdin gerçekleşmesi için en önemli şart olarak görmüşlerdir. Buna göre akdin tamam olması için tarafların iradeleri ile bu iradeyi beyanlarında uygunluk aranmalıdır¹⁶⁰.

Hukukta bireyin irade serbestisini ortadan kaldıran durumlar ile milletlerarası hukukta irade serbestisini yok eden haller arasında benzerlikler mevcutsa da bunların tümüyle aynı olduğu söylenemez. Buradan hareketle milletlerarası hukukta irade serbestisini ortadan kaldıran sebepler için hususî hukuk kurallarını aynen uygulama

¹⁵⁶ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 402; Haddûrî, s. 205.

¹⁵⁷ el-Kâsânî, VII, 108.

¹⁵⁸ ez-Zuhaylî, s. 667-668.

¹⁵⁹ ez-Zuhaylî, s. 668.

¹⁶⁰ el-Lahaydân, s. 128; Meray, I, 78; Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, Umut Mat., İstanbul 1999, II., 37.

eğilimindeki hukukçular, hukuk işlemlerinin temel şartlarının hep aynı olduğunu delil göstermişlerse de, hakim görüş, irade serbestisini ortadan kaldıran sebeplerin milletlerarası hukuka mahsus uygulanması gerektiğidir¹⁶¹. Milletlerarası hukukta irade serbestliğini tahdit eden durumlar ana başlıklar halinde hata, aldatma- hile, gabin, ikrâh (Devlet üzerinde kuvvet tehdidi veya kuvvet kullanılması) şeklinde sıralanabilir¹⁶².

C. Milletlerarası Antlaşmaların Konusu

İslâm hukukunda akdin mevzuu, çeşidine göre akdin meydana getirdiği hüküm ve neticedir¹⁶³. Dilimizde akdin konusu ibaresini daha çok karşılayan ma'kûd aleyh ve mahallu'l-akd ise üzerrine akit yapılan şey, antlaşmanın sonucunun ve hükmünün içinde ortaya çıktığı şey olarak tanımlanır¹⁶⁴. Genel olarak antlaşma konusunun mümkün olma, belirlilik ya da tayini ve tespiti gerçekleşebilir olma ve hukukî muamele ve teâmüllere uygunluk (ahlâkîlik) şartlarını taşıması gerekir. Bir diğer deyişle antlaşmanın konusu, tabiî ve hukukî bakımdan geçerli (meşrû) ve imkân dahilinde (icrâsı mümkün) olmalıdır¹⁶⁵. Milletlerarası antlaşma konusunun tabiî yönden geçerli olmasının anlamı, konunun gerçek, imkân dahilinde ve milletlerarası ilişkilerle ilgili olmasıdır. Örneğin bir devletin kendisine ait olmayan bir ülke ya da ülke parçasını bir başka devlete satması, terk etmesi veya benzeri bir tasarrufta bulunması zaten fizikî ve tabiî bakımdan imkânsız olduğu için antlaşma konusu geçerlilik kazanmaz ve antlaşma da muteber sayılmaz.

Konunun hukukî bakımdan da geçerlilik arz etmesi gerekmektedir. Buna göre hâkim kararıyla insanlık haysiyetine, milletlerarası ahlâka veya daha üstün bir hukuk kaidesine aykırılık taşıyan bir konunun antlaşması muteber değildir¹⁶⁶. Örneğin kadın ticareti üzerinde yapılmış bir antlaşmanın muteberliğinden söz etmek imkânsızdır. Bununla beraber devletler hukukundaki son gelişmelerle birlikte imkânsızlık veya ahlâka aykırılığın bir butlan (antlaşmanın ortadan kalkması) sebebi olmadığı, bir

¹⁶¹ Eroğlu, I, 62.

¹⁶² Eroğlu, I, 62; Pazarcı, I, s. 158-161.

¹⁶³ Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, II, 158.

¹⁶⁴ ez-Zerkâ', I, 314.

¹⁶⁵ Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, II, 159; Meray, I, 77; Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 592; Eroğlu, I, 66.

¹⁶⁶ Eroğlu, I, 66.

devletin, altında imzası bulunan bir antlaşmanın ahlâka aykırılığını ya da imkânsızlığını istismar ederek gerekçe göstermesinin kendisini antlaşmanın gerektirdiklerini yerine getirmekten kurtaramayacağı üzerinde görüşler ileri sürülmüştür.¹⁶⁷

D. Milletlerarası Antlaşmaların Hazırlanması

Milletlerarası antlaşmaların yapılışının ilk safhasını görüşme ve antlaşma metnini hazırlamak oluşturur. Bunları antlaşmanın tanzim ve tahrîri (düzenlenmesi ve kaleme alınması), tasdik, tescil ve ilanı izler.

1. Temsilciler Aracılığı İle Görüşmeler

Bir milletlerarası antlaşmanın imzalanması öncesinde tarafların birbirleriyle iletişime geçmesi zaruridir. Diyoloğun başlaması, tarafların salâhiyet (yetki) sahibi temsilcilerinin görüşmeleriyle gerçekleşir¹⁶⁸. Görüşmelerle görevlendirilen kişiler için emniyet ve dokunulmazlık sağlanması, islam'ın benimsediği bir âdettir¹⁶⁹.

Hudeybiye Antlaşması öncesinde gerçekleşen taraflararası müzâkereler bu konuda önemli bir örnektir. Hudeybiye Antlaşması öncesinde Peygamber (S)'in, Müslümanların saldırı yapmasından kaygılanan Mekkelilerle müzâkerelerde bulunduğu bilinmektedir. Peygamber (S), niyetlerinin sadece umre yapmak olduğu konusunda onları ikna etmesi ve bu arada İslâm'a çağırması için Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi göndermiş, sonraları Huzaa kabilesinden bir grup, müslümanların barışçı yaklaşımlarını ve niyetlerini Mekkelilere haber vermek için müzâkereler yapmıştır¹⁷⁰. Bunun üzerine Urve b. Mes'ud es-Sakafî, müzâkerelerde bulunmak amacıyla Kureyş'in onayını alarak müslümanların yanına gelmiş, müslümanların takındığı tavrı, niyetlerini dinleyip, kararlılıklarını, Peygamberlerine olan bağlılıklarını gözlemleyip Kureyş'e bildirmiştir¹⁷¹. Kinâne Kabilesi'nden bir zâtın müslümanların yanına gidip geri gelmesi

¹⁶⁷ Meray, I, 79.

¹⁶⁸ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 391.

¹⁶⁹ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 92.

¹⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 293-295.

¹⁷¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 296.

ve gördüklerinden etkilenererek müslümanları Kâbe'yi ziyaretten alıkoymanın yanlış olacağını müttetiki Kureyşlilere haber vermesini, Mikrez b. Hafs'ın Mekkeliler adına müslümanlara müzâkere amaçlı ziyareti izlemiş ve bu görüşme bitmeden Mekke'nin önde gelen ismi Süheyl b. Amr müzâkerelere dahil olmuş ve bunun neticesinde antlaşma imzalanmıştır.¹⁷²

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi yetkili temsilciler, aldıkları talimata göre antlaşma konusuyla ilgili olarak yaklaşımlarını sözlü ya da yazılı olarak birbirlerine iletmektedir¹⁷³. Günümüzde söz konusu düşünce teatisinde konuşulanların zapta geçirildiği, çok taraflı antlaşmaların ya doğrudan kongre/konferanslarda temsilcilerin müzâkeresiyle yahut da milletlerarası örgütler tarafından taraflara önceden hazırlanıp sunulduğu görülmektedir¹⁷⁴.

2. Milletlerarası Antlaşmaların Düzenlenmesi ve Kaleme Alınması

Konuşma ve görüşme konuları üzerinde sağlanan uzlaşa ve uyuşmayı antlaşmaların düzenlenerek madde veya metin halinde yazılması takip eder¹⁷⁵. Antlaşmanın yazılması zorunlu hukukî ön şartlar değilse de antlaşmaya varıldığını, antlaşmanın hükümlerini ve süresini kayıt almak için gerekli görülen hususlardır¹⁷⁶. Konunun, maddelerin genişliğine göre metnin kısımlara ayrılması da mümkündür.

“Ey İman edenler! Belirlenmiş bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. Bir kâtip onu adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın....”¹⁷⁷

Ayet- i kerimesi ve Peygamber (S)'in bu konudaki uygulamalarına istinaden ve ayette geçen ifadelerin tüm antlaşmaları kapsayacak ölçüde geniş olduğu kanaatiyle İslam hukukçuları milletlerarası antlaşmaların yazılı olması gerektiğini beyan etmişler

¹⁷² İbn Hişâm, II, 179; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 296; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (el-Cedd), el-Beyân ve't-Tahsîl, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, XVII, 448.

¹⁷³ Abdülhâlık en-Nevvâvî, el-Alâkâtü'd-Devliyye ve'n-Nazmu'l-Kadâiyye fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut (t.y.), s. 69.

¹⁷⁴ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 587; Çelik, I, 64.

¹⁷⁵ en-Nevvâvî, s. 69.

¹⁷⁶ ez-Zuhaylî, 660; Haddûrî, s. 207.

¹⁷⁷ Bakara Suresi, 2: 282.

hatta antlaşmanın tarihi, süresi, antlaşmanın uygulamaya gireceği zamanın açıkça bu metinde yer alması gerektiğini belirtmişlerdir¹⁷⁸.

Savaşın durdurulması, savaş nedeniyle ortaya çıkan durumların düzenlenmesi ve savaşa sebep olan konular hakkında ortaya konan hükümlerin yanı sıra antlaşmanın yürürlüğe girmesi ve geçerliliği ile ilgili karşılıklı vaat ve taahhütler, yetkililerin imza yahut da mühürleri, antlaşmanın uygulanmasına ilişkin müeyyideler, masraflar, ekler ve hatta gizli kısımlar da antlaşma metninde bulunabilir. Günümüzde ekler, beyannâme, mukâvele, protokol, lâhika gibi isimler alabilmektedir¹⁷⁹. Antlaşmaların birden fazla nüsha halinde kaleme alınması mümkündür ve Hz. Peygamber'in uygulanması da Hudeybiye'de böyle olmuştur¹⁸⁰.

Özellikle İslâm Hukukunun teşekkül ettiği ilk dönemler dikkate alındığında müslümanların altına imza koyduğu antlaşma metinlerinde göze çarpan belli özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Genelde ayrıntıdan uzak, kısa ve özlü ifadelerden oluşmaktaydı.
- 2) Hudeybiye gibi bazı antlaşmalar istisna kabul edilirse müslümanların taraf olduğu antlaşmalarda besmele ve imza koyan yöneticinin sıfatı (Peygamberimiz için Rasulullah veya halifeler için emiru'l-mü'minin sıfatları gibi) bulunmaktaydı.
- 3) Antlaşmaların son kısmında şahitlerin isimlerine yer verilmekteydi.
- 4) Antlaşmalar birden fazla nüsha olarak tanzim edilmekteydi. Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması sırasında da emri böyledir.¹⁸¹
- 5) Antlaşmalarda geçerlilik süresi bulunmaktaydı.¹⁸²

¹⁷⁸ eş-Şâfiî, IV, 103; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 409, ez-Zuhaylî, s. 659.

¹⁷⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 410; en-Nevvâvî, s. 75.

¹⁸⁰ en-Nevvâvî, s. 75.

¹⁸¹ ez-Zuhaylî, s. 659.

¹⁸² Haddûrî, s. 219-220; en-Nevvâvî, s. 73.

Günümüzde antlaşmalar birden fazla dilde yazılabilmekte, ihtilafa düşülmesi durumunda hangi dilde yazılmış olan metnin muteber görüleceğinin belirtildiği görülmektedir ki, bu genelde son hükümler arasındaki bir maddede yer bulmaktadır¹⁸³.

E. Milletlerarası Antlaşmaların İmzalanması, Tasdiki, Tescili, Neşir ve İlanı

İmza ve tasdik, bir antlaşmanın geçerlilik ve bağlayıcılığı için zaruri bir işlemdir¹⁸⁴. Antlaşmanın imzalanması tarafların hazırlanan metninle bağlanma arzularının neticesinde yetkili temsilciler tarafından gerçekleştirilir. Hazırlanan antlaşma metnine temsilciler imza koyar¹⁸⁵, ancak antlaşma metninin bir antlaşma mahiyeti kazanması, tasdik sonrasında gerçekleşebilir. Tasdik (onaylama), yetkili temsilcilerin imzaladıkları metnin devlet tarafından kabul edilmesi anlamına gelen bir iç hukuk işlemidir¹⁸⁶. Bir başka ifadeyle antlaşma metnini onaylayacak yetkiye sahip temsilcilerin bulunmaması, bu konuda karar verme hakkını elinde bulunduran en yüksek yöneticinin hazır olmaması halinde muvakkat antlaşma, yetkili makamlar tarafından sonradan tasdik edilir¹⁸⁷. İslâm hukukunda tüm akitler için iki rûknün gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir ki bunlar tarafların iradelerinin, uyuşma ve ittifakını açıklaması olan îcap ve kabulden ibarettir¹⁸⁸. Buna göre tasdik edilmemiş bir antlaşma, kabulün gerçekleşmemiş olması nedeniyle İslâm hukuku ve modern hukuka göre bir projeden olmaktan öteye geçemez.¹⁸⁹

Özellikle temsilcilerin yetkilerinin dışındaki veya kararlarının onay gerektirdiği durumlar için İmam Muhammed Şeybânî döneminde de hükümet merkezine başvurulduğu¹⁹⁰, yine Halid b. Velid (R)'ın Yemen'den mektup yazmak suretiyle Hz. Peygamber (S)'in talimat ve onayını istediği bilinmektedir¹⁹¹. Buna göre Hz. Peygamber ve sonrasında yönetime gelen halifelerin müslümanların maslahatına uygun görmedikleri antlaşma ya da düzenlemeleri tanımama yetkisini kendilerinde

¹⁸³ ez-Zuhaylî, s. 660.

¹⁸⁴ ez-Zuhaylî, s. 661.

¹⁸⁵ en-Nevvâvî, s. 74; Haddûrî, s. 73.

¹⁸⁶ en-Nevvâvî, s. 74.

¹⁸⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 410.

¹⁸⁸ ez-Zerkâ, I, 300.

¹⁸⁹ Çelik, I, 73.

¹⁹⁰ es-Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, IV, 62; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 410.

¹⁹¹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 410.

bulundurdukları söylenebilir¹⁹². Bu sebeple devlet başkanının onayı, antlaşmaları müslümanlar üzerinde bağlayıcı kılan bir ön şart biçiminde nitelenmelidir.

Müzâkere ve hatta imzası gerçekleşmiş bir antlaşmanın mutlaka tasdik edilmesi gibi bir kural ya da mecburiyet söz konusu değildir. Tasdikin reddi ve bu biçimde tamamlanmış bir antlaşmanın hukukî bağlayıcılığından yoksun bırakılması hem hukukta bir hak, hem de tarihte çokça rastlanan bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hendek Savaşı öncesinde Hz. Peygamber (S), karşı tarafın savaştan çekilmesi ve düşman ittifakının bozulmasına mukâbil Medine hurmalıklarından ödeme yapmak hususunda bizzat bir antlaşma imzalamış, ancak beraberindekilerle istişare yapacağını yani bir anlamda bu görüş alış verişi ile tasdik edilmesi sonrasında antlaşmanın yürürlüğe girebileceğini belirtmiş ve gelişmeler neticesinde antlaşma tasdik olunmamış ve antlaşma da hiçbir şekilde geçerlilik kazanmamıştır¹⁹³.

Antlaşmalar, doğurduğu sorumluluklar ve sağladığı avantajlar ile bir bütün olarak değerlendirildiğinden, tasdik işlemi antlaşma metninin bütünü için yapılır. Modern hukukçular özellikle iki taraflı bir antlaşma metninin bir kısmının tasdiki, bir kısmın reddini söz konusu görmemektedir. Genelde tasdik makamı, çekince ileri sürerse müzâkereye yeniden başlanır. Ancak her ne kadar antlaşma metni bir bütünse de milletlerarası ilişkilerin gerektirdiği hususlar bakımından özellikle çok taraflı antlaşmalarla ilgili olarak bir devletin antlaşma hükümlerinin çoğunu uygulaması, hiç birini uygulamamasından evla görülmüştür. Buna göre tarafın kabul etmediği noktalara ihtirâzî kayıtlar koyarak antlaşmayı imzalaması mümkündür. Her hangi bir hüküm hakkında ihtirâzî kayıt koyan bir taraf, diğer taraflara karşı, diğer taraflar da aynı maddeyle ilgili olarak ihtirâzî kayıt koyan tarafa karşı bağlı olmazlar¹⁹⁴.

Bir antlaşma için imza tarihi (temsilcilerin antlaşma metnini tamamlaması sonrasında gerçekleştirdikleri işlem), tasdik tarihi (yetkili makamın antlaşmayı kabul ettiğini ve antlaşmanın ön gördüğü düzenlemelerle bağlandığını beyan etmesi) ve yürürlük tarihi (antlaşma hükümlerinin uygulamaya girişi) farklı anlamlar ifade eder. Bir antlaşmanın tarihi ise ya tasdik işleminin ya da imza işleminin neticelendiği tarihtir.

¹⁹² Haddûrî, s. 205.

¹⁹³ İbn Hişam, II, 141.

¹⁹⁴ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 589.

Günümüzde bir milletlerarası antlaşma tarafı, bir antlaşmayla bağlanma iradesini imza ile, antlaşmayı oluşturan belgelerin değişimiyle, onaylama, kabul, tasvip yahut da katılma yoluyla ortaya koymaktadır¹⁹⁵.

Antlaşmaların tescil edilmesi konusu, klasik İslam Hukuku eserlerinde ve Milletler Cemiyeti'nin teşekkülüne kadar diğer hukuk sistemlerinin üzerinde pek durmadığı bir konudur. Milletler Cemiyeti Mîsakı, Cemiyet'e üye olan ülkelerin yaptığı antlaşmaların kitâbet dairesinde hemen tescil ve neşir edilmesini, antlaşmaların kapsadığı hüküm ve yükümlülüklerin bağlayıcılık taşıması ya da bir başka ifadeyle üye ülke açısından yürürlük kazanması ancak tescil işleminin tamamlanması ile mümkün olabileceğini hükme bağlamıştı.¹⁹⁶ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi özellikle klasik İslâm Hukuku eserleri bu konuda bir düzenleme sunmamasından ötürü bu bilgilerle iktifâ ediyoruz.

¹⁹⁵ Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 11. Madde; Çelik, I, 70.

¹⁹⁶ Milletler Cemiyeti Mîsakı, 18. Madde.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA MİLLETLERARASI ANTLAŞMALARIN İCRÂSİ, HUKUKÎ SONUÇLARI VE SONA ERMESİ

I. İslâm Hukukunda Antlaşma İmzalamanın Meşrûiyeti

İslâm Hukukunda antlaşma imzalamanın meşrûiyetini iki kısımda değerlendirmek mümkündür.

- 1) Müslümanların kendi aralarında yaptıkları antlaşmalar
- 2) Müslümanların müslüman olmayanlar yaptıkları antlaşmalar

Aslında klasik İslâm hukuku eserlerinde iki müslüman ülke veya birbirinden ayrı iki ya da daha fazla müslüman devletten geniş biçimde bahsedilmesi çok olağan bir durum değildir. Birbirleriyle mücadele eden birbirinden farklı müslüman toplulukların ortaya çıkmasının ya da zaman içerisinde teşekkül eden devlet ya da devlete benzer kuruluşlar arasındaki diyalogların müslümanlar arası ilişki ve antlaşmaları İslâm hukukçularının inceleme alanına daha derinlemesine yerleştirdiği kanaatindeyim. Bu konuda Hucurât Suresinde yer alan ve iki müslüman topluluk arasında bir çatışma olması durumunda aralarının bulunmasını emreden ifadeler, müslümanlar arasında antlaşma yapmaya başlı başına dayanak olacak kadar net ve bağlayıcıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşursa aralarını düzeltiniz. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşınız. Eğer dönerlerse artık aralarını adaletle düzeltiniz ve adaletli davranınız. Şüphesiz ki Allah, adaletli davrananları sever.”¹⁹⁷

Ne var ki müslümanlar ve müslüman olmayanlar arasında geçici ya da kalıcı bir antlaşma yapmanın meşrû olup olmayacağı, bu tür antlaşmaların kapsamı ve ilgili diğer bazı konuların tartışma ve fikir ayrılıklarına neden olabildiği görülmektedir.

İslam hukukunun milletlerarası antlaşmaların meşruiyetine ilişkin görüşlerini, öncelikle İslam hukukunun en önemli kaynağı olan Kur’an ayetlerini inceleyerek ele almalıyız.

¹⁹⁷ Hucurât Suresi, 49: 9.

A. Kur'an-ı Kerim Açısından Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti

Kur'an-ı Kerim'de antlaşma anlamıyla çevirebileceğimiz pek çok sözcüğe yer verildiğini görmekteyiz. Bunlardan mîsâk sözcüğü özellikle Allah ile kullar arasındaki antlaşmadan söz eden ayetlerde geçen bir terimdir. Allah ile insanlar arasında gerçekleşen mîsâktır¹⁹⁸. Kur'an'da insanlar arasında yapılan antlaşmalarla ilgili bağlamlarda ahd ve akd kavramlarına¹⁹⁹ yine barış antlaşması ve uzlaşma kastolunarak "sulh" kavramına yer verilmektedir²⁰⁰. Kur'an'ın barışı destekleyen, yapılmış antlaşmalara sadakati ve vefa gösterilmesini emreden ifadelerinden yola çıkarak Kur'an-ı Kerim'deki hükümlerin antlaşma yapmanın meşrûiyetini ortaya koyan en önemli deliller olduğunu söyleyebiliriz. Yüce Allah, Kitabında barış içerisinde yaşamayı sık sık emretmiştir. Yüce Allah buyurur ki:

"Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin.

Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır."²⁰¹

"Ey iman edenler, Allah yolunda (sefere) çıktığınız vakit karşılatığınız durumu iyice kavramaya çalışın ve size barış teklif edene –bu dünyevi hayatın geçici kazançlarına duyduğunuz özlemle- "sen mümin değilsin" demeyin"²⁰²

Açıkça görüldüğü gibi bu ayet, müslümanların savaşacakları kimseleri doğru kavramaya çabalamaları, barış ve müslüman olma taleplerini kabul etmeleri gerektiğini, böylece İslâm'ın savaşla varmayı arzuladığı hedefin can almak ya da ganimet gibi dünyalık elde etmek olmadığını vurgulamaktadır²⁰³.

Ahdini bozan müşriklerin halleriyle ilgili bağlamda yer alan şu ayet-i kerime de İslâm'ın barış antlaşmasına temayülünü açıkça ortaya koymaktadır²⁰⁴:

¹⁹⁸ İlgili ayetler için bkz. Bakara Sûresi, 2: 63; Bakara Sûresi, 2: 83-84; Mâide Suresi, 5: 12-13; A'raf Sûresi, 7: 169; Nisâ Sûresi, 4: 90; Nahl Sûresi, 16: 95.

¹⁹⁹ Bakara Sûresi, 2: 177; Mâide Sûresi, 5: 1.

²⁰⁰ Hucurât Sûresi, 49: 9.

²⁰¹ Bakara Sûresi, 2: 208; Ayrıca bkz. Nisâ Sûresi, 4: 90; Tevbe Sûresi, 9: 6; Nahl Sûresi, 16: 125; Zuhuruf Sûresi, 43: 89; Gâşiye, 88: 21-22; Kaf Sûresi, 50: 45; Zâriyât Sûresi, 51: 54, 55; Hicr Sûresi, 15: 85; Yunus Sûresi, 10: 99.

²⁰² Nisâ Suresi, 4: 94.

²⁰³ Muhammed İzzet Derveze, Allah Yolunda Cihâd, çev. Ali Arslan, Matsan Mat., İstanbul 1998, s. 138.

²⁰⁴ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 140.

“Ve eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, Allah’ın kelamını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların bilmeyen bir kavim olmalarından dolaydır.”²⁰⁵

Belirttiğimiz gibi Kur’an’da bu çerçevede zikredebileceğimiz daha pek çok ayet mevcuttur. İslâm dininde düşmanla barış antlaşması yapmanın asıl ve genel durum, savaşın ise tâli hal²⁰⁶ olduğunu gösteren en mühim delillerden biri olarak görebileceğimiz aşağıdaki ayet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Eğer onlar, barışa yanaşırsa Sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et. Çünkü O, çok iyi işiten ve pek iyi bilendir.”²⁰⁷

Âyette açık biçimde bir barış çağrısı, düşmandan barışa temâyül olması halinde barış ve antlaşmaya yönelme prensibini kabule teşvik göze çarpmaktadır²⁰⁸. Ancak düşmanlar barışa olumlu veya olumsuz yanıt verebilirler. Dikkat edilirse barışa yanaşılması için düşmanın iman etmesi olmazsa olmaz şart olarak ortaya konmamaktadır. Eğer savaşın sebebi küfür olsa idi doğal olarak bir barış çağrısı ya da barışa yanaşmaları hâlinde düşmanla barış antlaşması yapılması gerektiği ifade edilmezdi²⁰⁹. Şâfiî hukukçu İmam Şa’rânî’nin bu âyetle ilgili olarak “barış savaşa tercih edilmiştir” yorumunu yaptığını görmekteyiz²¹⁰.

Mücâhid, bu ayetin Kurayza ve Nadiroğulları yahudileri hakkında nazil olduğunu bildirmiştir. Ancak kabul etmelidir ki, ayetin inişinde bu olayın vesile olması hükmünün genelliğine engel teşkil etmemektedir²¹¹. Katâde, Hasen el-Basrî gibi bazı alimler bu ayetin özellikle seyf ayetiyle nesh edildiğini ileri sürmüşler, Zâhirî Mezhebinden İbn Hazm gibi bazıları daha ileri giderek zimmet ve emân antlaşmaları dışında müslümanlarla müslüman olmayanlar arasında hiçbir antlaşmanın

²⁰⁵ Tevbe Suresi, 9: 6.

²⁰⁶ ez-Zuhaylî, s. 654.

²⁰⁷ Enfâl Suresi, 8: 61.

²⁰⁸ Muhammed Abdullah Draz, İslâm Hakkında Bazı Görüşler, çev. Ali Özek, Hüsnühayat Mat., İstanbul 1977, s. 139.

²⁰⁹ Muhammed Ebû Zehra, İslâm’da Savaş Kavramı, çev. Cemal Karaağaçlı, Engin Ofset, İstanbul 1985, s. 48.

²¹⁰ eş-Şa’rânî, III, 368.

²¹¹ er-Râzî, XI, 355.

gerçekleşmeyeceğini belirtmişlerse de²¹² Mücâhid ve İbn İshak (sadece ehl-i kitap için olması şartıyla), Süddî ve İbn Zeyd gibi ilk dönemlerin âlimleri²¹³ ve özellikle son yüzyıllardaki İslâm hukuçuları bu ayetin mensuh olmadığı, kendisinde müslümanlar için bir maslahat ve yarar bulunması halinde müslümanlara antlaşma yapmayı emrettiği fikrini hararetli biçimde savunagelmıştır²¹⁴. Nitekim hangi ayetin seyf ayeti olduğu, seyf ayetinin kaç ayeti neshettiği bile tam olarak saptanamazken²¹⁵, seyf ayeti ve diğer bazı ayetlerin (Bakara Suresi 193. ayeti gibi) bağlamlarında değerlendirildiklerinde mutlak bir savaş çağrısından ziyade belirli nedenlere ve savaşın kaçınılmaz olduğu taraf ve durumlara bağlı olarak savaştan söz ettiği görülecek iken, devletler arasında uyuşma ve antlaşmaya dayanak olabilecek ayetlerin hükümsüz kaldığını savunmak hayli güçtür. Zaten savaşı vurgulayan ayetlerin barış ve antlaşmaya referans olan ayetleri neshettiği görüşü, bizzat nesh teorisiyle de uyuşmamaktadır. Çünkü nesh teorisinde hüküm bildiren iki nass arasında mutlaka bir zıtlık, iki delil arasında bir hılâf, çatışma, bir uyuşmazlık “te’arudu’l-edille” bulunmalı ve uzlaştırılmaları “te’azzürü’l-cem’ ”da imkânsız olmalı²¹⁶, doğal olarak mensûh hüküm bir daha uygulanamaz hâle gelmelidir²¹⁷. Oysa bu âyetler arasında tam bir çatışma hâinden bahsedilemeyeceği gibi, âyetlerin farklı hâllerle alakalı olması münasebetiyle uzlaştırılmaları, farklı durumlar ortaya çıktığında uygun olanın tercih edilmesi mümkündür. Netice itibarıyla son inen mutlak savaş âyetleriyle ortaya çıkan durum için neshten söz edilmesi uygun değildir²¹⁸.

Müslümanlar ve müslüman olmayanlar arasında barış ve antlaşmanın ayetlerle sabit olduğu ve karşısındaki barışı vurgulayan ayetlerin mensuh olduğu görüşlerinin yanında iki düşünceyi uzlaştıran yaklaşım şöyledir. Müslümanlar, ancak üstün ve açık biçimde

²¹² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, el-Muhallâ, Matbaatü'n-Nahda, Mısır 1347-1352 h., VII, 307.

²¹³ er-Râzî, XI, 354.

²¹⁴ Hâllâf, s. 77 ve 82; Ahmed Özel, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, Zafer Mat., İstanbul 1988, s. 62.

²¹⁵ el-Hâfız Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1987, II, 31; ez-Zührî, en-Nâsih ve'l-Mensûh, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 25; Katâde b. Deâme es-Seddûsî, Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 40; Hâllâf, s. 77-78.

²¹⁶ Ebû Zehra, Muhammed, Usûlü'l-Fıkh, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire (t.y.), s. 171; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, TDV Mat., Ankara 1993, s. 122; Vehbi Yavuz, Hanefî Mezhebinde İctihad felsefesi, Gümüş Ofset, İstanbul 1993, s. 287; Sait Şimşek, Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele, Doğan Ofset, İstanbul 1991, s. 96.

²¹⁷ es-Suyûtî, II, 704.

²¹⁸ es-Suyûtî, II, 703-704.

kuvvetli olmadıkları, düşmanın müslüman olma ya da galip gelme ihtimalinin bulunduğu durumlarda sulh antlaşması yapabilirler²¹⁹ ya da bir başka bakış açısıyla ancak üstün olmadıkları durumlarda karşı tarafa mal vermek, para vermek gibi bir şartla antlaşma imzalayabilirler.²²⁰ Ayet-i kerimede “...Allah’a tevekkül et (güvenip dayan)” ifadesinden de “sana barışta yardımcı olsun ve müşriklerin antlaşmayı bozması halinde sana yardım etsin diye yaptığın antlaşmalarla ilgili işleri Allah’a havale et” anlamı çıkarılmıştır²²¹. Bunu Enfal Suresinde şu ifadeler takip eder:

“Eğer sana hilekârlık yapmak isterlerse, şunu bil ki Allah sana yeter. O, seni yardımı ve müminlerle destekleyendir.”²²²

Bu ayet, antlaşmadan çok daha mühim olan iman konusunda bile hükümlerin zâhirî durumlara göre verildiği gerçeğinden hareketle, açık bir hilesinin anlaşılması dışında karşı tarafın aldatma niyetinin bulunması ihtimaline rağmen -önlemler alarak- yine de antlaşmaya yanaşmak gerektiğini ortaya koymaktadır.²²³ Bu ayetin, Hz. Peygamberle yaptıkları antlaşmaları defalarca bozan bir düşmanın barışa yanaşmasıyla ilgili bir bağlamda barışa yanaşılmasını emrettiğini, nitekim İslâm’ın amacının düşmanı İslâm veya barış ya da itaate boyun eğme çizgisine çekmek olduğunu, bu gayenin tahakkuku sonrasında düşmanın önceden yaptıkları ve ileriye yönelik niyetlerinin bunlardan daha mühim olmadığını unutmamak gerekmektedir²²⁴. Mümtetine Suresinde geçen şu ifadeler de, konumuza ışık tutmaktadır:

“Allâh sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allâh, adâletli olanları sever. Allâh, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır.”²²⁵

²¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabî, Ahkâmu’l-Kur’ân, Matbaatu’s-Saâde, Mısır 1331 h., II, 876; el- Haraşî, III, 150; Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kelbî el-Gırnâtî, el-Kavânînu’l- Fıkhiyye, Dâru’l-Fıkr, (t.y.), (y.y.), s. 104, eş-Şâfiî, IV, 188; İbnü’l-Hümâm, V, 204; Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Mâlikî, Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid, (m.y.) Mısır (t.y.), I, 330; İbn Kudâme, X, 368; Hallâf, s. 78; Çalışkan, s. 23.

²²⁰ Ebû Yûsuf, s. 206.

²²¹ er-Râzî, XI, 354.

²²² Enfâl Suresi, 8: 62.

²²³ er-Râzî, XI, 355.

²²⁴ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 142.

²²⁵ Mümtetine, 60: 8-9.

Müslüman olmayanlarla ilişkileri düzenleyen bu ilke İslâm'ın devletlerarası hukukunun da temel prensiplerinden biri şeklinde nitelenebilir. Buna göre savaş açılması ve bu savaşa karşılık verilmesinin zorunlu olması veya anlaşma yapıldıktan sonra ihanet edilmesi durumları dışında müslümanlar ile diğer insanlar arasında barış, değişmeyen temel, olağan durum olmaktadır. Bu noktada Mümtebine Sûresinin Medîne döneminin sonlarında indirildiğine, dolayısıyla savaş ile ilgili mutlak ifadelerle sahip son inen âyetlerle farklı bir zaman ve mekanda nazil olmadığına dikkat çekmek istiyorum. Müfessirlerin bu âyetle ilgili olarak, müslümanların her ne kadar gayri müslimleri dost edinmeleri yasaklanmışsa da, gayr-i müslimlere karşı iyi davranmalarında bir sakınca olmadığı yorumu²²⁶ ve yukarıdaki ilâhî ifadelerle dikkatle ele alındığında cihâttan maksadın düşmanlığı değil, dostluğu yaymak olduğu görülecektir²²⁷. Anlaşıldığı üzere hangi din veya millete mensup olurlarsa olsunlar müslümanların dinlerine, hukukuna dokunmak maksadıyla savaşmayan, müslümanlara saldırıp onları öldürmeye, esir etmeye, ellerindekini almaya, yurtlarından sürmeye vb. yeltenmeyen, gerek alenî, gerekse gizli olarak düşmanlık yapmayan, müslümanların düşmanlarına müslümanlara karşı yardımda bulunmayanlara iyilik yapılması yasaklanmamıştır²²⁸. Bu da, müslüman olmayanlarla müslüman olmadıkları için savaş yapılması gerektiğini, bilakis onlara –şartlar el veriyorsa- iyilik ve hatta maslahatın gerektirmesi şartıyla antlaşmalar bile yapılabileceğini ortaya koymaktadır²²⁹.

Kur'an'da savaşa izin verilen ilk ayette “zulme uğramalarından ötürü”²³⁰ ifadesiyle belki de en mühim gerekçeye yer verilmesi, vurguda bulunulması dikkate değer bir noktadır.²³¹

Aşağıdaki ayet ise, müslümanların üstün konumda iken antlaşma yapamayacakları konusunda delil gösterilebilir:

²²⁶ er-Râzî, XXI, s. 442.

²²⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, sâdeleştiren Heyet, Bayrak Mat., İstanbul 1993, VII, 265.

²²⁸ Muhammed Abduh- Reşit Rıza, Tefsîrû'l-Menâr, Matbaatü'l-Menâr, Mısır 1929, II, 210-211; Elmalılı, VII, 265; Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 69.

²²⁹ Ebû Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer el-Harizmî Ez-Zemahşerî,, el-Keşşâf anî'l-Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1968, II, 133

²³⁰ Hac Suresi, 22: 39.

²³¹ Harun Han Şîrvânî, İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar, çev. Kemal Kuşcu, Gaye Mat., Ankara (t.y.), s. 49.

“Öyleyse, siz üstün (bir durumda iken), barışa çağırmak suretiyle gevşekliğe düşmeyin. Allah sizinle beraberdir; O, sizin amellerinizi asla eksiltmez.”²³²

Oysa bu ayet, öncesindeki ifadelerle beraber, yani bağlamı içerisinde değerlendirilmelidir. Ayetin öncesinde Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“Andolsun, içinizden cihâd edenlerle sabredenleri ortaya koyuncaya ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz. İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol apaçık belli olduktan sonra Peygamber’e karşı gelenler, Allah’a hiçbir zarar veremezler. Halbuki Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. Ey iman edenler! Allah yolundan alıkoyanları ve sonra da kafir olarak ölenleri Allah asla bağışlamaz.”²³³

Görüldüğü gibi ayetin bağlamı, barışa çağrı veya cevap vermeyi tümüyle yasaklama konusunda değil, engel olan ve zorluk çıkaran kafirler hakkındadır. Ayet, başlanmış bir savaşta zafere ulaşmak yakın ve üstünlük mevcut iken barış talep etmenin doğru olmadığı belirtmektedir. Kaldı ki hiçbir savaşa mağlup olmak ya da zafere tam erişecekken geri dönmek üzere başlanmaz. Ayet, esasen müslümanlara saldırgan kafirlerin kendilerine karşı cesaretlenmemeleri için onlara karşı gevşek davranmamayı ve buna bağlı olarak da barışa çağırmamalarını emretmektedir²³⁴. Bununla birlikte Enfâl Suresinde sözü geçen düşmanın barış talep etmesi durumunda barışa yanaşılması ile burada gevşemeyip, üstün durumda iken barış talep etmemek gerektiğinin beyanı birbiriyle çelişmemektedir. Nitekim düşmanın barış istemesi onun zayıflığını, saldırganlığından vaz geçmeye hazır olduğunu göstermektedir. Bu ise cihâdın hedeflerinden birinin tahakkukuna zemin hazırlamaktadır. Oysa müslümanların hele ki üstün durumda iken barış istemeleri hem genel olarak savaş kavramı ve stratejilerine aykırı, hem de acziyet ve zayıflık bir göstergesidir. Bu durum ise zaten inanmaları nedeniyle üstün konumdaki müslümanların hali, sıfatı olamaz²³⁵. Kimilerine göre ise Enfâl suresindeki ayet, antlaşma yapmanın varlığına ve zaruretine işaret ederken, Muhammed Suresindeki ayet, bunu (antlaşma yapılabileceğine dair delil

²³² Muhammed Suresi, 47: 35.

²³³ Muhammed Suresi, 47: 31-34.

²³⁴ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 143.

²³⁵ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 143.

getirilen ifadeyi) müslümanların maslahatının gözetilmesini ön görerek takyîd etmektedir.²³⁶

Kur'an bunun yanında genel olarak antlaşma ve sözleşmelere sadakat konusunda da hükümler vaz' etmiştir. Meselâ:

“Karşılıklı antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü tutunuz. Allah'ı üzerinize şahit tutarak pekiştirdiğiniz, sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayınız. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir.”²³⁷

Bütün bu ayet-i kerimelerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'an-ı Kerim, gayr-i müslimlerle antlaşmalı olarak yaşamayı tümüyle reddetmemekte, pek çok konuda olduğu gibi hakkında ayrıntılara yer vermemiş olsa da antlaşma yapılmasına karşı çıkmamakta ve bu konuda belli düzenlemelere gitmektedir.

B. Hz. Peygamber'in Sünneti Açısından Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti

1. Hz. Peygamber ve Antlaşmaları

Hz. Peygamber'in (S) sözlerinde dilimize antlaşma olarak çevirebileceğimiz, kimi zaman Yaratan ile insanlar, kimi zaman bireyler, kimi zaman müslümanlar, kimi zaman aile, kimi zaman milletler arasında sözleşmeyi, uzlaşmayı, ittifakı belirten sözcüklerle çok sık karşılaşıldığını söylemek mümkündür. Örneğin:

“Haramı helal, helalı haram kılmamak kaydıyla müslümanlar arasında sulh câizdir...”²³⁸

Yine buyurdular ki:

“Kimin bir toplumla arasında antlaşma varsa, müddeti bitinceye kadar ya da eşit şartlar altında onlara antlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar ona ne bir şey eklesin, ne de bir şey eksiltsin”²³⁹.

Hz. Peygamber, peygamberliği öncesinde yukarıda da işaret edildiği gibi bir takım antlaşmaların altına bireysel olarak imzasını koymuş ve peygamber olduktan sonraki dönemlerde de bu girişimler hakkında destekleyici beyanatlarda bulunmuştur. Esasen Hz. Peygamber'in ve müslümanların İslâm'dan sonra içinde bulunduğu

²³⁶ ez-Zuhaylî, s. 671.

²³⁷ Nahl Suresi, 16: 91. Ayrıca bkz. İsrâ Sûresi, 17: 34; Mâide Suresi, 4: 1.

²³⁸ et-Tirmizî, (Kitâbu'l- Ahkâm), III, 635.

²³⁹ et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer), IV, 143.

antlaşmalara öncelikle himâye antlaşmaları örnek verilebilir. Müslümanların başına gelenler, yapılan eziyetler dayanılmaz boyutlara ulaşınca çözüm üretmek maksadıyla daha önce amcası Ebû Tâlib'in himâyesinde bulunan Hz. Peygamber (S)'in Tâîf'e giderek Sakîf kabilesinin himâyesini talep ettiği, on gün kadar süren temasları sonucu Tâîf'in kendisine çok sert ve aşağılayıcı bir tepki gösterdiği bilinmektedir²⁴⁰. Hz. Peygamber'in hayatı ve sünnetinde "Akabe Biatları", konumuz açısından çok mühim olaylardır. Nitekim Biatlar, Hz. Peygamber'in (S) Medinelilerle yaptığı antlaşmalar olarak yorumlanmalıdır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in hayatı boyunca katıldığı, bizzat imzaladığı ya da tasvip ettiği antlaşmalar, antlaşma yapmanın meşrûiyeti hususunda halefleri²⁴¹ ve genel olarak da İslâm Hukukunun referansları olmuştur. Hz. Peygamber'in yaptığı ya da katıldığı antlaşmaları şöyle sınıflandırmak mümkündür:

a.Hz. Peygamber (S)'in Peygamberliği Öncesinde Yaptığı Antlaşmalar

b.Hz. Peygamber (S)'in Hicretten Önce Akdettiği Antlaşmalar

c.Hz. Peygamber (S)'in Hicretten Sonra İmzaladığı Antlaşmalar. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım:

a. Hz. Peygamber (S)'in Peygamberliği Öncesinde Yaptığı Antlaşmalar

Hz. Peygamber (S)'in peygamberliği öncesinde yaptığı antlaşmalar, daha ziyade haksızlıklara karşı direniş göstermeyi ve düşmana karşı ortak mücadeleyi hedefleyen bireysel olarak katıldığı ittifaklardır. Bu konuda yukarıda, "İslâm Öncesi Dönemde Antlaşma Kavramı" bahsinde "Hılfu'l-Fudûl" ve "Mutayyibûn Antlaşması"nı örnek olarak sunmuştuk. Hz. Peygamber bu tür antlaşmalarla ilgili:

"Câhiliye dönemindeki antlaşmaları yerine getiriniz. Zira İslâm, bunları desteklemekten başka bir şey eklememiştir. İslâm'da yeni antlaşmalar çıkarmayınız"²⁴²

buyurmuşlardır. Yine başka bir beyanında

"Câhiliyede öyle bir hılfa katıldım ki, onu kızıl develerle asla değişmem"²⁴³

²⁴⁰ et-Taberî, V, 70-71.

²⁴¹ Haddûrî, s. 215.

²⁴² Müslim, (Kitâbu'l- Fadâili's-Sahâbe), II, 1961.

dediği rivayet edilmektedir.

Hiz. Peygamber'in yaklaşımını esas alarak, cahiliye dönemindeki kan davası gütmek, müttefik olduğu için haksız da olsa zulmü ve zalimi desteklemek, müttefiklerden birinin ölmesi üzerine ölenin malına hayatta kalan müttefikin vâris olması gibi İslâm'ın temel prensiplerine ve ruhuna aykırı antlaşmaların İslâm tarafından reddedildiğini, bununla beraber dinin hedeflediği amaçlarla çatışmayan, zulme direniş gibi hususlarda işbirliğini esas alan antlaşmalara sahip çıkılmasının kabullenildiğini belirtebiliriz²⁴⁴.

Bu dönemdeki antlaşmaların konumuzla ilgisi, Peygamberimizin bu antlaşmaları hayırla yâd etmesi ve İslâm'dan sonraki düşünce yapısı ve dinin getirdiği düzenlemeler ışığında da bu antlaşmaların değerini beyan buyurmaktan kendisini alıkoymamasıdır. Peygamberimizin İslâm öncesindeki iyiliği amaçlayan antlaşmaları benimsemesi antlaşmanın meşrûiyetine şüphesiz önemli bir delildir.

b. Hiz. Peygamber (S)'in Hicretten Önce Akdettiği Antlaşmalar

Hiz. Peygamber (S)'in peygamberliğin başlangıcından hicrete kadarki dönem içerisinde akdettiği antlaşmalar genelde himâye antlaşmaları ve biatlardır. Hiz. Peygamber(S) ve diğer müslümanların kendilerine yönelik eziyet ve tehditlerden bir nebze olsun korunmak ve soluk alabilmek maksadıyla himâye antlaşmalarına başvurdukları bilinmektedir. Bu, bazen bireysel bazen de toplu halde himâye isteme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Diğer pek çok müslümanın yaptığı gibi Peygamberimiz de bireysel olarak himâyeden yararlanmıştır. Ona Ebû Tâlib'in yıllarca kol kanat gerdiği görülmektedir. Hiz. Peygamber (S)'in Tâif ziyareti de himâye antlaşması yapmak için gerçekleştirilmiş bir müzâkere teşebbüsüydü. Tâif dönüşünde Mekkelilerin saldırılarına uğramamak için müşrik Mut'im b. Adiy'in himâyesine girmiştir²⁴⁵. Hiz. Peygamber daha sonra Mut'im b. Adiy'in bu davranışını övgüyle anmıştır.²⁴⁶ Yine Hiz. Peygamber

²⁴³ İbn Hanbel, I, 190 ve 193.

²⁴⁴ Gadbân, s. 15.

²⁴⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 54.

²⁴⁶ el-Buhârî, (Kitâbu Fardı'l-Humus), IV, 56; Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 138.

(S)'in tüm müslümanlar için Tâif'e giderek Sakif kabilesinden²⁴⁷, hicretten önce Amiroğulları, Şeybân b. Sa'lebe, Kelboğulları, Hanifeoğulları, Kindeoğullarından himâye antlaşması yapmak konusunda talepte bulunmuştur ancak, bunların hiçbirinden olumlu yanıt alamamıştır²⁴⁸ Ebû Süfyan'ın bozdukları Hudeybiye Antlaşmasını yenilemek üzere Medine'ye gelip himâye talebi ve iki taraf arasında himâyeci olduğunu ilan etmesi²⁴⁹ bu örfün İslâm'dan sonra da geçerliliğini sürdürdüğü şeklinde yorumlanabilir. Yine Yüce Allah, peygamberine şöyle buyurmaktadır:

“Ve eğer müşriklerden biri senden emân dilerse, Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.”²⁵⁰

Ayet-i kerimede uygun görüldüğü açıkça beyan edilen “emân”, aslında bir anlamda himâye²⁵¹ yahut da himâyeyle aynı düşünce temeline dayalı bir antlaşma yöntemidir. Yine Yüce Allah,

“(Erkek ve kadından) her biri için, ana, baba ve akrabasının bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah, her şeyi görmektedir.”²⁵²

ayetinde geçen yeminlerinizin bağladığı, garanti verdiği kimselerin kendileriyle aralarında velâ bağı bulunan kişiler olduğu belirtilmiştir. Görüldüğü üzere cahiliye döneminde var olan velâ (mevlâlık) antlaşmaları ise İslâm'dan sonra da varolmuş ve gerek Kur'an gerekse Peygamberimizin uygulamaları bu kurumu ortadan kaldıracak bir hüküm koymamıştır. Zaten mevlâya mirastan ya da başka bir yolla iyilik yapılması gibi velâ bağı-antlaşmasına ilişkin hükümler Kur'an'ın çeşitli ayetlerine konu olduğuna²⁵³ göre, bu kurumun İslâm'dan sonra yaşadığını savunmak güç olmayacaktır.

Bunların konumuzla irtibatı ise İslâm'dan sonra himâye ve velâ antlaşmalarının toplumlar arası veya bireyler arası düzeyde devam etmiş olmasıdır. Mevlâlık ve

²⁴⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 51.

²⁴⁸ Gadbân, s. 56.

²⁴⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 395.

²⁵⁰ Tevbe Suresi, 9: 6.

²⁵¹ er-Râzî, XI, 416.

²⁵² Nisâ Suresi, 4: 33.

²⁵³ Nisâ Suresi, 4: 33; Ahzâb Suresi, 33: 6, vb.

özellikle himâye antlaşmalarının Peygamberimiz tarafından ortadan kaldırılmaması, İslâm'ın, antlaşmaların meşrûiyetini tanıdığına bir başka delil olarak görülmektedir.

Esasen peygamberliğin gelişinden hicrete kadarki devirde en çok dikkatimizi çeken antlaşmalar Akabe Biatları (bey'at)dır. Her ne kadar bey'at, sadece kabul etme, razı olma gibi sözcüklerle tanımlansa, sonraki zamanlarda bir mükellefin ehil olan bir cemaat tarafından belirlenen emîre, yöneticiye itaat ve sadâkat sözü²⁵⁴ anlamını kazansa da Akabe'de, Medinelilerle Hz. Peygamber ve temsil ettiği müslümanlar arasında yapılmış bir antlaşmayı ifade etmek için kullanılmıştır. Biatta ele alınan konular, ne üzerine biat edildiği sualinin yanıtları bu olayları antlaşma olarak değerlendirmemiz için yeterli gerekçe sunmaktadır. Kısmen himâye antlaşması görüntüsü veren Akabe Biatları neticesinde Medineliler şirk koşmamaya, Hz.Muhammed (S) ve beraberindeki müslümanları canlarını korudukları gibi korumaya, dinin gerektirdiklerini yerine getirmeye, iyiliği yerine getirip kötülükten kaçınmaya, zinâ etmemeye, hırsızlık yapmamaya, çocuklarını öldürmemeye dâir taahhütte bulunmuşlardır²⁵⁵.

c. Hz. Peygamber (S)'in Hicretten Sonra İmzaladığı Antlaşmalar

Hicretten sonraki dönemde yapılmış antlaşmaları da kendi bünyelerinde tasnif etmemiz gerekir:

- 1) Müslümanlar Arasında Yapılan Kardeşlik Antlaşması
- 2) Medine'deki Topluluklar Arasında Yapılan Antlaşmalar
- 3) Medine Dışındaki Diğer Topluluklarla Yapılan Antlaşmalar

1) Müslümanlar Arasında Yapılan Kardeşlik Antlaşması

²⁵⁴ Türk Hukuk Lügatı, s. 37.

²⁵⁵ el-Buhârî, (Kitâbu'l- Ahkâm), VIII, 125; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, Sunen, (Kitâbu'l- Bey'a), Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992, VII, 138.

Peygamberimizin hicret ettiği dönemde Medine’de üç topluluğun yaşamakta olduğunu görüyoruz. Bunlar Muhâcir ve Ensârın oluşturduğu Medineli müslümanlar²⁵⁶, Evs ve Hazrec kabilelerine mensup (henüz müslüman olmamış) müşrikler ve Yahudi toplumdur²⁵⁷.

Peygamberimiz, Mekke’den gelen ve ekonomik açıdan hayli güçsüz durumdaki muhâcirlerle Medineli müslümanlar (ensâr) arasında ve yine geçmişte birbirleriyle ciddi çatışmalar içerisine girmiş ensârı meydana getiren Evs ve Hazrec kabileleri arasında dostluk ve barış atmosferinin tesisi için kardeşlik antlaşması gerçekleştirmiştir²⁵⁸. Bu antlaşmayla muhâcirlerin iskân ve geçim problemi büyük ölçüde giderilmiş, topluluklar arasında uyum ve kaynaşma konusunda sıkıntılar oluşmamış, özellikle Evs ve Hazrec arasında geçmişe dayanan düşmanlık zamanla kaybolmuş, müslümanların tek yumruk olması temin edilmiştir.

Bunun dışında yine hicretten sonraki dönemde belki bir antlaşmadan ziyade güven tazelemek şeklinde değerlendirebileceğimiz Rıdvan Biatı, Hudeybiye öncesinde müslümanların Kur’an hükümlerine uyacaklarına, Rasulullah’ı koruyup sonuna kadar yanında mücadele vereceklerine yönelik bir ahidleşme olarak değerlendirilmektedir²⁵⁹.

2) Medine’deki Topluluklar Arasında Yapılan Antlaşmaları

Peygamberimiz, yukarıdaki antlaşmanın yanında muhâcir ve ensâr, müslüman ve yahudiler arasındaki ilişkileri ayrı ayrı belirleyen, Medine’yi tüm unsurlarıyla bir bütün, tek devlet-toplum gören ve başlangıçta muhâcirlerle ensâr arasında imza edilen bir antlaşma hazırlamıştır²⁶⁰. Rivayete göre Hz. Peygamber (S), durumu müslüman ve gayr-i müslim Medinelilerle istişare etmiş, bunlar, Enes (R)’ın evinde toplanarak yeni yapılanma konusunda antlaşmışlardır²⁶¹. Ardından ortaya çıkan kararlar da yazılı bir

²⁵⁶ İlk Medine nüfus sayımına gelindiğinde yaklaşık 4500 kişi oldukları sanılmaktadır, giderek kararsızların sayısı azalarak yok olmuştur. Bkz. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, Başak Ofset, İstanbul 1993, I, 118; Tayyip Okiç, “İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”, AÜİFD, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1958-1959, VII, 11-20.

²⁵⁷ İbn Hişâm, I, 177. O dönemde sayılarının 4000’ i bulduğu rivayet edilmektedir. Sezikli, s. 40.

²⁵⁸ el-Buhârî, (Kitâbu’l- Kefâle), III, 57; Müslim, (Kitâbu Fadâili’s-Sahâbe), II, 1960; İbn Hişâm, I, 178.

²⁵⁹ İbn Hişâm, I, 254; Fezârâ, s. 198; İbn Rüşd (el-Cedd), el-Beyân ve’t-Tahsîl, XVII, 448.

²⁶⁰ el-Buhârî, (Kitâbu’l-Edeb), VII, 92; Müslim, (Kitâbu Fadâili’s-Sahâbe), II, 1960; İbn Hişâm, I, 178.

²⁶¹ el-Buhârî, (Kitâbu’l-Edeb), VII, 92; Müslim, (Kitâbu Fadâili’s-Sahâbe), II, 1960. Antlaşmanın farklı zamanlarda hazırlanmış bölümlerden oluştuğu görüşüne göre antlaşmanın müslümanlar arasında yapılan

metin haline dönüştürülmüştür. Bu antlaşma bugün bile farklı etnik köken ve inancıya sahip insanların bir arada yaşamasıyla ilgili referans kabul edilebilecek önemli bir proje şeklinde görülebilir.

Medine antlaşmasının müslümanların Medine’de yeni bir yapı meydana getirmeye çalıştıkları ve çok güçlü olmadıkları bir dönemde, Kur’an’ın henüz inmiş olan ayetlerindeki hükümlerin ve o zamanın şartları altında hazırlandığını unutmamak gerekir. Daha sonra sadece Medine değil tüm dünya için büyük bir değişime sebep olan Kur’an’ın hükümleri ve yahudilerin yapılan antlaşmaları bozmaları, müslümanları imhâ için ittifaklar içerisinde yer almaları gibi nedenlerle bu antlaşma yürürlükten kalkmış, tarihi bir vesika haline dönüşmüştür. Antlaşmadaki hitap tarzı bu antlaşmanın tek taraflı bir emannâme, taahhütnâme ya da iyi niyet mektubu olduğu kanaatine ihtimal tanımaktaysa da tarafların katıldığı toplantıya işaret eden haberler²⁶², antlaşma için “kitâb” (yazıt) ve ilerleyen bölümlerde de “sahîfe” (yazılı kanun, vesika)²⁶³ sözcüğünün kullanılması ve diğer bazı rivayetler (Hz. Ebûbekir’in “eğer aramızda antlaşma olmasaydı....” sözleri gibi²⁶⁴) metnin yüksek bir otoritenin uyruğuna, tebasına verdiği bir takım haklar manzumesi ya da emirname yahut emânname değil, taraflar arasında yazılı bir vesika olduğu kanaatini desteklemekte ve bu metnin bir kurucu anayasa olduğu düşüncesini pekiştirmekte olduğu savunulmuştur ki biz de aynı fikri paylaşmaktayız.²⁶⁵ Hatta dünyanın çeşitli yerlerinde ilk anayasa şeklinde nitelenmiş çeşitli metinlerin, ya hükümdar konumunda olmayan kimselerin eserleri ya hiç yürürlük kazanmamış ifadeler olması ya da içerik olarak anayasa görünümü ve

kısmı Hz. Enes’in evinde, diğeri Binti Hâris’in evinde imza edilmiştir. Bkz. Osman Güner, Rasûlullah’ın Ehl-i Kitap’la Münasebetleri, Tamer mat. Ankara 1997, s. 250.

²⁶² Ebû Dâvûd, (Kitâbu’l-Harâc), III, 402.

²⁶³ İbn Hişâm, I, 178.

²⁶⁴ Hz. Peygamber, bir defasında Yahudilerden Kaynukaoğulları’na Hz. Ebûbekir (R) ile bir mektup göndererek onları İslâm’a, namaz kılmaya, zekata ve Allah için güzel borç vermeye (yoksullara, muhtaçlara Allah için yardımda bulunmaya) davet etmişti. (Başka bir rivayete göre ise doğrudan Hz. Ebûbekir bir yahudiye İslâm’a davet etmişti.) Fenhas isimli yahudi bu daveti (veya Bakara Suresi 245. ayeti) aşağılayarak “Demek ki Allah fakirdir ve bizden borç para istemektedir.” dedi. Bu çirkin ve kabul edilemez ifadelerle karşı Hz. Ebûbekir adama bir tokat attı, ancak ileri gitmeyerek şöyle dedi: “Eğer aramızda bir antlaşma olmasaydı senin kelleni uçururdum.” Adam, bu antlaşmanın kendisine verdiği cesaretle olmalı, Hz. Ebûbekir’i Peygamber (S)’e şikayet etmiş, ancak yaşanan olayda kendisinin Allah hakkında ileri geri konuştuğunu ve daveti aşağıladığını gizlemiştir.²⁶⁴ (Bir başka rivayete göre ise Hz. Ebûbekir’in olayı Hz. Peygamber’e arz etmesi üzerine adam yaptıklarını inkar etmiştir.) Bunun üzerine Allahu Teala duruma müdahale ederek Hz. Ebûbekir (R)’i haklı çıkarmıştır: “Şüphesiz Allah, “Allah fakirdir, biz zenginiz” diyenlerin sözlerini iştirmiştir...” Bkz. Abdülfettah el-Kâdî, Esbâb-ı Nüzûl, çev. Salih Akdemir, Eramat Mat., Ankara 1995, s. 105.

²⁶⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 189 ve 191; Şîrvânî, s. 293.

tanımına uymaması gibi gerekçelerle, bu vesikayı tarihte ilk anayasa olarak kabul edenler bile vardır²⁶⁶.

Medine'yi bir toplum olarak ele alan ve toplumu oluşturan tüm kesimlere inanç, yaşam ve mülk edinme özgürlüğü tanıyan, bireyi ve toplumu çeşitli tehdit ve tehlikelerden korumak için tedbirler koyan bu antlaşma neticesinde yürürlüğe giren başlıca hükümler şöyle sıralanabilir:

Medine'de yaşayan tüm insanlar (hangi etnik ve dini kökene mensup olursa olsun) tek bir ümmettir, halktır.

Bir ümmet (toplum) olarak bir araya gelenler sosyal yardımlaşma ile sorumludurlar.

Her türlü fesat, bozgunculuğun önlenmesi esastır.

Cinayetler yasaktır, diyet kuralları geçerlidir.

Medine'deki insanlar tam bir din özgürlüğüne sahiptir ve inançlarına müdahale söz konusu olamaz.

Müslüman ve Yahudiler, aralarında teessüs eden ittifaka bağlı olarak taraflardan birinin üçüncü bir tarafla savaşa girmesi durumunda müttefikine yardım edecektir ve müttefikler müşrikleri himâye altına almayacaktır.

Medine içinde harp/ çatışma olamaz, can ve mal emniyeti bulunmaktadır.

İki taraftan biri düşmanla antlaşma yaparsa diğeri de bu antlaşmaya katılacaktır²⁶⁷.

Müslümanlar, her ne pahasına olursa olsun, yahudiler açıkça bu antlaşmayı ihlâl etmedikçe antlaşma hükümlerine aykırı hareket sergilememişlerdir²⁶⁸. Yahudilerin Hz. Peygamberle Medine'deki topluluklar arasında imzalanan Medine Sözleşmesi'ni (Antlaşmasını) terketmeleri ve Medine'de tek bir toplum olarak yaşama düşüncesine ihanetleri üzerine yahudi kabilelerle çatışma ve savaşlar yaşanmış ve bu savaşlardan

²⁶⁶ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 189-190.

²⁶⁷ el-Buhârî, (Kitâbu'l-Cizye ve'l-Muvâdaa), IV, 67 ve 69; Tirmizî, (Kitâbu'l-Velâ ve'l-Hibe), IV, 439; İbn Hanbel, I, 81 ve 271 ve II, 204 ; İbn Hişâm, I, 178; Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, s. 67-71.

²⁶⁸ Yukarıda bahsi geçen Hz. Ebûbekr ile bir yahudi arasındaki diyalog, bu konuda örnek verilebilir. Bkz. el-Kâdî, s. 105.

sonra yeni antlaşmalar söz konusu olmuştur²⁶⁹. Böylece Bedir Savaşından sonra Kaynukaoğulları, Uhud Savaşının ardından Nadîroğulları ve Hendek Savaşını takiben ise Kurayzaoğulları ile karşı karşıya gelinmiştir. Fakat tüm olaylarda yahudilerin -bazen savaş atmosferinden de faydalanarak- antlaşmayı tek taraflı ve özgür iradeleriyle bozdukları, antlaşmayı bozmalarının sonucunu bile bile meydan okudukları ve açıkça ihanet ettikleri gözlemlenmektedir. Hz. Peygamber, bunların hiç birinde durup dururken saldırıya geçmemiş, antlaşma hükümlerini ihlale kalkışmamıştır.

3) Medine Dışındaki Diğer Topluluklarla Yapılan Antlaşmalar

Peygamberimizin Medine dönemindeki antlaşmalarının üçüncü çeşidi, Medine dışındaki topluluklarla imzaladığı antlaşmalardır.

Medine’de müslümanlar arasında kardeşlik antlaşması ve Medine’de bulunan topluluklar arasında antlaşmalar yapılması kenti kuvvetlendirirken kontrolü müslümanların lehine değiştirmiş, bunun akabinde sürekli tehditler savuran Mekkelilere karşı Hz. Peygamber (S), Cehniye, Benî Medlec ve Benî Dumura ile antlaşmaya gitmiştir. Örneğin Bedir savaşından on yedi ay önce resmî antlaşmaya varılan Benî Dumura ile olan ittifakın sayesinde Aşire gazvesinde el-Ebvâ’ya kadar gidilmiş ve her hangi bir askeri müdahale ile karşılaşılmamıştır²⁷⁰. Yine Medine dışındaki topluluklarla yapılan antlaşma müzâkerelerinden biri, yürürlüğe girmeden ortadan kalkması nedeniyle İslâm hukuku açısından farklı bir yere sahiptir. Bu, Hendek Savaşı sırasında Medine kuşatmasına eşlik eden Gatafanlıların komutanlarıyla Hz. Peygamber (S)’in yaptığı görüşmelerdir. Sonraları gerçekleşecek Huneyn Savaşı ile kesin bir mağlubiyet yaşayan Gatafan (Gatfan) kabilesi, Hendek Savaşı öncesinde müslümalara karşı kurulan ittifakın en güçlü üyelerinden idi. Hicretin beşinci yılına (kimileri bunu hicretin dördüncü yılı olarak rivayet eder²⁷¹) erişilirken Uhud Savaşında müslümanların yenilgisinden neticeler çıkaran yahudiler, Kureys ileri gelenlerini,

²⁶⁹ Kaynukaoğulları için bkz. İbn Hişâm, II, 71; İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 126; Nadîroğulları için bkz. İbn Hişâm, I, 139; İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 166; er-Râzî, III, 127 (ayrıca Kur'an-ı Kerim’de Nadîroğullarının hallerine ilişkin geniş bir açıklama bulunmaktadır: Haşr Suresi 59: 1-17); Kurayzaoğulları için bkz. İbn Hişâm, II, 153; İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 129.

²⁷⁰ ez-Zuhaylî, s. 656.

²⁷¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 269.

ardından Gatafan kabilesinin liderlerini, sonra da pek çok Arap kabilesinin yöneticilerini razı ederek müslümanlara karşı geniş çaplı bir ittifakın oluşmasını sağlamıştır. Medine'yi tümüyle işgal için güç birliği yapılırken, o sırada Medine'de müslümanlarla yaşamayı sürdüren tek yahudi kabilesi Kurayzaogulları da içeriden bu harekete destek vermiştir²⁷². İttifakın Medine'yi bir ay kadar kuşatma altında tutması, Hendek Savaşı'nın müslümanlar için ne denli büyük bir meşakkat ifade ettiğini anlatmaya kâfidir. Hendek projesini tatbik ederek düşmanını çaresiz bırakmış olmasına rağmen, muhasaranın uzun zaman sürmesi üzerine çözüm arayışına giren Hz. Peygamber (S), Gatafan kabilesinin komutalarından Uyeyne b. Hısn ve Hâris b. Avf ile bir antlaşma yapmak için müzâkerelere girmiş, hatta şahitlik ve sulhün ayrıntıları konusunda bir kesinleşme olmasa da antlaşma metninin taslağı kaleme alınmıştır²⁷³. Hz. Peygamber (S), Medine'nin yıllık meyve mahsulünün üçte birini vermek karşılığında Gatafanoğullarının ittifaktan ayrılmalari konusunu gündeme getirdiyse de antlaşma imzalanıp yürürlüğe girmeden ashabının görüşüne baş vurmuş, Evs ve Hazrec kabilelerinin önde gelen isimleri Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile bir araya gelerek kanaatlerini sormuş, onlar da emrin Allah'tan gelmesi durumunda diyecek bir şeyleri olmadığını aksi halde böyle bir antlaşmayı uygun bulmadıklarını belirtmişler, hatta Gatafanlılara kılıçtan başka verecek bir şeyleri olmadığını dile getirmişlerdir²⁷⁴. Uhud Savaşı öncesinde ashabının kanaatini kendi düşüncesine tercih eden, Hendek projesini yine bir sahabisinin teklifi üzerine tatbik eden ve genel olarak sahabesinin görüşlerine her zaman büyük değer ve önem veren, Hz. Peygamber (S) de onların arzuladıkları yönde antlaşma yapmaktan vaz geçmiş, böylece antlaşma taslağı yürürlük kazanmamıştır²⁷⁵.

Hız. Peygamber'in Medine döneminde Medine dışındaki toplum ya da topluluklarla yaptığı antlaşmaların belki de en önemlisi Hudeybiye Antlaşmasıdır. Bu, iki toplum arasında hem bir ateşkes, hem de süresi belli bir barış antlaşmasıdır. Hudeybiye, Peygamberimizin milletlerarası antlaşmalar konusunda yaklaşımının açık biçimde algılanabilmesi için çok önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle Hudeybiye

²⁷² İbn Hişâm, II, 141; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 269.

²⁷³ İbn Hişâm, II, 141.

²⁷⁴ İbn Hişâm, II, 141; Ebû Yûsuf, s. 206-207.

²⁷⁵ İbn Hişâm, II, 141.

Antlaşması, İslâm hukukçuları tarafından müslümanlarla gayri müslimler arasında örnek bir antlaşma modeli olarak değerlendirilmiş, milletlerarası antlaşmalarla ilgili görüşlerin ortaya konmasında sık sık Hudeybiye'ye atıfta bulunulmuştur²⁷⁶.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (S), yanında bin- bin beş yüz (yediyüzden binbeş yüz yirmibeş rakamına kadar farklı rivayetler mevcuttur) sahabiyle beraber umre yapmak amacıyla Medine'den Mekke'ye hareket etmiş²⁷⁷ ve Hudeybiye'nin son noktası olan Semed mevkiinde konaklama kararı almıştır²⁷⁸. Hz. Peygamber'in bu ziyareti, başlı başına Kureyş'i sıkıntıya ve şaşkınlığa düşürmeye yetmiştir. Nitekim Kureyş'in teammüllere uyarak hac ziyaretine müsaade etmesi amacın tahakkuku anlamına gelirken, Kureyş'in aksine davranışı, tüm Araplar için kutsal olan Kâbe'nin ziyaretini, hac ibadetini engellemesi, kutsal aylar ve topraklarda kan dökmesi, yani bir başka deyişle Arap örf ve teammüllerini açıkça çiğnemesi, Kureyş'in şeref ve itibarını çok ciddî anlamda alçaltacaktı. Dolayısıyla bunun her yönüyle iyi tasarlanmış, güçlü düşmanı derin kaygılara sürükleyen ve başlatacağı süreçle müslümanlar adına önemli kazanımlar doğuracak müthiş bir plan olduğu düşüncesindeyiz.

Peygamber (S), Müslümanların saldırı yapmasından kaygılanan Mekkelilerle müzâkerelerde bulunması, niyetlerinin sadece umre yapmak olduğu konusunda onları ikna etmesi ve bu arada onları İslâm'a çağırması için Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi göndermiş, antlaşma konusunda problemler belirip, iş elçileri rehin almaya kadar uzanınca²⁷⁹ üstüne üstlük Hz. Osman'ın Kureyşliler tarafından şehid edildiği şeklinde bir bilgi müslümanlara ulaşınca, Hz. Peygamber (S), aldığı biat (Rıdvan Biatı) ile müslümanların destek ve güvenini kabul etmiştir²⁸⁰. Ardında çeşitli görüşme ve müzâkerelerin neticesinde her hangi bir mecburiyet hali olmaksızın ve hatta ilk bakışta müslümanların zararınaymış gibi görünen Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştır²⁸¹.

²⁷⁶ Ebû Yûsuf, s. 207; ez-Zuhaylî, s. 661; Heykel, III, 1476.

²⁷⁷ İbn Hişâm, II, 175-176; Ebû'l-Fidâ el-Hâfız b. Kesîr ed-Dımeşkî, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire 1988, II, 168; İbn Rüşd (el-cedd), el-Beyân ve't-Tahsîl, XVII, 447; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 293.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 208; İbn Hişâm, II, 177.

²⁷⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 287.

²⁸⁰ İbn Hanbel, I, 59; İbn Hişâm, II, 178-179; İbn Kesîr, II, 170.

²⁸¹ İbn Hişâm, II, 179; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 298; İbn Rüşd (el-cedd), el-Beyân ve't-Tahsîl, XVII, 448; ez-Zuhaylî, s. 656-657.

Hudeybiye Antlaşmasıyla yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk bakışta müslümanlardan ziyade Mekkeliler ve müttefiklerinin lehineymiş intibahı veren bir tabloyla karşılaşmaktayız. Hudeybiye Antlaşması öncelikle Mekkeliler ve müttefikleriyle müslümanlar ve müttefikleri arasında hiç de kısa sayılmayacak bir müddetle (on yıl boyunca) ateşkes, barış ilan etmektedir. Böylece tarafların birbirlerinin saldırılarından ve birbirlerinin müttefiklerinin taarruzlarından emin olmaları hükme bağlanmıştır.

Antlaşmaya göre müslümanlar antlaşmanın imzalandığı sene geri dönecekler, gelecek yıl Mekkeliler, kenti terkederek müslümanların ibadetlerini eda etmelerine izin vereceklerdir²⁸². Müslümanlar, Mekke'ye ancak olağan hallerde yolculuk için alınan silahlarla ve kılıçları kınlarında girebilecekler ve bu ziyaret yalnız üç gün sürecektir²⁸³. Mekkelilerden müslümanların yanına geçen kimse geri verilecek, ama müslümanlar arasından Mekkeliler tarafına geçen olursa iade edilmeyecektir. Taraflar ve müttefikleri, antlaşmaya riayet edecek, aralarında her hangi bir hırsızlık veya hıyanet olmayacaktır. Üçüncü taraflarla girişilecek savaşlarda her iki taraf da tarafsız kalacaktır²⁸⁴.

Antlaşma sonrasında yaşanan gelişmelere de kısaca temas etmekte fayda görüyoruz. Özellikle iltica edenlerin iâdesi maddesi müslümanlara çok ağır gelmiş, Peygamberimiz antlaşmanın bu maddesini müslümanlar ve kendisi için çok zor da olsa hassasiyetle uygulamıştır. Antlaşmanın hemen ardından önce Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel'in²⁸⁵ ve daha sonra arkadaşlarıyla birlikte Mekke'nin başına dert olan ve müşriklerin Medine'nin geri alması için ricada bulunacağı Ebû Busayr'ın iade edilmesi bu konuda mühim bir örnektir.²⁸⁶ Buna mukabil Hz. Peygamber antlaşmada iâdesinden söz edilenlerin erkekler olduğu gerekçesiyle sığınmacı bir grup kadını (aralarında Ukbe

²⁸² İbn Hişâm, II, 180; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Ahbârü'l-Hulefâ, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1987, s. 284.

²⁸³ İbn Hişâm, II, 180; İbn Hibbân, s. 284.

²⁸⁴ İbn Hişâm, II, 180; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 255-256.

²⁸⁵ el-Buhârî, (Kitâbu's-Şurû), III, 172 ve 182; Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 209; İbn Hişâm, II, 180-181.

²⁸⁶ el-Buhârî, (Kitâbu's-Şurû), III, 182-183; Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 209; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 260-261.

b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Külsüm de vardı) Mekkelilere geri vermemiştir²⁸⁷.
Nitekim Yüce Allah, kadınların iadesini reddetmiştir:

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları sınavın. Allah onların imanlarını sizden daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz...”²⁸⁸

Hudeybiye'den sonra antlaşmanın tanıdığı serbestiye istinaden Huzaalılar müslümanlarla, Bekiroğulları ise Kureyşlilerle ittifak kurmuşlardır²⁸⁹. Hudeybiye antlaşmasına kadar yolculuk sürecinde yaşananlar (hacda olduğu gibi umrede de mîkatta ihrama girmenin efdal olduğu, kurban edilecek hayvanın işaretlenmesinde bir sakınca olmadığı, ordu komutanının önceden düşman tarafına casuslar yollamasının gerekliliği, savaşta ihtiyaç halinde güvenilir bir müşrikten de yardım istenebileceği gibi konular) İslâm Hukuku için pek çok konuda delil teşkil eder. Ancak şüphesiz Hudeybiye Barış Antlaşması'nın başlı başına, müslümanların kendi yararlarına gördükleri zaman düşmanla antlaşma yapması için bir referans olduğu ortadadır²⁹⁰.

Hudeybiye Antlaşmasının, Kureyş'i müttefiklerinden büyük ölçüde tecrid ettiği, Hayber'deki yahudileri güçlü dostları Mekkeliler'den uzaklaştırdığı, Kureyş'in ister istemez müslüman Medine'yi resmî olarak tanımasına sebebiyet verdiği, İslâm'ın özellikle Mekkeliler tarafından yakından tanınmasını mümkün hale getirdiği, müslümanların Arap yarımadası ve dışında daha güçlü projelerini uygulamaya koymasına yardımcı olduğu kanaatindeyiz.

Hız Peygamber (S)'in Medine dışındaki toplumlarla yaptığı antlaşmalar başlığında üzerinde durmamız gerektiğine inandığımız bir diğer antlaşma Hayber yahudileri ile yapılan antlaşmadır. Medine'den çıkarılan ve Suriye yolu üzerinde bulunan ve Medine'ye yaklaşık 150-180 km. uzaklıkta bulunan Hayber kalelerine toplanmış bir kısım yahudilerin müslümanların ticaret yollarını tehdit etmeye ve engellemelere başlaması ve bununla da kalmayarak Medine kuşatmasında ortaya çıktığı gibi

²⁸⁷ Ebû Yûsuf, s. 216; el-Buhârî, (Kitâbu's-Şurût), III, 173; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 293.

²⁸⁸ Mümtehine Suresi, 60: 10.

²⁸⁹ el-Buhârî, (Kitâbu's-Şurût), III, 173; İbn Hişâm, II, s. 180; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 293.

²⁹⁰ Ebû Yûsuf, s. 311.

Mekkeliler ve diğer Arap kabilelerini müslümanlar karşısında birleşmeye teşvik etmesi üzerine Hz. Peygamber (S), beş küme halinde küçük kaleleri bulunan Hayber'e doğru 628 yılında sefere çıkmıştır. Yahudiler, müttefikleri gördükleri Gatafanlılardan yardım istemişler, Gatafanlılar da ilk aşamada belli bir kuvvet çıkardılarsa da, Hz. Peygamber (S)'in boş kalacak Gatafan topraklarını hedefeliyormuş gibi yürüyüşe geçmesi üzerine yardım göndermeye cesaret edememişlerdir. Mekkeliler de Hudeybiye'den hemen sonra gerçekleşen olaya antlaşma nedeniyle müdâhil olmamayı uygun bulmuşlardır²⁹¹. Peygamber (S), Gatafanlıların olası bir yardımına karşı Hayber ile Gatafanlıların arasında konaklamış, ardından bir buçuk ay sürecek kuşatma başlamış, 1500 civarında müslümanın verdiği mücadele ile çetin kaleler birbiri ardına teslim olmuş ve antlaşma imzalanmıştır. Böylece Hayber'de oturanlar, altın, gümüş ve silahları Rasulullah'a teslim etmeye karşılık, yük hayvanlarının taşıyabileceği her şeyi, hiçbir şeyi gizlememek kaydıyla yanlarına alabilecekleri şartını içeren bir barış antlaşması yapmak istemişler, şayet antlaşmaya aykırı olarak bir şey saklarsa elde ettikleri tüm himâye ve teminatları kaybedeceklerini kabul etmişlerdir. Buna göre yahudilerin esirgenmesi, aileleri incitilmemesi, arazi, para, silah gibi şeyleri bırakarak ve hiçbir şeyi gizlemeyerek yük hayvanlarının taşıyabileceği ve istisna tutulmayan eşyalarıyla çıkıp gitmeleri hükme bağlanmıştır²⁹². Sonraları yeni bir nizamnâme ile ürünlerinin yarısını müslüman idareye vermek kaydıyla yahudilerin burada ziraatlerini sürdürmelerine izin verilmiş, yapılan barış antlaşmasından sonra bazı müslümanların ödeme yapmadan bahçelerden ürün toplaması üzerine yahudiler, Hz. Peygamber'e şikayette bulunmuşlar, O da hiçbir surette bu insanların malına el sürülmemesini emretmiştir. Yine savaş sonrası ele geçirilen Tevrat nüshaları, yahudilere geri verilmiştir²⁹³.

2. Hz. Peygamber ve Antlaşmalarında Takip Ettiği Genel Siyaset

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber peygamberlik görevini yürüttüğü sürece antlaşma yapılmanın meşrûyetini tartışmaya açacak bir açıklama ve davranış içerisinde bulunmamış, bilakis hayatının çeşitli devrelerinde pek çok antlaşma içerisinde yer

²⁹¹ İbn Kesîr, II, 210; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 515.

²⁹² İbn Kesîr, II, 11; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 594.

²⁹³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 594-595.

olarak bu konuda kanaat sahibi olmamızı sağlayacak derecede açık icraatlar sergilemiştir.

Allah'ın Elçisi (S), yaptığı antlaşmalarda toprak edinme ya da gelir sağlama gayesini değil, Yüce Allah'ın kendisine yüklediği misyonu yerine getirmeyi, saldırıyı önlemeyi, zulmü ortadan kaldırmayı ve yeryüzünde genel barışı amaçlamıştır. Ancak bu çerçevede uğrunda mücadele verdiği değerleri ayaklar altına almamış ve bu konuda Cenab-ı Hakk'ın müsaade sınırları dışına çıkmasına neden olabilecek her hangi bir tavizi kimseye tanımamıştır. Hudeybiye Antlaşmasında kabul edilen maddeler gibi çeşitli zamanlarda gerçekleştirdiği stratejik manevralarda bu ölçüye riayeti göze çarpmaktadır. Daha risaletinin ilk zamanlarında bile “bir yıl senin Rabbine, bir yıl bizim putlarımıza tapalım” türü teklifleri katî bir dille reddeden ve bu kabil pazarlıklara asla girmeyen Peygamberimiz, daha önce kuşatma altına aldığı Tâiflilerin, tefeciliğin, fuhuşun, putları Lât'ın vb. varlığını, en azından bir süreliğine sürdürmesini de içeren antlaşma önerisini, ancak bu maddeleri çıkararak kabul etmiş, böylece müslümanlara karşılaşacakları bu türden durumlar için örnek olacak tarihi ve örnek bir tavır sergilemiştir²⁹⁴. Şöyle ki hicretin dokuzuncu yılında Tâif delegeleri, tepki toplamamak, İslâm'ın kökleşmesine kadar kimseyi ürkütmemek gerekçesiyle Lât putuna önce üç yıl, sonra bir yıl ve nihayet bir ay dokunulmamasını antlaşma için şart koşmuşlardır. Allah'ın elçisi (S) bunu kesin bir dille geri çevirmiştir. Bunun üzerine putu kendi elleriyle kırmamak ve namaz kılmamak konusunda izin istemişler, Peygamberimiz de putu kırmak için görevli göndereceğini (Ebû Süfyan ve Mugîre b. Şu'be), namaz konusuna gelince bunun mümkün olmadığını, namazı olmayanın dininden hayır olmadığını beyan etmiştir. Neticede antlaşma buna göre yapılmış, Taifliler İslâmiyet'i kabul etmiş, Peygamberimiz de başlarına delegelerin en genci, -Hz. Ebûbekir'in ifadesiyle- İslâm'ı öğrenmeye en hevesli olan Osman b. Ebi'l-Âs 'ı emir tayin etmiştir²⁹⁵.

Hiz. Peygamber müslümanların umumî menfaat, maslahatlarını gözeterek ve dinin ruhundan ayrılmamayı esas alan belirli sınırlar çerçevesinde milletlerarası ilişkiler

²⁹⁴ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 85; Muhammed Hamidullah, Introduction to Islam, (m.y.), (y.y.) 1970, s. 15-16.

²⁹⁵ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 85.

kurmuş, diplomatik girişimler ve antlaşmalar yapmış ve yürürlüğe sokmuştur²⁹⁶. Özellikle Kureyş ile mücadelesi esnasında Kureyş'in antlaşma yapabileceği kabileler konusunda çok süratli, kesin antlaşmalar yaptığı, düşmanının böylece manevra yeteneğini kısıtladığı ve hatta tehdit altına aldığı dikkat çekmektedir. Yukarıda da temas edildiği gibi hicretin daha ikinci yılında yakın çevredeki kabileler Benû Damra (Dumura), Benû Gıfâr, Benû Cüheyne, Benû Müdlic ve yılın sonuna erişildiğinde Eslem Kabilesiyle antlaşmaya gitmesi bu konuda önemli bir örnektir. Kureyş'i bu ve benzeri antlaşmalarla kısıtlayan alan Rasulullah (S), Taif'in düşmesi öncesinde de Cüreş ve Has'am kabileleriyle antlaşma yapmış ve bir anlamda Taif'in çevresini stratejik bir kuşatmaya tâbi tutmuştur²⁹⁷.

Hz. Peygamber'in bir antlaşma yapmadan evvel karşısındaki tarafla ilgili bilgi topladığı görülmektedir. Şüphesiz bu, düşmanın ne gibi imkân ve kuvvetlerle masaya oturduğunun bilinmesi ve ne gibi tavizler verilebileceği hakkında çok mühim bir stratejidir²⁹⁸. Hz. Peygamber'in özellikle mağlup ettiği düşmanlarına karşı tutumu ve eğer onlarla antlaşma yapıyorsa sergilediği yaklaşımın merhamete dayalı olması antlaşmaları veya karşı tarafın Hz. Peygamber'e karşı direncini yok olma noktasına taşımıştır. Huneyn Savaşı'nın kazanılması sonrasında Taif'e sığınan Hevâzin Kabilesi liderine tanınan imkânlar bu konuda göze çarpan ciddi bir misaldir²⁹⁹. Yine Hz. Peygamber yaptığı antlaşmalarla çeşitli tehlikeleri merkezden değil müttefikleri vasıtasıyla ve daha çabuk-kolay biçimde ortadan kaldırdığını belirtmeliyiz. Örneğin yalancı peygamberlere karşı Benû Hanîfe gibi bazı kabilelerin etkili olduğu, bu tür konularla ilgili Hz. Peygamber'in antlaşma yaptığı müttefiklerine yazdığı 19 kadar mektubun günümüze ulaştığı bilinmektedir³⁰⁰.

Rasulullah (S), savaşın hile olduğunu belirtmektedir³⁰¹. Bu ilke, savaşın akli kullanarak düşmanı alt etme sanatı olduğunu, harpte hilenin az kuvvet ve az vasıta kullanarak çok ve başarılı iş görmenin bir aracı anlamına geldiğini, düşmanı yanıltma,

²⁹⁶ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 86.

²⁹⁷ İbn Hişâm, III,

²⁹⁸ Bu konuda Hudeybiye Antlaşması öncesinde Huzaa Kabilesinden gelen haberler örnek verilebilir.

²⁹⁹ İbn Hişâm, III, 27.

³⁰⁰ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 544.

³⁰¹ el-Buhârî, (Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer), IV, 24; Müslim, (Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer), II, 1362; Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 99; İbn Hanbel, I, 81.

onu hazırlıksız yakalama, çeşitli propagandalar yapma, düşmanın moralini bozma gibi fiilleri kapsamakta olduğu³⁰² gerçeğini ifade etmektedir. Ancak O, hiçbir zaman antlaşmalar için böyle bir tabir kullanmamış³⁰³ ve antlaşma yaptığı taraflar da O'nu antlaşmalara hile karıştırmak ya da uymamak gibi nedenlerle itham etmemişlerdir. İslâm bilginlerinin de işaret ettiği üzere, savaşta kâfirleri aldatmak konusunda ittifak edilmiş olmakla beraber, ne suretle mümkün olursa olsun antlaşmayı hileyle bozmak veya verilen güvenceyi çiğnemek haramdır³⁰⁴. Zaten genel olarak yapılan antlaşma ve sözleşmelere sadakat, Kur'an-ı Kerim'de açık biçimde vurgulanmıştır³⁰⁵.

Hız. Peygamber anlaşıldığı üzere diğer işlerinde olduğu gibi antlaşma imzalarken de istişareye büyük önem vermiştir. Daha önce sözü geçen Gatafanlılarla yapılan müzakerler bu konuda önemli bir örnektir.

Hız. Peygamber müslüman olmayanlarla yaptığı antlaşmalarda kimi zaman süre sınırı koymuş, kimi zamansa böyle bir tahdide yönelmemiştir³⁰⁶. Yine Kur'an-ı Kerim yapılan antlaşmalara sadakat konusunda ısrarla vurguda bulunmuş³⁰⁷ ancak yine de Hız. Peygamber'i düşmanın antlaşmalara sadakatsizlik gösterebileceği ile ilgili olarak uyarmıştır³⁰⁸. Hız. Peygamber, antlaşma yaptığı topluluk antlaşmayı bozduğunda savaş ilan etmiştir³⁰⁹. Antlaşmayı ihlâl eden tarafın müttefiklerinin antlaşmanın bozulmasına ses çıkarmaması durumunda onlara da aynı uygulamayı yapmıştır³¹⁰.

3. Hız. Peygamber Sonrasında Antlaşmalar

Hız. Peygamber'den sonra Râşit Halifelerin yaptıkları antlaşmalarda Hız. Peygamber'in uygulamalarını esas aldıkları görülmektedir.³¹¹ Diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin oldukça yoğun olduğu Hız. Ömer dönemine göz atıldığında İslâm'ın milletlerarası ilişkilerde izlediği genel siyaset hakkında mühim ip uçlarına

³⁰² Hidayet Arkun, Savaş ve Hile, çev. Erkan Çelebi, Yön Mat., İstanbul 1992, s. 8.

³⁰³ Subhi Salih, İslâm Kurumları, çev. İbrahim Sarıms, İsmat Mat., Ankara 1999, s. 313.

³⁰⁴ Subhi Salih, s. 313.

³⁰⁵ Örneğin Mâide Suresi, 4: 1; Nahl Suresi, 16: 91, İsrâ Suresi, 17: 34 gibi.

³⁰⁶ Hız. Peygamber, Medine yahudileriyle yaptığı antlaşmada süre sınırlamasına gitmezken, Hudeybiye Antlaşmasında böyle davranmamıştır.

³⁰⁷ Nahl Suresi, 16: 91-92; İsrâ Suresi, 17: 34 gibi.

³⁰⁸ Tevbe Suresi, 9: 4-7; Enfâl Suresi, 8: 58 gibi.

³⁰⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 136-137.

³¹⁰ Hudeybiye Antlaşması'nın bozulması sonrasında yaşananlar buna örnek verilebilir.

³¹¹ Ahmet Reşit Turnagil, İslamiyet ve Milletler Hukuku, Ahmet Sarı Mat., İstanbul 1972, s. 102.

rastlanacaktır. Hire ve Şam antlaşmalarından farklı olarak Kudüs Patriği ile yapılan antlaşma dikkat çekici bir modeldir. Kudüs Patriği, antlaşmanın temsilcileri değil doğrudan Hz. Ömer tarafından imzalanmasını isteyince, Hz. Ömer hicretin on yedinci yılında Kudüs kentine gelmiştir. Esasen antlaşma, cizye yönü bir kenara bırakılırsa, İslâm toplumunun bir parçası olarak görülen zimmîler için bir insan hakları beyânnâmesi konumundadır. Din, vicdan, yaşam ve hatta seyahat gibi alanlarda özgürlükler ön gören metin yedinci yüzyıl dünyasının alışık olmadığı ifadeleriyle fevkalade değere sahiptir³¹². Cihâdî emreden Kur'an'ın, aynı zamanda diğer din mensuplarına karşı müsamahalı olduğu, İslâmiyet'in din adamı ve ruhbanları ve onların hizmetkârlarını vergiden muâf tuttuğu, savaş durumunda bile özellikle ruhbanların öldürülmelerini yasakladığı batılı bilim adamlarının bile itiraf ettiği bir gerçektir. Örneğin Haçlılar, Kudüs'e girdiklerinde, müslümanları kılıçtan geçirdikleri ve yahudileri acımasızca yaktıkları halde, Ömer b. Hattâb, Kudüs'ü fethettiği zaman hristiyanların kılına dokunmamıştır³¹³. Bu antlaşma da belli müzâkerelerin sonunda imza edilmiş, ancak içeriği itibarıyla çeşitli farklılıklar ortaya koymuştur. Buna göre hükümlerinin birkaç kişi tarafından ihlal edilmesi durumunda bile antlaşma hükümleri taraflar üzerinde bağlayıcılığını muhafaza edecektir. Antlaşmanın yürürlüğe girişi ile birlikte ehl-i kitap halifenin tebası ve onların ülkesi de İslâm ülkesinin bir parçası haline gelmiştir³¹⁴.

Henüz Hz. Ali halife iken, sahip olduğu otoriteye istinâden Muaviye b. Ebî Süfyan'ın daha sonra çok başarılı seferler yaptığı³¹⁵ Bizans İmparatoru Contas II ile antlaşma imzaladığı (658 m.) ve imparatora vergi ödemeyi kabul ettiği bilinmektedir³¹⁶. Yine Emevî halifelerinden Abdülmelik de Irak'ta kendisine baş kaldıranlarla mücadelesi esnasında Bizanslılarla antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır³¹⁷. Halife Abdülmelik, iş başına geçtikten hemen sonra aynen Muaviye b. Ebî Süfyan'ın yaptığı gibi Bizans'a vergi vermek üzere yapılan antlaşma ile saldırıların

³¹² Haddûrî, s. 214.

³¹³ Yûsuf Karadâvî, İslâm Hukuku (Evrensellik-Süreklilik), çev. Yûsuf Işıcık-Ahmet Yaman, Umut Mat., İstanbul 1997, s. 77. (Michaude'nin Haçlı Seferleri adlı kitabından naklen.)

³¹⁴ Haddûrî, s. 214.

³¹⁵ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, Emeviler, TDV Yayın Mat., Ankara 1993, s. 22-23.

³¹⁶ Haddûrî, s. 215-216.

³¹⁷ Haddûrî, s. 215-216.

engellenmesini sağlamıştır. (685 m.)³¹⁸ Birkaç sene sonra (692-693 m.) bu antlaşmanın bozulduğunu, müslümanlarla Bizans ve diğer hıristiyan güçler arasında mücadelelerin sürdüğünü, daha sonra Abdülmelik'in Bizans ile vergi karşılığında tekrar antlaşma imzaladığını, bu vergiyi kendi bastırdığı altın sikkelerle ödemek isteyince yeniden savaşın patlak verdiğini görmekteyiz³¹⁹. Vergi karşılığında düşmanla antlaşma yapmak, İslâm hukukçularının ayrılığa düştüğü bir konu olarak "İslâm Hukukçuları ve Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti" bölümünde ele alınacaktır.

Velid b. Abdilmelik iktidarı döneminde Horasan Valisi Kuteybe, mağlup ettiği Türklerle yüklü bir vergi ödemeleri koşuluyla antlaşma yapmıştır³²⁰. Kuteybe bölgede bundan başka benzeri pek çok antlaşma imzalamıştır. Hatta hicretin 91. yılında Halife Velid'in vefat haberi geldiği sıralarda Kuteybe'nin, büyük bir orduyla Çin sınırına ulaştığı, bir heyeti Çin İmparatoruna gönderdiği ve Çin İmparatoru'nun cizye ödemeyi kabul ettiği bilinmektedir³²¹. Bu örneklerle yüzlerce yenisini eklemek mümkündür.

Abbassiler zamanında özellikle çok sık meydana gelen sınır ihlallerini engellemek amacıyla Bizans ile antlaşmalar yapılmış, Bizans yıllık vergi ödemeye mecbur kılınmıştır. Benzeri antlaşmalar, hac ya da sivil amaçlı yolculuk yapanlara imkân tanımak için müslüman ve hıristiyan önderler arasında imzalanmıştır³²². Bunların en sonuncusu Salahaddîn Eyyûbî ve Richard Coeur de Lion arasında imzalanan antlaşmadır³²³. Abbassiler döneminde fidye (bedel) adı verilen, üzerinde uzlaşılan belirli bir paha ya da değişim karşılığında esirlerin salıverilmesi gayesini güden antlaşmalar da imzalanmıştır³²⁴.

İslâm tarihi içerisinde aktedilmiş antlaşmaların sadece isimlerine yer vermek bile büyük bir hacim gerektirdiğinden yukarıda sözü geçen örnekleri sunmakla iktifâ ediyoruz.

C. İslâm Hukukçularının Antlaşma Yapmanın Meşrûiyetine İlişkin Görüşleri

³¹⁸ Aycan-Sarıçam, s. 56.

³¹⁹ Aycan-Sarıçam, s. 56.

³²⁰ Aycan-Sarıçam, s. 61.

³²¹ Aycan-Sarıçam, s. 62.

³²² Haddûrî, s. 217.

³²³ Haddûrî, s. 217.

³²⁴ Haddûrî, s. 217.

İslâm hukukunda zimmet akdinin ve emân vermenin meşrûiyeti, müslümanlarla gayri müslimler arasında antlaşma yapılabileceğinin açık bir delilidir. Ancak meşrûiyetini konu ettiğimiz antlaşmalar, emân ve zimmet antlaşmaları dışında imza edilen antlaşmalardır³²⁵. İslâm hukukçuları akdedilmesi ile kötülük ve fitnenin uzaklaştırıldığı barış antlaşmasının meşrûiyeti hususunda mutâbakat göstermişler, icmâ etmişlerdir³²⁶. Hatta kimi İslâm hukukçuları, müslümanların aleyhine bazı olumsuz sonuçlar doğurabilecek hükümler taşısa da maslahatın, faydanın ağır basması ve daha şerli bir durumu savuşturuyor olması ya da bir başka ifadeyle zaruret halinde müşriklerle antlaşma yapmayı uygun görmüşlerdir³²⁷. Yine düşmanın çok açık ve kesin olmamakla beraber hilekarlıkla barış antlaşması talebinde bulunması halinde bile olumlu yanaşılması ve antlaşmanın kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Yüce Allah, Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

“Eğer (düşmanlar) barışa meylederse, sen de ona yanaş ve Allah’a güvenip dayan. Çünkü O, herşeyi işiten ve bilendir. Eğer sana hilekarlık yapmayı isterlerse, muhakkak ki Allah sana yeter...”³²⁸

Nitekim hükümler zâhirî duruma göre verilir. İmana bile zâhirî duruma göre hükmedildiğine göre imandan daha önemli ve kuvvetli bir şey olmayan sulh, barış antlaşmasında zâhirî durum dikkate alınır ve kesin biçimde antlaşmaya muhalif ya da antlaşmanın bozulduğuna dair bir delil olmadıkça düşmanın hilekarlığından endişe varsa bile antlaşmaya meyledilmesi esastır³²⁹. Bununla beraber düşmanın hilekarlığı bir sezgi durumunu aşıp kesin bilgiler haline dönüşür ve düşmanın hilesi apaçık ortaya çıkarsa müslümanların antlaşmayı bozmaları doğal bir durum haline gelir. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

“Eğer bir kavmin hâinliğinden endişeye düşersen, evvela hak ve adalet üzere keyfiyeti kendilerine bildir ve ahitlerini at”³³⁰

³²⁵ el-Kâsânî, VII, 110; Hallâf, s. 69.

³²⁶ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; en-Nevevî, X, 334; İbn Kudâme, X, 368; İbnü'l-Hümâm, VII, 293; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 296; Heykel, III, 1445 ve 1481.

³²⁷ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; el-Kâsânî, VII, 108; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 298.

³²⁸ Enfâl Suresi, 8: 61-62.

³²⁹ er-Râzî, XI, 355.

³³⁰ Enfâl Suresi, 8: 58.

Ancak Zâhirî ekol, bazı ayetleri delil göstererek³³¹ -bu ayetler öncesinde Mescid-i Haram'da aktedilmiş ve bozulmamış antlaşmaların sahiplerini antlaşma süresini tamamlayana dek beklemek kaydıyla- müşriklerle asla antlaşma yapılamayacağını savunmuş, buna bağlı olarak da müslüman olmayanlarla yapılabilecek tüm antlaşmaların (emân ve zimmet antlaşmaları hariç) Allah tarafından kaldırıldığını, müslüman olmayanlarla ilişkilerin katl, savaş dışında ancak İslâm'ı kabul etmeleri yahut (ehl-i kitap ise) zelil biçimde cizye vermeleri ya da Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar eman almaları biçiminde gerçekleşebileceğini iddia etmişlerdir³³². Buna karşı çıkan İslâm hukukçuları cihâdın temel amacının insan (gayr-i müslim) öldürmek değil, kötülüğün def'i, zulmün engellenmesi, düşmanın bertarafı³³³ İslam davetinin korunması olduğunu savunmuş³³⁴, bu noktadan hareketle de cihâdın savaştan çok daha derin bir anlama sahip olduğunu³³⁵; bu amacı gerçekleştiren her şeyin câiz olduğunu³³⁶ buna göre barış antlaşması yapmanın da meşrû olduğunu ileri sürmüştür. İbn Teymiyye, ihtiyaç bulunuyorsa eğer, cizye veya harâc gibi bir menfaat getirmese bile müşriklerle antlaşma yapmayı uygun görmektedir³³⁷. Devlet başkanının müslümanların maslahatlarını doğurduğuna kanaat etmesi durumunda karşı tarafın bu konuda bir teklifi olup olmamasına bakılmaksızın barış teklifinde bulunması İslâm hukukçularının görüşleri arasındadır³³⁸. Bazı İslâm hukuku bilginleri, silm ayetinin

"Sakın gevşeyip barış istemeyiniz. Siz galipsiniz. (Öyleyse, siz üstün bir durumda iken, barışa çağırmak suretiyle gevşekliğe düşmeyin.) Allah sizinle beraberdir. O, sizin amellerinizi zâyi etmeyecektir."³³⁹

ayetiyle mukayyed olduğunu ve bu ayeti delil getirerek barış antlaşmasının ancak müslümanların güçsüz bulunmaları halinde imzalanabileceğini, müslümanların üstün,

³³¹ Tevbe Suresi, 9: 1, 5, 7 ve 29.

³³² İbn Hazm, VII, 307.

³³³ Bakara Sûresi, 2: 193.

³³⁴ Hallâf, s. 70-71 ve 76; ez-Zuhaylî, s. 86-87; Ahmed Ebû Süleyman, İslâmın Milletlerarası İlişkiler Kuramı, çev. Fehmi Kuru, Acar Mat., İstanbul 1985, s. 24 ve 37; Ebû Zehra, İslâm'da Savaş Kavramı, s. 48.

³³⁵ el-Kâsânî, VII, 97; İbn Rüşd (el-cedd), Kitâbu'l-Mukaddemât el-Mümehhedât, I, 259; Kâşîfu'l-Gıfâ, Câferî Mezhebi Fıkhı ve Esasları, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Doğan Mat., Kayseri 1992, s. 73; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu, Ofset Yetmişbeş Mat., İstanbul 1968, III, 354.

³³⁶ ez-Zuhaylî, s. 656-657.

³³⁷ Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, Mecmûu Fetâvâ, (m.y.), Riyad 1381, XXIX, 209.

³³⁸ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 298.

³³⁹ Muhammed Sûresi, 47: 35.

galip, güçlü durumlarda antlaşma yapamayacaklarını savunmuşlardır³⁴⁰. Oysa öncelikle bu ayet, bağlamı (başındaki ve sonrasındaki ayetlerle bütünlük) içerisinde değerlendirilmelidir. Bu ayetin başında Yüce Allah, şöyle buyurur:

“Andolsun, içinizden cihâd edenlerle sabredenleri ortaya koyuncaya ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz. İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol apaçık belli olduktan sonra Peygamber’e karşı gelenler, Allah’a hiçbir zarar veremezler. Halbuki Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. Ey iman edenler! Allah, yolundan alıkoyanları ve sonra da kafir olarak ölenleri asla bağışlamaz.”³⁴¹

Dikkat edilirse ayetin bağlamı, barışa çağrı veya cevap vermeyi tümüyle yasaklama konusunda değil, engel olan ve zorluk çıkaran gayr-i müslimler hakkındadır. Ayet, başlanmış bir savaşta zafere ulaşmak üzereyken ve üstünlük mevcut iken barış çağrısında bulunmanın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Zaten hiçbir savaşa, mağlup olmak ya da zafere tam erişecekken geri dönmek üzere girilmeyeceği tüm bilim adamlarının teslim edeceği bir hakikattir. Böylece Allahu Teala, müslümanlara saldırgan kafirlerin kendilerine karşı cesaretlenmemeleri için onlara karşı gevşek davranmamayı ve buna bağlı olarak da barışa çağırmamalarını emretmektedir³⁴². Ayrıca Enfâl Suresinde sözü geçen düşmanın barış talep etmesi durumunda barışa yanaşılması ile burada “gevşemeyip, üstün ve güçlü iken barış talep etmemek” gerektiğinin ifadesi birbiriyle çelişmemektedir. Çünkü düşmanın barış istemesi onun zayıflığına, saldırganlığından vaz geçmeye hazır olduğuna işaret etmektedir. Bu ise cihâdın hedeflerinden birinin gerçekleşmesine imkân hazırlamaktadır. Oysa müslümanların hele ki üstün durumda iken barış istemeleri hem genel olarak savaş kavramı ve stratejilerine aykırı, hem acziyetleri ve zayıflıklarına bir göstergedir. Bu durum zaten inanmaları nedeniyle üstün konumdaki müslümanların hali, sıfatı olamaz.³⁴³ Buna göre, ayette müslümanların güçlü durumda barış çağrısı yapmaması gerektiğine yönelik kesin bir vurgu vardır, çaresiz duruma düşmüş bir düşmanın antlaşma teklifini kabul etmemek gerektiğine değil. Bunlar birbiriyle farklı durumlardır ve Yüce Allah, Kur’an’ın genelinde müslümanların düşmanlarıyla antlaşmalı

³⁴⁰ eş-Şâfiî, IV, 188; Serahsi X, 190-191; İbn Kudâme X, 368; İbnü’l-Hümâm, V, 455; İbn Cüzeyy, s. 104; Hallâf, s. 78.

³⁴¹ Muhammed Sûresi, 47: 31-34.

³⁴² Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 143.

³⁴³ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 143.

olabileceğine ve bu antlaşmalara sadakat göstermelerine dair vahyin son döneminde bile pek çok katî beyanda bulunmuştur³⁴⁴.

Müslümanların mecbur kalmaları halinde Hendek Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in Gatafan Kabilesi'ne teklifte bulunmasından da anlaşılacağı üzere gayr-i müslimlere bedel ödeyerek antlaşması da İslam Hukukçuları tarafından genel olarak kabul görmüştür.³⁴⁵

Gayr-i müslimlerle antlaşma yapmanın meşrûiyeti, savaşta gayr-i müslimlerden yardım almak konusunu tartışma alanına çekmiştir. Fiilen savaş yok iken gayri müslimlerden yardım almanın meşrûiyetinde bir ihtilaf görmemekteyiz. Hz. Peygamber'in müşrik Benu'd-Deyl'den bir adamın kılavuz olması şeklinde, müşrik Safvan b. Ümeyye'den zırh ve silahlarını ödünç vermesi biçiminde yardımlar alması bu konuda delil gösterilmiştir³⁴⁶. Savaş sırasında müşrikten yardım almak ise çeşitli tartışmalar taşımaktadır. Kimileri, Rasulullah (S)'in, gayr-i müslimlerle beraber savaştığı onlara da (ganimetten) pay ayırdığı rivayetlerine dayanarak gayr-i müslimlerle savaş esnasında yardımlaşmak konusunda antlaşmanın meşrûiyetini savunmuşlardır³⁴⁷.

Yardımlaşmak (ya da yardımlaşmak üzere antlaşmak) neticesinde gayr-i müslimlere ganimetten pay verilir mi? Bu konuda genel yaklaşımları kısaca arzetmekte fayda görüyoruz.

Önce müslümanların güçlü oldukları zaman söz konusu yardımlaşmanın durumunu inceleyelim. Müslümanların zayıf olmadıkları durumlarda gayr-i müslimlerle yardımlaşmalarını uygun bulmayanlar

“Biz müşriklere karşı müşriklerden yardım istemeyiz”³⁴⁸

ve Peygamberimizin kendisiyle savaşa katılmak isteyen bir müşriği geri çevirerek ve

“Biz bir müşrikten yardım dilenmeyiz”³⁴⁹

³⁴⁴ Örneğin bkz. Mümtahine Sûresi, 60: 8-9.

³⁴⁵ eş-Şâfiî, IV, 188; İbnü'l-Hümâm, V, 204; İbn Rüşd (el-hafid), Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, I, 330; İbn Kudâme, X, 368; İbn Cüzeyy, s. 104; Hallâf, s. 78

³⁴⁶ Gadbân, s. 191-192.

³⁴⁷ İbn Hazm, VII, 542.

³⁴⁸ İbn Hanbel, III, 454.

buyurmasını delil göstermektedirler³⁵⁰. Bu noktadan hareket eden İmam Mâlik de, savaşla doğrudan ilgisi olmayan işler (müteahhitlik işleri gibi) dışında böyle bir antlaşmaya ve işbirliğine karşı çıkmaktadır³⁵¹. Buna karşı özellikle müslümanların Kaynukaoğulları'ndan yardım almasını, Hz. Peygamber'in Hayber'de on yahudinin müslümanlar safında savaşmasına müsaade etmesini, Huneyn Savaşı'na müşriklerden Safvan b. Ümeyye'nin katılmasını delil gösteren İslâm hukukçuları müslüman olmayanlarla yardımlaşmanın uygun olduğunu iddia etmektedirler³⁵². Ayrıca Hz. Peygamber'in safında savaşan bir grup yahudiye ganimetten hisse verdiği de rivayet edilmektedir³⁵³. Genel olarak Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Zâhrî İslâm Hukukçuları, Süfyân es-Sevrî, el-Evzâî gibi özellikle savaşta gayr-i müslimlerden yardım almayı uygun görmüşlerdir³⁵⁴. İslâm hukukçularının gayr-i müslimlere müslümanların yanında savaşmaları durumunda müslümanlar gibi ganimetten pay alabileceklerini savunan³⁵⁵ görüşe paralel olarak Ebû Yûsuf, savaş için örneğin zimmîlerden yardım alınabileceğini ancak, zimmîlere ganimetten müslümanlarınkı gibi bir pay ayrılmayacağını belirterek ganimet malından belirli olmayan bir miktarın kendilerine verilebileceğini ileri sürmüştür³⁵⁶. Katade ise farklı bir tavır içerisinde, buna göre onlara anlaşıkları miktar ödenir, onlar için daha önceden belirlenmiş rakam verilir³⁵⁷. Yardım almak üzere anlaşmakla ilgili olarak Şâfiîlerin, kâfirin iyi niyetli ve müslümanlar arasında (müslümanların kanaatine göre) güvenilir bir kimse olması ve onun yardımına da müslümanların ihtiyacının bulunması ve hatta düşmanın gayr-i müslim olması şartıyla cevaz verdiği belirtilmektedir³⁵⁸. Hanbelîler gibi Hanefîlerin de bu konuda şartlar öne sürdükleri görülmektedir. Örneğin ihtiyaç şartının yanı sıra

³⁴⁹ et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer) IV, 128; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, Sunen, (Kitâbu'l-Cihâd), Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992, II, 945; Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 173.

³⁵⁰ Yaman, İslâm Devletler Hukukunda Savaş, s. 121.

³⁵¹ Sahnûn b. Saîd et-Tennûhî, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, (m.y.), Mısır 1323 h., II, 40.

³⁵² es-Serahsî, el-Mebsût, X, 23; İbnü'l-Hümâm, V, 502-503.

³⁵³ et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer), IV, 128.

³⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, V, 502; Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî, Muhtasaru'l-Müzenî, (m.y.), Beyrut 1973, VIII, 270; İbn Hazm, XII, 524.

³⁵⁵ Bu konuda delil gösterilen hadis için bkz. et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer), IV, 128.

³⁵⁶ Ebû Yûsuf, s. 198.

³⁵⁷ İbn Hazm, VII, 542-543.

³⁵⁸ Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, Ahkâmu's-Sultâniyye, (m.y.), Beyrut 1983.

yardım alınan gayr-i müslimlerin isyan veya ihanet etmeleri durumunda müslümanların bunu engelleyebilecek imkân ve güce sahip olmaları gerektiği bildirilmiştir³⁵⁹.

Müslümanların güçsüz halde iken gayr-i müslimlerle yardımlaşması konusu da ihtilaf taşımaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber (S)’in rivayet edilen şu sözü, bu yardımlaşmayla ilgili delil getirilmektedir:

“Allah, bu dini fâcir kimse ile destekler.”³⁶⁰

İmam el-Evzaî ve Süfyan es-Sevrî ve bazı İslâm hukukçuları, Gatafanlılarla Hz. Peygamber’in yapmış olduğu müzakereleri ve Hudeybiye’de müşriklere verilen bazı taahhütleri de delil göstererek³⁶¹, mecburiyet ortaya çıkarsa karşı tarafa vergi ödemeyi ya da mâlî bir yükümlülük altına girmeyi hükme bağlayan bir antlaşmayı uygun görmüşler³⁶², yine böyle durumlara pek rastlanmayan (müslümanların vergi vererek barış isteyecek düzeyde zaafiyet yaşamadığı) dönemlerde yaşamış olan İmam Şâfiî ise, bu tür antlaşmaların imzalanması karşısında tavsiyelerde bulunmuştur³⁶³. Hanefî hukukçular, tamamen başka bir çıkış yolu kalmadığı durumlar için böylesi bir antlaşmaya sıcak bakmaktadır³⁶⁴. Görüldüğü gibi düşmana vergi ödenmesini hükme bağlayan antlaşmalara hukukçular zorunluluğu esas alarak şartlı destek vermektedirler ki realite bu yaklaşımı ister istemez kabul ettirmiştir³⁶⁵. Enfâl Sûresindeki “silm” ayeti, Peygamberimizin (S) Gatafanlılarla Hendek Harbi öncesinde müzâkerelere girmesi bu kanaate delil gösterilen başlıca maddelerdir³⁶⁶. Buna rağmen yine de bazı İslâm hukukçuları, bu tür antlaşmanın cizye ödeyenlerle müslümanları aynı düzeye düşüreceği fikrinden hareketle alçaltıcı bir antlaşma yapmak yerine müslümanların önderinin savaşı tercih etmesi gerektiğini savunmuştur³⁶⁷.

³⁵⁹ es-Serahsî, Şerhu’s-Siyer’i’l-Kebîr, IV, 1422.

³⁶⁰ el-Buhârî, (Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer), IV; 34; Müslim, (Kitâbu’l-İmân), I, 105-106.

³⁶¹ el-Buhârî, (Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer), III, 168-169; Müslim, (Kitâbu’l-Cihâd ve’s-Siyer), II, 1410-1411.

³⁶² el-Kâsânî, VII, 109; Haddûrî, s. 216; Abdullah Muhammed el-Cebûrî, Fıkhu’l-İmâmî’l-Evzâî, Matbaatü’l-İrşâd, Bağdat 1977, II, 422.

³⁶³ eş-Şâfiî, IV, 110.

³⁶⁴ Ebû Yûsuf, s. 337; es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; Haddûrî, s. 217.

³⁶⁵ eş-Şâfiî, IV, 189; el-Cebûrî, II, 421-422; Heykel, III, 1489.

³⁶⁶ el-Cebûrî, II, 423.

³⁶⁷ Haddûrî, s. 218.

Bütün bunlardan sonra özetle, İslam hukukçuları arasında fiilî savaş dışında yardım almak konusunda ciddî ihtilaflar olmadığını, savaş halinde gayr-i müslimden yardım almak hususunda Hanefî ve Şâfiîlerin müslümanların maslahatını sağlıyor ve bir tehlike içermiyorsa cevâz verdiklerini, âsi ve fâsık kimselerle antlaşarak diğer âsi ve harbîlere karşı mücadele verilebileceği konusunda genel bir uzlaşının bulunduğunu belirtebiliriz³⁶⁸. Hz. Peygamber'in uygulamalarında hiçbir zaman gayr-i müslimlerden yardım almak için yalvarmadığı, ihtiyaç gördüğünde destek amaçlı antlaşmalara yöneldiği (Hendek savaşı sürecinde Gatafanlılarla yapılan müzakerelerde olduğu gibi), ihtiyaç bulunmadığında ise yanında savaşan gayr-i müslimlere temelli karşı çıkmadığı (Yahudilerin Hz. Peygamber'in yanında savaşa katılıp ganimetten pay almaları örneğinde görüldüğü gibi) kanaatindeyiz.

Yapılması kat'iyyen kabul görmeyen, hiçbir şekilde cevâzı, meşrûiyeti mümkün olmayan (haram, gayr-i meşrû) antlaşmaları şöyle sıralanabilir:

1) Müslümanlara zarar vereceği, maslahatlarıyla ters düşeceği belli olan antlaşmalar.

2) Müslümanların islâm'ın temel değer, inanç ve ibadetlerini reddetmesi, bunlarla çatışmasını doğuran antlaşmalar. Hiçbir maslahat böylesi bir antlaşmaya meşrûiyet veremez³⁶⁹.

3) Müslümanlar arasında ayrılığa, fitneye, bölünmeye, birbirine düşmeye ya da zulme sebebiyet verebilecek antlaşmalar³⁷⁰.

Bunlara ilaveten müslümanların yöneticisinin gerekli görmesi halinde antlaşmayı bozması, yetkisi dahilinde görülmüştür³⁷¹.

³⁶⁸ Gadbân, s. 197-199.

³⁶⁹ Bununla ilgili olarak Kur'an'da sakındırıcı pek çok buyruk bulunmaktadır: Bakara Suresi, 2: 217, Nisâ Suresi, 4: 140, Mâide Suresi, 5: 49-50 gibi.

³⁷⁰ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87; Gadbân, s. 200-202.

³⁷¹ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 86; el-Kâsânî, VII, 108; İbnü'l-Hümâm, V, 205; İbn Kudâme, X, 517; el-Haraşî, III, 151.

II. İslâm Hukukunda Milletlerarası Antlaşmanın Şartları

İslâm hukukunda, lâzım (bağlayıcı) olmayan, müslümanların liderinin maslahatın gerektirmesi durumunda bozmasında bir sakınca görülmeyen ve bireyler arasında yapılan bir çeşit antlaşma olarak ele aldığımız³⁷² “emân” başlı başına bir takım şartlar gerektirmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, müslümanların güçsüz, kafirlerin kuvvete sahip bulunmaları, buna ek olarak emân veren kişinin gayr-i müslimlik, akıl hastalığı, temyiz yeteneği taşımamak ve buluğa erişmemek gibi sıfatlardan uzak olması gerekmektedir³⁷³.

Ayrı bir başlık altında ele alınabilecek kadar geniş ve müslümanlarla gayr-i müslimler arasında yapılan bir başka çeşit antlaşma olan zimmet antlaşması –ki buna müslümanların gayr-i müslimlerle imzaladığı ebedî barış antlaşmaları da denilmiştir– için de bir takım şartlar gerçekleşmelidir. Öncelikle kendisi ile zimmet akdi yapılan kimse Arap müşriklerinden olmamalıdır. Zira Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî, İmâmiye (Câferiye) ve İbâdiye mezhebi mensuplarına göre zimmet antlaşması ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar) ile mecûsilerle yapılabildiği halde müşrik Araplarla yapılamaz³⁷⁴. Hanefî, Zeydî ve Mâlikî İslâm hukukçuları ise benzer ama aynı olmayan yaklaşımlarında, müşrik Araplar dışında herkesten cizye alınabilir görüşünü benimser³⁷⁵. Nitekim Tevbe Sûresi’nin beşinci âyetindeki kesin tavrın muhâtabının bütün gayri müslimler değil Arap müşrikleri olduğu, yine

“Ben insanlarla Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar savaşmakla emrolundum”³⁷⁶

hadisinde geçen “insanlar” ile kastedilenin de genel kanaate göre İslâm’ın başından beri karşısında bir engel olarak dikilen Arap müşrikleri³⁷⁷ olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Diğer şartlar ise zimmet akdi yapılanların mürted olmaması (bu,

³⁷² el-Kâsânî, VII, 107; İbnü’l-Hümâm, IV, 300.

³⁷³ el-Kâsânî, VII, 107.

³⁷⁴ Bu konuda Tevbe Sûresi, 9: 29; Fetih Suresi, 48: 16 ayetleri delil gösterilmiştir. Bkz. eş-Şâfiî, IV, 97; İbn Hazm, VII, 345; İbn Kayyım el-Cevziyye, Ahkâmu Ehli’z-Zimme, s. 1-10.

³⁷⁵ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 7; el-Kâsânî, VII, 110; İbn Kudâme, VIII, 500; ez-Zuhaylî, s. 713.

³⁷⁶ el-Buhârî, (Kitâbu’s-Salâh), I, 102.

³⁷⁷ Hâllâf, s. 78; Özel, s. 63; Mehmet Erdoğan, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1994, s. 50.

mürtedin diğer gayr-i müslimler gibi kabullenilmiş olmamasından ve farklı statüsünden kaynaklanmaktadır) ve zimmet akdinin daimî (ebedî) yapılmasıdır³⁷⁸.

Bireyler arasındaki antlaşmalarda ve müslümanlarla gayr-i müslimler arasında dâimî bir antlaşma türü şeklinde tavsif edebileceğimiz zimmet akitlerinde olduğu gibi devletler arasında savaşı sona erdiren antlaşmalarda da bazı şartların bulunması ve yerine getirilmesi gerekmektedir. Aslında genel olarak milletlerarası antlaşmaların tarafları bölümünde de kısaca belirttiğimiz gibi bunları şöylece sıralamak mümkündür:

- 1) Tarafların böyle bir antlaşma yapmaya ehil ve yetkili olması,
- 2) Tarafların antlaşmayı imzalarken hür ve serbestçe iradelerini kullanabilmeleri,
- 3) Antlaşmanın mevzuunun hukuka uygun, meşrû olması,
- 4) Antlaşmanın konusunun gerçekleştirilebilir olması³⁷⁹.

Fakat İslâm hukuku için milletlerarası antlaşmalar için öngörülen şartlar bunlardan ibaret değildir. Buna göre yukarıdakilerin yanında bir milletlerarası antlaşma, tarafların bilinmesi, içinde maslahat bulundurması, antlaşmayı bozacak, ifsat edecek şart ve maddeler içermemesi ve bazı hukukçulara göre antlaşma için uygun bir süreyle sınırlanmış olması durumunda akdölünabilir³⁸⁰.

Tarafların bilinmesi konusunu, milletlerarası antlaşmaların tarafları bölümünde geniş olarak ele almış bulunmaktayız. Burada özellikle antlaşma yapma yetkisi, hangi antlaşmayı kim yapar/ yapabilir meselesi ön planda tartışılmaktadır ki bunlar yukarıda ele alındığı için tekrara gerek görmüyoruz.

İslâm hukukçuları, antlaşma için müslümanların maslahatlarını ortaya koyan kesin ve meşrû bir sebebin varlığının gerekliliği konusunda fikir birliği içerisindeyler³⁸¹. Buna göre yapılan antlaşmayla meşrû bir maslahat elde edilmelidir, aksi halde antlaşmanın akdedilmesi câiz değildir³⁸². Antlaşmayla elde edilmek istenen maslahat duruma göre değişiklik arz edecektir. Örneğin müslümanların silah ya da

³⁷⁸ el-Kâsânî, VII, 110; İbnü'l-Hümâm, IV, 371.

³⁷⁹ en-Nevevî, X, 334-335; el-Lahaydân, s. 128.

³⁸⁰ en-Nevevî, X, 335; ez-Zuhaylî, s. 666; el-Lahaydân, s. 128.

³⁸¹ Ebû Yûsuf, s. 311; el-Kâsânî, VII, 106.

³⁸² eş-Şâfiî, IV, 110; el-Kâsânî, VII, 106; İbnü'l-Hümâm, IV, 293.

asker açısından büyük zaafiyet içerisinde bulunmaları veya güç toplamak için ya da çevrelerinden yardım almak için zamana ihtiyaç hissetmeleri yahut karşı tarafın cizye ödemeyi kabul etmesi (elbette günümüzde daha farklı maslahatlar gözetilebilir) gibi gerçekleşmesi ile zararın def edildiği, uzaklaştırıldığı, maslahatın elde edildiği antlaşmaların gerçekleştirilmesi uygun ve doğru olandır.

III. İslâm Hukukunda Milletlerarası Antlaşmalarda Süre Sınırlaması

Müslümanların gayr-i müslimlerle yaptıkları antlaşmaları esasen zimmet antlaşması ve diğer barış antlaşmaları olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Aslında zimmet antlaşmasında eşit iki tarafın bir ateşkesinden ziyade gayr-i müslimlerin müslümanların hakimiyetini ve bunun doğuracağı cizye ödeme sorumluluğunu kabul etmeleri ve bunun karşılığında müslümanların başta güvenlik olmak üzere sundukları hizmet ve himâyeden faydalanmaları düşüncesi yatmaktadır. Bir başka ifadeyle zimmet antlaşması, eşit tarafların karşılıklı sözleşmesi değil, bağımsız varlıklarının sona ermesinden sonra zimmîlerin müslümanların kendilerine tanıdığı güvence ve taahhütler ve hatta bir anlamda anayasal güvenceler altına girmesi şeklinde görünmektedir³⁸³. Nitekim bu antlaşmaların yapılabilmesi için öngörülen şartlar da ifademizi desteklemektedir Bunlar karşı tarafın cizye ödemeyi ve kendilerine İslâm hükümlerinin uygulanmasını kabul etmesidir³⁸⁴.

Bu çerçevede zimmet akdinin süre sınırlaması olmayan bir antlaşma türü olduğu ve müslümanlar tarafından bozulması ihtimalinin bulunmadığı konusunda her hangi bir ihtilaf yoktur³⁸⁵. Zaten antlaşmaların süre bakımından sınıflandırılması sırasında işaret ettiğimiz gibi zimmet akdi müebbed (dâimî) antlaşma olarak nitelenmişti. Ayrıca yazılı, sözlü ve işaretle bile ortaya konabilen ve bireyler arasında gerçekleştiğini söyleyebileceğimiz emân antlaşması için de süre sınırlamasından söz edildiğini, örneğin Gazâlî'nin emân ve ilticâ için bir yıl tahdîdini savunduğunu, dört ayla bir yıl arasında bir zamanın belirlenmesini uygun bulduğunu belirtebiliriz³⁸⁶.

³⁸³ Haddûrî, s. 220.

³⁸⁴ eş-Şâfiî, IV, 104, 118 ve 127.

³⁸⁵ el-Kâsânî, VII, 109-110.

³⁸⁶ Fahrettin Korkmaz, Gazâlî'de Devlet, TDV Mat., Ankara 1995, s. 150.

Tezimizde ele aldığımız milletlerarası antlaşma kavramı, kısmen kapsamakla beraber zimmet antlaşması konusundan farklıdır. Ayrıca yukarıda da işaret ettiğimiz üzere zimmet antlaşmasıyla ilgili olarak bir süre sınırlaması söz konusu değildir. Bu nedenle milletlerarası antlaşmalarda süre sınırlaması başlığı altında müslümanlarla gayr-i müslimler arasında imza edilen barış, ateşkes antlaşmalarının tartışmalı durumu üzerinde durmaya gayret edeceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de müslümanlara yapılan antlaşmalar için belli bir süre, sınır emredilmemekte hatta antlaşmalarda süre belirlenmesinden hiç söz edilmemektedir.

Hız. Peygamber'in de müslümanlara barış antlaşması yaptıklarında bir süre belirlemeleri gerektiği yönünde açık bir beyanatına rastlamış değiliz. Hız. Peygamber(S)'in Medine'de yahudilerle kurduğu ilişkiler, Medine etrafındaki ve özellikle Yenbu' istikametinde, Kureyş kervanlarının kuzey ticaret yolu üzerindeki putperest kabilelerle yaptığı antlaşmalar gibi pek çok örnekte görüldüğü gibi İslâmiyet'in ilk dönemlerinde yapılan antlaşmalarda bir süre sınırlamasına gidilmemesi çok çarpıcı bir gerçektir³⁸⁷. Ancak Hudeybiye'ye ulaşıldığında antlaşma metninde karşımıza on yıllık bir sınırlama çıkmaktadır.

Hız. Peygamber (S), Tevbe Suresinin müşrik Araplarla antlaşmalar konusunda düzenleme taşıyan

"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler."³⁸⁸

ayeti inince, süresi belli olan antlaşmalarda taahhüt edilen zaman süresince antlaşmaların geçerli olacağını açıklamış, süresi belirlenmeksizin yapılan antlaşmaları ise müşriklerle karşılıklı yardım sözleşmelerini dört ay önceden haber vererek feshetmiştir³⁸⁹.

Genel olarak ilk dönem İslâm hukukçuları ise, gayr-i müslimlerle daimi barış ve dostluk antlaşmaları yapılmasına sıcak bakmamışlardır. Savaşın gayr-i müslimlerle müslümanlar arasındaki ilişkinin temeli olarak algılanması anlayışının bir tabii parçası

³⁸⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 407.

³⁸⁸ Tevbe Sûresi, 9: 12.

³⁸⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 408.

olarak gördüğümüz barış antlaşmasında mutlaka süre sınırlamasına gidilmesinin zarureti üzerinde klasik İslâm hukukçuları büyük ölçüde fikir birlikteliği içerisindeyler³⁹⁰. Buna göre müşriklerle savaş farz, bunu özürsüz terketmek caiz olmayan, barış olağan dışı bir durum, barış antlaşması ise güçlü ve savaşa hazır hale ulaşmak konusunda bir imkân olarak değerlendirilebilecektir³⁹¹. Bununla ilişkili olarak nusretin bedeli olan cizyenin her yıl alınması ve Peygamberin (S) hayatında her yıl mutlaka bir sefer ve savaş bulunması delillerinin gösterdiği üzere müslümanların her yıl sefere çıkması konusunda İmam Şâfiî gibi âlimlerin ısrarları dikkat çekmektedir³⁹². Başta Hanefî ve Şâfiî ekollerine mensup pek çok bilgin, Hudeybiye'deki sınırlamaya kıyasla on yıllık zamanı ısrarla aşılamaz bir ölçü olarak değerlendirmişlerdir³⁹³. Şâfiî fakihlerin bu konudaki ölçüleri şöylece özetlenebilir: Eğer müslümanlar kuvvetli ise antlaşma süresinin bir yılı geçmemesi ve mümkünse yaklaşık dört ay olması (bu dört ay sınırlamasını Tevbe Suresinde geçen³⁹⁴ dört ay ifadesinden almaktadırlar ve fetih yılında Hz. Peygamber (S)'in Safvân b. Ümeyye ile dört ay üzerine antlaştığını delil gösterirler), eğer güçsüz iseler on yıla kadar uzanması uygundur³⁹⁵. Yine Şâfiîlere göre kuvvetli iken –maslahat içermesi kaydıyla- bir yıl (dört aylık uygun), zayıf iken on yıllık sürenin aşılması durumunda da antlaşma batıl olur³⁹⁶. Mutlak (süresiz) muhâdene fâsit aktir ve on yılı aşan kısmı bâtıldır³⁹⁷. Câferî mezhebi âlimleri de bu konuda genel olarak Şâfiîlerle mutâbakat halindedirler³⁹⁸. Bazı İslâm hukukçuları daha da ileri giderek Hudeybiye'nin on yıl geçerli kalmadığı gerçeğinden hareketle üç-dört yıllık bir sınırlamayı uygun görmüşlerdir³⁹⁹. Buna karşı Hicaz hukukçularının alt kademedeki yöneticilerin değil de devlet başkanının kabulü durumunda on seneden uzun bir döneme ilişkin antlaşma yapılmasına izin verdiklerini⁴⁰⁰ hatta bazı Hanbelî hukukçuların şayet müslümanlar güçsüz ve düşmanla savaşa giremeyecek durumda ise

³⁹⁰ Örneğin bkz.. Şâfiî, IV, 110; İbnü'l-Hümâm, IV, 293.

³⁹¹ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 86.

³⁹² eş-Şeyh er-Rikâbî, el-Cihâd fi'l-İslâm, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1997, s. 322-323.

³⁹³ Ebû Yûsuf, s. 207-208; eş-Şâfiî, IV, 109; Ebû Muhammed İzzuddîn Abdülaziz b. Abdisselam es-Sülemî, Kavâidü'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enâm, Matbaatü'l-İstikâme, Mısır (t.y.), I, 93; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 408; Haddûrî, s. 220.

³⁹⁴ Tevbe Suresi, 9: 1-2.

³⁹⁵ ez-Zuhaylî, s. 676.

³⁹⁶ eş-Şâfiî, IV, 110; en-Nevevî, X, 335; ez-Zuhaylî, s. 677.

³⁹⁷ en-Nevevî, X, 335.

³⁹⁸ ez-Zuhaylî, s. 678.

³⁹⁹ İbn Rüşd (el-Hafid), Bidâyetü'l-Müctehid, I, 313; Haddûrî, s. 220.

⁴⁰⁰ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 408;

devlet başkanına on yıldan fazla süreli antlaşma yapmayı tavsiye ettikleri ortaya çıkmaktadır⁴⁰¹. Şâfiîlere göre ise devlet başkanının sürenin bitimi sonrasında gerekli görmesi halinde antlaşmayı yenilemesi ya da yeni bir antlaşma yapması mümkündür⁴⁰². Tabii daha önce de belirttiğimiz gibi Zâhirî İslam hukukçularına göre zimmet dışında süreli veya daimî bir başka antlaşmadan söz etmek zaten imkânsızdır⁴⁰³.

Anlaşıldığı kadarıyla özellikle İmam Şafîî ile birlikte İslam hukukçuları süre sınırlaması konusunda net bir duruş sergilemeye başlamışlar enel olarak son dönem İslâm hukukçuları ise kesin bir süre sınırına bağlı kalmak yerine antlaşmalarda müslümanların maslahatına göre süre belirlenmesinin daha uygun olacağı kanaatini taşımaktadır⁴⁰⁴.

IV. İslâm Hukukuna Göre Milletlerarası Antlaşmaların Etkileri ve Doğurduğu Hukuki Sonuçlar

İslâm Hukukuna göre milletlerarası antlaşmaların etkileri ve doğurduğu hukukî sonuçları âkitler ve üçüncü kişiler bakımından ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür. Gerek İslam Hukukunda gerekse modern hukukta antlaşmalar öncelikle taraflarını bağlar, etkiler, zorunluluk ifade eder, onlara sorumluluklar ya da haklar tanır⁴⁰⁵.

Milletlerarası antlaşmaların imzalanmasıyla ortaya çıkan etkiler ve hukukî sonuçlar şöyle sıralanabilir: Aktedilen antlaşmayla düşmanlığa neden olan konu ya da durum geçici ya da sürekli olarak yok ya da tesviye edilmiş olmaktadır.

Öldürmek, esir almak gibi harp hukukunun meşrû kıldığı her şey sona ermektedir. Kartel, mütâreke gibi çok sınırlı ve kısa süreli antlaşmalar istisna edilirse yapılan milletlerarası antlaşmalar neticesinde harp esirleri değişimi yapılır ya da doğrudan serbest bırakılır.

⁴⁰¹ İbn Kudâme, VIII, 460.

⁴⁰² ez-Zuhaylî, s. 677.

⁴⁰³ İbn Hazm, VII, 307. Bkz. "İslâm Hukukçuları ve Antlaşma Yapmanın Meşrûiyeti".

⁴⁰⁴ ez-Zuhaylî, s. 679 ve 683; Ebû Zehra, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, s. 75 ve 79.

⁴⁰⁵ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 75; Çelik, I, 115.

Yine antlaşmayla savaş sürerken askıya alınan ama yenilemeye gerek duymayan sözleşmeler kendiliğinden tekrar yürürlüğe girer⁴⁰⁶.

İslâm hukukunda yapılmış bir antlaşmanın üç şeyi mutlaka gerektirdiği vurgulanmıştır:

1) Zâhirde antlaşmanın şartları ve maddeleri geçerli olacaktır.

2) Batında hıyanet terk edilecek, sözde durulacaktır.

3) Karşılıklı ilişkilerde iyi niyet ve davranış esas olacaktır⁴⁰⁷. Buna modern devletler hukuku bilginleri antlaşmaların geriye yürümezliği prensibini eklemektedir. Böylece antlaşmaların taraflara etkilerinin doğal sonuçları şöyle özetlenebilir:

Bu ilkelerin başında **antlaşma maddelerinin geçerliliği ve söze bağlılık (ahde vefâ)** prensibi yer almaktadır. Antlaşmaların hukuksal neticeler meydana getirmesi için tarafların antlaşmaya uymaları ve saygı göstermeleri zarurîdir. Nitekim yapılan bir antlaşmanın doğurduğu ilk etki de budur⁴⁰⁸.

Kur'an-ı Kerim'de de müslümanların müslüman olmayanlarla yaptıkları antlaşmaların gerektirdiklerini yerine getirmeleri emredilmiştir⁴⁰⁹.

Hudeybiye antlaşmasının hükümlerine saygı göstermek, ahde vefâ namına Ebû Cendel'i Kureyş'e teslim etmek zorluğuna ve ızdırabına katlanan Hz. Peygamber (S), verilen söze sadakat konusunda en genel ifadeyle şöyle der:

"Kendisine güvenilmeyen (emanet olmayan) kişinin imanı, sözünde durmayan kişinin dini yoktur."⁴¹⁰

Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkas'a yazdığı mektupta şunları belirttiğini görmekteyiz:

"Ahde vefâda titiz davranınız. Sözde durmak için yapılan hata helâke götürmez, ama vefâsızlık (sözden dönmek) namına yapılan hata mahveder. Sözde durmamakta sizin alçalmanız, düşmanlarınızın yükselmesi vardır.

⁴⁰⁶ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 408-409; Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, I, 299.

⁴⁰⁷ el-Mâverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 63.

⁴⁰⁸ Ebû Zehra, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, s. 80; Meray, II, 101; Ahmet Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, İsmat Mat., Ankara 1998, s. 169.

⁴⁰⁹ Bkz. Nisâ Suresi, 4: 90; Enfâl Suresi, 8: 72; Tevbe Suresi, 9: 4 ve 7 gibi.

⁴¹⁰ İbn Hanbel, III, 135, 154, 210, 251.

Böylece siz zaafa uğrarsınız, düşmanlarınız ise güç kazanır. Biliniz ki sizi müslümanlar için ar ve aşağılık sebebi olmaktan şiddetle sakındırırım.”⁴¹¹

Hız. Ali de Mısır valisi Mâlik b. Haris el-Eşter’e yazdığı mektupta:

“Şayet düşmanla aranızda bir sözleşme yaptınsa yahut ona bir taahhüdün varsa sözleşmeye uy, ahdini yerine getir! Verdiğin sözü tutumak için gerekirse hayatını bile feda et!”

demektedir⁴¹².

Yine Rum halkı ile arasında bir antlaşma bulunan Muaviye, onların ülkelerinden geçerken antlaşmanın süresi sona ermesi üzerine taarruz kararı vermiş, duruma şahit olan bir zât “ahde vefâ etmek gerekir, ihanet değil” diyerek kendisine şu hadisi rivayet etmiştir:

“Kimin bir toplumla arasında antlaşma varsa, müddeti bitinceye kadar ya da eşit şartlar altında onlara antlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar ona ne bir şey eklesin, ne de bir şey eksiltsin”

Muaviye de bu sözleri işittikten sonra taarruzdan vaz gemiştir⁴¹³.

İslâm hukukçularına göre antlaşma belli bir müddet içinse süre dolunca otomatik olarak antlaşma da bozulur⁴¹⁴. Şayet karşı taraf antlaşmayı ihlal etmişse haber vermeksizin antlaşma bozulabilir. Antlaşmanın bozulması bir mecburiyet halini alırsa müslümanların yetkilisi ya da yetkilileri diğer tarafa durumu bildirir. Düşmanın gerekli önlemleri alıncaya, ülkesinde durumu ilan edinceye kadar müslümanların düşmanlarına taarruzları uygun görülmemiştir⁴¹⁵.

Antlaşmaların hukukî sonuçlar ortaya koymasında karşımıza çıkan ikinci ilke **antlaşmaların iyi niyetle uygulanmasıdır**. Bunun anlamı tarafların bir antlaşmayı belirlenen amacından uzaklaştırmaksızın uygulama gayreti içerisinde bulunmalarıdır⁴¹⁶.

⁴¹¹ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 409.

⁴¹² Ali b. Ebî Tâlib, Nehcu'l-Belâga, Dâru'l-Hilâfe, Tahran (t.y.), IV, 140.

⁴¹³ Ebû Dâvûd, (Kitâbu'l-Cihâd), III, 190; et-Tirmizî, (Kitâbu's-Siyer) IV, 143.

⁴¹⁴ el-Lahaydân, s. 128.

⁴¹⁵ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87.

⁴¹⁶ Ebû Zehra, Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, s. 40; Modern hukukta da aynı ilke vurgulanmaktadır. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 26. Maddesi şöyledir: “Yürürlükteki her antlaşma tarafları bağlar ve onlar tarafından iyi niyetle uygulanmak zorundadır. Bkz. Eroğlu, I, 67-68; Pazarcı, I, 166-167

İslâm dini, aldatma ve kötü niyetler içerisinde antlaşma yapmayı ve yine kötü niyetle antlaşma ihlalini uygun görmemiştir⁴¹⁷. Hatta müslümanların kendileriyle aralarında antlaşma bulunan bir başka ülkede yaşayan müslümanları o ülkeye karşı desteklemeleri bile doğru değildir.⁴¹⁸

Hiz. Ebûbekir, ordusuna verdiği talimatta şöyle seslenmektedir:

“Düşmanla yaptığınız antlaşmalarda hiçbir hainlik, hiçbir hile olmasın. Her bakımdan itimad edilen, asil ve dürüst kimseler olun.”⁴¹⁹

Yine Hiz. Ali’nin Mısır’a vali olarak atadığı Malik b. Haris el-Eşter’e –yukarıda bir kısmı alıntılanan- talimatnâmesi şöyledir:

“Şayet düşmanla aranızda bir sözleşme yaptıysa yahut ona bir taahhüdün varsa sözleşmeye uy, ahdini yerine getir! Verdiğin sözü yerine getirmek için gerekirse hayatını fedâ et. Çünkü arzularının çeşitli, görüşlerinin ayrı olmasına rağmen insanların Allah’ın farzları arasında ahitlere vefa göstermek kadar üzerinde birleştikleri bir nokta yoktur. Hatta müşrikler de hainliğin vahim sonuçlarını gördükleri için müslümanlara karşı ahde vefayı gözetiyorlar.

Sakın verdiğin sözden dönme, sakın ahdine hıyanet etme, sakın düşmanını aldatma! Zira başkası başarısızlığa ve yoksunluğa mahkum akılsızlardan başkası Allah’a karşı gelmek cûretini göstermez... Bir de bir takım tevillere müsait olacak antlaşmalar yapma. Pekiştirdiğin bir ahdi bozmak için de sakın sözün gizli manalarından istifade etmeye kalkma. Allah’ın ahdi icabı girmiş olduğun bir işin zorluğu haksız yere onu genişletmeye, kolay kılmana kesinlikle sebep olmasın. Zira genişleyeceğini ve sonunun iyi olacağını bildiğin bir darlığa , zorluğa tahammül, günahından çekindin ve dünyada da ahirette de Allah’ın cezasından kurtuluş imkânı olmadığını bildiğin bir hıyanetten elbette daha hafiftir.”⁴²⁰

Bu konuda sözü geçebilecek diğer ilke bir antlaşmanın hukuksal etkilerinin yürürlüğe girdiği tarihten önceki dönemi kapsamamasıdır “antlaşmanın geriye yürümezliği prensibi”⁴²¹.

⁴¹⁷ Ebû Zehra, Alâkâtü’l-Devliyye fi’l-İslâm, s. 40-41; Özel, s. 35.

⁴¹⁸ Enfâl Suresi, 8: 72.

⁴¹⁹ Hamidullah, İslâm’da Devlet İdaresi, s. 459; Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, s. 54.

⁴²⁰ Ali b. Ebî Tâlib, IV, 140.

⁴²¹ 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 28. Maddesinde de şöyle denilmektedir “Antlaşmada aksine bir hüküm yok ise yahut başka yollarla bu saptanmamışsa, bir antlaşmanın

Antlaşmaların hukukî etki ve neticelerinde dikkat çekmemiz gereken diğer hususlar da milletlerarası antlaşmaların içeriğine göre taraf devleti bir takım tasarruflara itmesi ve milletlerarası antlaşma hükümlerinin iç hukuka intikal ve intibakıdır.

Antlaşma hükümleri geriye yürümese de birbirini takip eden idareler için bağlayıcılık ifade eder. Şa'bî'nin rivayetine göre Hz. Ali, Hz. Ömer zamanında yeniden düzenlenen Nehrân antlaşmasını şu ifadesiyle sürdürmüştür:

“Ömer, çok iyi bir idareciydi, Allah razı olsun. Onun yaptığı bir icraatı ben kesinlikle bozmam, (ben Ömer'in bağladığı bir işi çözecek değilim.)”⁴²²

Taraflar arasında yapılan işlemin başkalarına (üçüncü kişilere) fayda ve zararı dokunmayacağı ilkesi ortadaysa da antlaşmaların üçüncü kişiler bakımından etkilerinden söz etmek mümkündür. Bu durumu maddeler halinde şöylece tasnif edebiliriz:

1) Antlaşmaların Üçüncü Kişilere Haklar Tanıması

Milletlerarası ulaştırma konularıyla ilgili antlaşmalarda görüleceği gibi bazı antlaşmalar, taraf olmayan devletler için haklar meydana getirir. Hudeybiye Antlaşmasında Huzaa Kabilesi'nin Medinelilerin yararlandığı haklardan, Bekiroğullarının da Kureyşliler'in haklarından faydalanması bu konuda örnek gösterilmiştir⁴²³. Günümüzde deniz, hava ulaştırmalarından yararlanma ile ilgili bir antlaşma üçüncü devletlerin de yararlanabileceği haklar ortaya koyabilmektedir⁴²⁴.

2) Antlaşmaların Üçüncü Kişilere Sorumluluk Yüklemesi

hükümleri bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki bir işlem ya da eyleme ya da bu tarihten önce ortadan kalkan bir duruma ilişkin olarak tarafı bağlamaz.”Bkz. Pazarcı, I, 167.

⁴²² Yahyâ b. Adem el-Kuraşî, el-Harâc, Matbaatü's-Selefiyye, Mısır 1347 h., s. 26 ve 32; Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, s. 171.

⁴²³ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 297; İbn Rüşd (el-cedd), el-Beyân ve't-Tahsîl, XVII, 449.

⁴²⁴ Meray, II, 103; Çelik, I, 117. Ayrıca Günümüzde Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (36. Md.) bir antlaşma ile taraf olmayan devlet ya da devletlerin hak temin edilebilmesini, söz konusu devlet ya da devletlerin rızası şartına bağlamış, tersi bir belirti olmadıkça da rızanın kendiliğinden var olduğunu kabul etmiştir.

Bu konuda çeşitli örnekler sunmak uygun olacaktır. Bir devletin diğer bir devlete halef olması (o devletin yerini alması) halinde eski devletin yaptığı antlaşmalar üçüncü şahıs gibi olan yeni devleti bağlar. Halefiyet yoluyla aslında tarafı olmadığı bir antlaşmadan dolayı sorumluluklarla bağlanır. Bu durumla ilgili olarak Hz. Peygamber'in Cüheyne kabilesi ile yaptığı antlaşma örnek verilebilir. Nitekim antlaşmada bulunan şu madde durumu açıkça ortaya koymaktadır.

"Onlarla beraber herhangi bir antlaşmaya dahil olan herkes, onların esasen sahip oldukları aynı haklardan yararlanabileceklerdir."⁴²⁵

Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması da yukarıda belirttiğimiz gibi İslâm devletler hukuku için önemli bir referanstır. Buna göre:

"...Kim Muhammed'in birliğine ve ittifakına girmek isterse oraya girebilir ve her kim Kureyş'in birliğine ve ittifakına girmek isterse o da oraya girebilir..."⁴²⁶

hükmü gereğince müttefik durumuna gelecek her topluluk antlaşmanın getirdiği hak ve sorumlulukları paylaşmışlardır.

Yine müslümanlarla antlaşması bulunan bir devletin üçüncü bir devletle antlaşma yapması durumunda bundan müslümanların da etkileneceği, antlaşma yapılan üçüncü ülkenin fertlerinin müslümanların ülkesine girebilme hakkı kazanacağı yolunda ortaya konmuş icthat⁴²⁷ dikkat çekici bir başka örnektir⁴²⁸.

Günümüzde milletlerarası ulaştırma yollarını düzenleyen antlaşmalar konumuz için önemli bir örnektir. Yine bir antlaşma ile ortaya çıkan bir devletin varlığı bu antlaşmaya katılmayan diğer devletleri de etkileyecek ve onlara çeşitli sorumluluklar yükleyecektir⁴²⁹.

En çok gözetilen ülke kaydı konusuna gelince, bununla bir taraf devlet tek taraflı ya da karşılıklı olmak üzere, şarta bağlı ya da hiçbir şart öne sürmeksizin diğer bir devlete belirli konularda mevcut ve daha sonra yapılacak antlaşmalarla diğer devler

⁴²⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 440.

⁴²⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, III, 297; İbn Rüşd (el-cedd), el-Beyân ve't-Tahsîl, XVII, 449.

⁴²⁷ el-Kâsânî, VII, 109.

⁴²⁸ Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, s. 172.

⁴²⁹ Meray, II, 105; Çelik, I, 115-116; Eroğlu, I, 70. Diğer bir örnek bugün için Birleşmiş Milletler'in aldığı kararlara üye olmayan ülkelerin de uyması zorunluluğudur (Birleşmiş Milletler Şartı, 2. Fıkra, 6. Hüküm).

için de kabul edeceği menfaatleri önceden tanıyacağını beyan eder⁴³⁰. Daha çok modern devletler hukukunda sözü geçen bir konu olması nedeniyle açıklamamızı sınırlı tutuyoruz.

V. Milletlerarası Antlaşmaların Sona Ermesi

Fertler arasındaki antlaşmaların belli nedenlerin ortaya çıkması durumunda varlığını yitirmesi gibi, devletler arasındaki antlaşma ve sözleşmeler de sona erer. Fakat maksadına yönelik bir halel olmadıkça antlaşmaların –eğer süresi varsa süresi dolana, yoksa temelli- sona ermemesi, bozulmaması, devamlı olması esastır⁴³¹.

Fertler ve devletler arasındaki antlaşmaları kaldıran sebepler temelde benzerlikler taşır. Taahhüdün icrası, sürenin bitmesi, antlaşmanın gerektirdiklerinin yerine getirilmemesi gibi. Ancak örneğin savaş, sadece devletler arasındaki antlaşmaların bozulması için söz konusu edilebilecek gerekçelerdir. Antlaşmalar irâdî bir nedenle sona erebildiği gibi, irade dışı bir sebeple de nihayet bulabilir (infisâh, icrânın imkansızlığı örnek verilebilir)⁴³². Bir antlaşmanın geçerliliğini yitirmesine neden olan durumları şöylece ele alabiliriz:

A. Tarafların Ortak İrade Beyanı

Antlaşmayı yapan tarafların antlaşmayı sona erdirmek konusunda uyuşmaları neticesinde antlaşma bozulmuş olur⁴³³. Müşterek rıza ile antlaşmayı bozma, açıkça yapılabileceği gibi, evvelki antlaşma hükümlerini değiştiren yeni bir antlaşmanın imzalanması gibi bir yolla zımnen de gerçekleştirilebilir⁴³⁴. Nitekim karşılıklı irade beyanı, antlaşmanın gerçekleşmesi için temel teşkil ettiği gibi, antlaşmanın sona ermesinde de dikkat çekilmesi gereken en mühim yolların başında gelmektedir⁴³⁵.

⁴³⁰ Meray, II, 104; Eroğlu, I, 70.

⁴³¹ Ebû Süleymân, s. 39; Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, s. 174.

⁴³² ez-Zerkâ', I, 535.

⁴³³ Heykel, III, 1477; Haddûrî, 221.

⁴³⁴ Heykel, III, 1477.

⁴³⁵ Haddûrî, s. 221.

B. Fesih , Çekilme ve Vazgeçme

Taraflardan birinin antlaşmayı kendi bakımından ve antlaşmadaki usule uygun biçimde, tek taraflı bir irade beyanıyla bitirmesidir⁴³⁶. Feshin temelde hukuken muteber olabilmesi için antlaşmada ön görülmesi gerekmektedir. Fesih veya çekilme maddesi içermeyen bir antlaşmada bir tarafın tek taraflı iradesiyle antlaşmayı sona erdirmesi uygulama ve doktrin bakımından çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

İslâm hukukçuları sürenin bitimi veya müşterek rıza gibi haller dışında da meşrû gerekçelerle antlaşmaların tek taraflı irade beyanıyla bitirilebileceğini belirtmişlerdir⁴³⁷. Özellikle antlaşma hükümlerinin taraflardan birince açık ihlâli, karşı taraf ya da taraflara antlaşmayı tümüyle ya da kısmen sona erdirmeye ya da askıya alma hakkını ortaya çıkarır⁴³⁸. Örneğin antlaşmalı ülkenin müslümanların düşmanına yardım etmesi ya da müslümanların müttefikine saldırması bir fesih nedeni olarak görülmektedir⁴³⁹. Yukarıda temas edildiği gibi Hudeybiye antlaşması böyle bir nedenle feshedilmiştir. Aynı şekilde antlaşmalılardan müslümanlara saldırması, onları öldürmesi, mallarına el koyması, İslâm'ın mukaddes değerlerine açıkça taarruz etmesi de fesih sebepleridir⁴⁴⁰. Yahudilerle yapılan antlaşmaların kabile kabile sona ermesi, müslümanların bu ve benzeri haklı gerekçelerle antlaşmayı feshetme haklarını kullanmalarının sonuçlarıdır.

İslâm Hukukuna göre müslümanlar antlaşma hükümlerine uymalıdır. Ancak karşı taraftan bir ihlâl gelmesi, müslümanların maslahatının bu yönde olduğunun görülmesi halinde düşmana belirli bir mühlet verilerek antlaşma, müslümanlar tarafından feshedilebilir⁴⁴¹. Kur'an ayetleri bu konuda müslümanlara takınacakları tavır göstermektedir⁴⁴². Buna ilaveten İslâm Hukuku, müslümanlara ellerinde düşmanların antlaşma hükümlerini gizliden gizliye bozdukları veya bozacakları yolunda kesin bilgi ve delilleri bulunması halinde karşı tarafa haber vermek ve süre tanımak suretiyle

⁴³⁶ ez-Zerkâ', I, 535; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 412; Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, II, 162..

⁴³⁷ el-Kâsânî, VII, 109; Heykel, III, 1477; en-Nevvâvî, s. 82.

⁴³⁸ Ebû Süleymân, s. 38.

⁴³⁹ İbn Kudâme, X, 71-72; Yaman, İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, s. 175.

⁴⁴⁰ el-Kâsânî, VII, 109.

⁴⁴¹ el-Kâsânî, VII, 107; Hallâf, s. 68; Heykel, III, 1479.

⁴⁴² Bkz. Tevbe Sûresi, 9: 1, 2, 12 gibi.

antlaşmalarını bozma hakkı tanımaktadır⁴⁴³. Nitekim Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

“Eğer bir toplumun ihanetinden kaygılanırsan antlaşmayı feshettiğini onlara açıkça ve adaletle bildir. Muhakkak ki Allah, hâinleri sevmez.”⁴⁴⁴

Antlaşmanın feshi İslâm bilginleri tarafından ele alınmış, fesih için açık ve güçlü delillerin bulunması, yeterli delil ve gerekçelerle fesih kararı verilirse bunun en açık biçimde karşı tarafa bildirilmesi (nebz), karşı tarafın antlaşmanın sürdürdüğü zannını taşıırken onlarla savaşa girilmemesi ve bu anlamda bir hıyanette bulunulmaması gerektiği belirtilmiştir⁴⁴⁵. Hz. Peygamber (S)'in uygulaması da bu yönde olmuştur. Örneğin Kurayzaoğulları'nın müslümanlarla aralarındaki sözleşmeye rağmen Mekkeli müşriklere destek olmaları üzerine Hz. Peygamber (S) antlaşmayı bozduğunu bildirmiştir⁴⁴⁶.

Çok taraflı antlaşmalarda bir devletin fesih kararı alması, antlaşmayı sadece o devlet namına sona erdirir, antlaşmayı tümüyle ortadan kaldırmaz ki bu duruma çekilme adı verilmektedir. İki taraflı antlaşmalarda ise taraflardan birinin fesih kararı antlaşmayı bütünüyle yok eder⁴⁴⁷.

Yine devletler hukukunda bir devletin antlaşma hükmüyle sahip olduğu hakkından veya bazı haklarından şartlı ya da şartsız olarak tek taraflı irade beyanıyla veya bir antlaşma ile feragat etmesi “vaz geçme” olarak isimlendirilmiştir⁴⁴⁸.

C.Antlaşma Hükümlerinin İcra Edilmesi (Sorumlulukların Yerine Getirilmesi)

Antlaşma, yükümlülük doğuran bir kaynaktır, antlaşma yükümlülüğün kendisi değil, yükümlük antlaşmanın bir sonucudur⁴⁴⁹. Buna göre antlaşmanın sona ermesi ve antlaşmadan doğan yükümlülüğün sona ermesi aynı şeyler değilse de karşılıklı antlaşmaya konu olan yükümlülüklerin bütünüyle yerine getirilmesi antlaşmanın sona

⁴⁴³ es-Serahsî, el-Mebsût, X, 87.

⁴⁴⁴ Enfâl Suresi, 8: 58.

⁴⁴⁵ Hallâf, s. 68; Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 412; Turnagil, s. 101; Ebû Süleymân, s. 39; en-Nevvâvî, s. 82.

⁴⁴⁶ İbn Hişâm, II, 141; İbn Kayyım el-Cevziyye, Zâd'ü'l-Meâd, III, 269.

⁴⁴⁷ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 412

⁴⁴⁸ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 597; Çelik, I, 144; Pazarcı, I, 197.

⁴⁴⁹ ez-Zerkâ', I, 535.

ermesi için bir nedendir⁴⁵⁰. Örneğin bir devletin bir başka devlete olan borçlarını ödeme planıyla ilgili bir antlaşma borcun ödenmesi ve planın tamamlanması ile noktalanmış olur.

D. Belirlenen Sürenin Tamamlanması

Süre tespit edilen antlaşmalarda sürenin bitmesi antlaşmayı ortadan kaldırır⁴⁵¹. Böylece antlaşmadan önceki duruma dönmüş olur. Bu, Kur'an-ı Kerim'in şu ayetinden hareketle İslâm Devletler Hukuku tarafından benimsenmiştir:

“Antlaşma yaptığınız müşriklerden size ahitlerinin şartlarında bir eksiklik yapmamış, aleyhinize düşmanlarınızdan hiç birine yardım etmemiş olanlar müstesnâdır. O halde onların müddetleri bitinceye kadar ahitlerini tamamlayın.”⁴⁵²

Muaviye ile Rumlar arasındaki antlaşma süresinin dolması sonrasındaki gelişmelerin ardından zikrolunan -yukarıda sözü geçen- Hz. Peygaber'in hadisi ışığında, İslâm dininin, antlaşma süresinin bitimi ile hemen savaşa yönelmemek, karşı tarafı bilgilendirip onlara mühlet vererek onların bundan sonra savaş mı barış mı istediğini öğrenmeye çalışmak gerektiğine vurgu yaptığını söyleyebiliriz⁴⁵³.

E. Şartlardaki Değişimler

Özellikle “şartlar aynı kaldığı sürece” gibi bir ifadeyle kayıtlı olmaması durumunda antlaşmanın imza edildiği döneme ait veya antlaşmayla ilgili şartların değişmesinin ya da değiştiğinin taraflardan biri tarafından öne sürülmesinin bir antlaşmayı yürürlükten kaldırıp kaldırmayacağı önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette zamanın ve şartların değişimi antlaşmaları sona erdirmeye varacak derecede antlaşmalar üzerinde etkiye sahiptir⁴⁵⁴. İslam hukukçuları maslahatın gerektirmesi nedeniyle antlaşma yapılabileceğinden hareketle, şartların değişip, başlangıçta var olan maslahatın kalkması ve müslümanların maslahatının bu

⁴⁵⁰ ez-Zerkâ', I, 535.

⁴⁵¹ Heykel, III, 1478; el-Lahaydân, s. 128.

⁴⁵² Tevbe Suresi, 9: 4

⁴⁵³ Derveze, Allah Yolunda Cihâd, s. 145-146.

⁴⁵⁴ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 412.

sefer antlaşmayı sona erdirmekte olması halinde antlaşmaların sona erdirilebileceğine işaret etmişlerdir⁴⁵⁵.

Günümüzde bu konuda üzerinde durulan bir doktrin, çok uzun süreli ya da süresiz antlaşmaların yürürlükte kalmasıyla ilgili metinde bulunmasa bile zımnî olarak “şartların ve durumun esaslı biçimde değişmemesi” hükmünün bulunduğunu savunmaktadır. Diğer doktrin ise şartların değişmesi gerekçesinin tarafları istediklerinde keyfi tatbikatlara yöneltebileceğini, istedikleri antlaşmayı tek taraflı olarak bozdurabileceğini ifade ederek aksi bir yorumu dile getirmiştir. Bu doktrine göre şartlardaki esaslı değişimlerin gerçekleşmesi, antlaşmaya bağlı kalmayı güçleştirecek yeni durumların belirmesi halinde mağduriyet yaşayan ya da talepte bulunan taraf, diğer tarafla görüşmek, dostane çözüm aramak ya da yargıya başvurarak antlaşmada gerekli değişikliklerin yapılmasını istemek suretiyle antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini sağlamalıdır⁴⁵⁶. Böyle durumlara engel olmanın yolu, hangi şartların değişmesiyle antlaşmada nasıl değişikliklere gidileceği konusunda imzası sırasında gerekli hükümleri antlaşmaya eklemekten geçmektedir. Yukarıdaki maddede işaret edilen bilgiler ışığında sonradan meydana gelecek yeni şartlara uyum sağlaması amacıyla imza edilen antlaşmada yer verilen “yeniden gözden geçirme” hükmüne dayanarak antlaşma metninin tekrar ele alınması ve buna göre gerekli düzenlemelere gidilmesi durumudur ki bu bir başka ifadeyle aktedilen antlaşmanın yerine yenisinin konması şeklinde ifade edilmiştir⁴⁵⁷. Buna göre antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi ile ilgili olarak şu kavramlar kullanılmaktadır: değiştirme, yeniden gözden geçirme, düzeltme.

F. Savaş

Savaş, devletlerarasındaki olağan ve dostane ilişkileri değiştirdiği için devletler arasındaki antlaşmalar üzerinde büyük etkiye sahiptir. Savaş ilanı ile sınır antlaşmalarından, karşılıklı yardım, ittifak antlaşmalarına kadar pek çok çeşit antlaşma hükümsüz kalır. Buna karşı ticaret antlaşmaları gibi bazı antlaşmalar askıya alınır ya da

⁴⁵⁵ Yaman, İslam devletler Hukuku’nda Savaş, s. 42.

⁴⁵⁶ Meray, II, 123-125; Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 599-600; Eroğlu, I, 78.

⁴⁵⁷ Hamidullah, İslâm’da Devlet İdaresi, s. 412; Eroğlu, I, 80-81.

tadil edilir⁴⁵⁸. Sanılanın aksine savaş mutlaka bütün antlaşmaları ortadan kaldırmaz, bazı antlaşmaları bitirmekle birlikte bazı antlaşmalar savaş nedeniyle askıya alınır, bazıları savaş esnasında varlığını korur, bazıları da savaşla beraber yürürlüğe girer. Günümüzde savaşın meriyetine engel olmadığı antlaşmaların başlıcaları şöyle sıralanabilir: Savaşta yürürlükte kalacağı beyan edilen antlaşmalar, sınır antlaşmaları gibi sürekli haklar tesis eden antlaşmalar, savaşta yaralıların durumu hakkında düzenlemeler ön gören antlaşmalar gibi savaş zamanında uygulanmak üzere yapılmış antlaşmalar, hem savaş hem de barış hali için ayrı ayrı hükümler taşıyan antlaşmalar, antlaşma, savaşa katılmayan diğer devletlerle katılan devlet arasında yürürlükte kalır ve etkilerini gösteren çok taraflı antlaşmalar böyledir⁴⁵⁹.

G. İcrânın İmkânsızlığı

İmzalanmasından sonra ortaya çıkan bir nedenle hükümlerinin yerine getirilmesi imkansız hâle gelen bir antlaşma, sona ermiş kabul edilir. Örneğin bir devletin hukukî varlığını kaybetmesiyle daha önceden yaptığı antlaşmalar sona ermiş olmaktadır⁴⁶⁰. Ya da belirli bir toprağıyla ilgili bir başka devlete taahhütte bulunup antlaşma imzalayan bir devletin üçüncü bir devlet tarafından o toprağın elinden alınması durumunda o toprakla ilgili yükümlülüğünü yerine getirmesi maddî açıdan imkânsız hale gelecektir. Bir devletin antlaşmaya konu olan bir taahhüdünü ancak bir başka taahhüdünü bozmak suretiyle yerine getirebilmesi durumuna girmesi halindeyse hukukî açıdan bir imkânsızlık belirir. İki müttefikî savaşı bir ülkenin ittifakından doğan yükümlülüğü yerine getirmek suretiyle savaşa müdâhil olması gerekliliğinde ortaya çıkan durum buna örnek verilebilir.

İmzalanması sonrasında ortaya çıkan nedenlerden dolayı bir antlaşmanın sona ermesi ile imzalanırken icrâsı hukuken mümkün olmayan hükümler taşıması nedeniyle bir antlaşmanın geçerlilik kazanamaması birbirinden farklıdır. Şöyle ki, antlaşmanın sona erebilmesi için antlaşmanın in'ikâdı gerekmektedir. Gerçekleşmemiş bir antlaşmanın sona ermesi de mümkün değildir. Dolayısıyla bir antlaşmanın sona ermesi

⁴⁵⁸ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 310

⁴⁵⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, s. 310-311; Sırım, s. 173; Meray, II, 131; Eroğlu, I, 77; Çelik, I, 148.

⁴⁶⁰ Alsan, Yeni Devletler Hukuku, I, 597-598; Çelik, I, 146-147; Pazarcı, I, 200.

ile butlanı farklı hususlardır. Bir başka ifadeyle metin ve imza olarak mevcutsa da hukukî açıdan geçerlilik arz etmemesi nedeniyle antlaşma gerçekleşmemiş sayılmaktadır⁴⁶¹. Buna göre antlaşmanın konusunun İslam hukuku açısından geçerlilik taşımaması icrânın imkânsızlığı için bir nedendir. Örneğin imzalanan antlaşmanın müslümanların maslahatıyla bağdaşmaması, İslam'ın hükümlerine ters düşen maddeler, ya da antlaşmaya taraf olmayan bir başka ülkenin toprağıyla ilgili tasarruflar içermesi yapılan antlaşmayı hükümsüz kılmakta, bunun neticesinde ya yeni bir düzenlemeye gidilmesi ya da antlaşmanın tümüyle geçersiz olduğunun açıklanması gerekmektedir⁴⁶².

⁴⁶¹ ez-Zerkâ', I, 524.

⁴⁶² Haddûrî, s. 220.

SONUÇ

Batı'da başlangıcı ancak XVIII. yy.'da yaşamış olan Grotious'a dayandırılabilen "Milletlerarası Hukuk", ilk dönem İslâm hukukçularının konu edindikleri ve hakkında müstakil eserler verdikleri bir bilim dalıdır. İslâm hukukçuları, "Milletlerarası İlişkiler" ve "Milletlerarası Hukuk" üzerinde hassasiyetle durmuş, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını referans alarak çeşitli projeler ve görüşler sunmuşlardır.

Milletlerarası hukukun temelini savaş ve barış kavramları oluşturmaktadır. İslâm Milletler Hukukunda da konuların bu iki kavramın etrafında incelendiği ve değerlendirildiği görülmektedir. İslâm hukukunda müslümanlarla gayri müslimler arasındaki ilişkilerin savaşa ya da barışa dayandığını iddia edenler arasındaki fikrî ayrılık, İslâm hukukunda barış antlaşması yapmanın meşrûiyetini doğrudan etkilemiştir. Tabii geçmişte İslâm hukukuna büyük ölçüde egemen olan ve müslümanlarla müslüman olmayanlar arasında doğal ilişkinin savaş durumu olduğunu savunan görüşün, müslümanların sürekli zaferler kazandığı ve savaşı zamanın yeryüzünde görülmediği dönemelerde ortaya çıktığını ve geliştiğini gözden ırak tutmamak gerekir. Ayrıca bu görüşün bütün ilk dönem İslâm hukukçularının ortak düşüncesi olduğu da söylenemez. Ayrıca İslâm'ın ilk devirleri dikkatle incelendiğinde hedefin karşı düşüncedeki insanı imhâ değil, ihyâ olduğu açık biçimde müşahade edilecektir. Nitekim adaleti, merhameti savaş gibi şiddet içeren bir kavramla bir araya getirmeyi başaran İslâm, barışa olağan hal gözüyle bakmaktadır. Son dönem İslâm hukukçuları bu noktadan hareketle ve değişen dünya şartlarını da ortaya koyarak İslâm dininin ve daha özel olarak da İslâm hukukunun inançsızlığa, inanmamaya, inanamayanlara karşı tahammülsüz olmadığını ısrarla vurgulamaktadırlar. Gerek temel prensipler gerekse Hz. Peygamber (S)'in tutumu bu konuda yeterince açıktır. İslâm'ın insanları zorla inandırmak, hasmâne tutum içerisinde olmayan gayr-i müslimlerle

hiçbir biçimde uzlaşmamak, antlaşmamak gibi bir hedefi, amacı ya da sorunu olmamıştır.

Bununla beraber zaten zimmet ve emân antlaşmasının varlığı konusunda ihtilafı bulunmayan İslâm Hukukçuları, büyük ölçüde barış antlaşmaları yapılmasının meşrûiyetini benimsemiş ve ifade etmişlerdir (Zâhirî Mezhebi dışında). Ancak yapılan antlaşmaların müslümanların yararına sonuçlar doğurması için bakış açılarına göre çeşitli sakıncalara değinmişler, uyarılarda bulunmuşlardır.

Yalnızca müslümanlara saldırı ve İslâm davetinin tehlike altına girmesi durumlarında savaşa ve çatışmaya müsaade eden, bu tavrıyla da düşmanın taarruzuna karşı savunmayı, fitneye direnmeyi ve İslâm davetinin korunmasını amaçlayan İslâmiyet'in barış antlaşmasına nasıl bir meşrûiyet tanıdığını tartışan İslâm hukukçularının üzerinde durduğu anahtar sözcük "maslahat" tır. Müslümanların maslahatını gerektiren durumlarda antlaşmalar yapılabileceği hemen herkes tarafından beyan edilirken, bu maslahatın çerçevesinin ve yapılacak antlaşmanın amacının, sınırlarının çizilmesi bazı farklılıkların doğmasına neden olmuştur. Farklılıklar, antlaşmanın müslümanların güçlenip tekrara savaşacak güce erişmesi gibi bir nedenle başvurulabilecek süresi, sınırı belli bir çare olduğu görüşü ile barış ve antlaşmanın maslahat doğurmakla beraber savaşa hazırlık gibi bir nedene dayanmak zorunda olmayan olağan bir durum olduğu görüşü arasında kendisini göstermektedir. Oysa insanlığın bugün ulaştığı hukuk normlarını ve kriterleri asırlar önce vaz eden İslâm'ın milletlerarası hukuktaki ölçüleri ve barışa yaptığı vurgular, barışı ön plana çıkarmakta, müslümanların diğer insanlarla antlaşmalı olarak yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre İslâm, toplumlar, topluluklar arasında çatışma ve anlaşmazlıkları hayatın bir gerçeği olarak kabullenip bu konuda düzenlemelere giderken, antlaşmalar yapmayı uygun bulmuş ve hatta, yukarıda da belirttiğimiz gibi, teşvik etmiştir. Bu çerçevede esas alınması gereken yaklaşımın, bozulması mümkün görülmeyen dâimî bir barış antlaşması veya dâimî bir savaş siyaseti yerine İslâm'ın ve müslümanların yararını gerektiren durumun tercihi olduğu ifade edilebilir.

Bir başka deyişle İslâm dini savaşın, şiddetin, çatışmanın varlığını ve kaçınılmazlığını göz ardı etmemiş ve mensuplarının alması gereken tedbirleri ve uyması gereken kuralları Kur'an beyanları ve son elçinin uygulamaları ile ortaya

koymuştur. Ancak, barışı da olağan dışı bir durum olarak nitelememiş, mensuplarına İslâm'ın ruhu ve temel değerlerine sadık kalmak kaydıyla antlaşmalar yapmak konusunda serbest bırakmıştır. Buna göre müslümanların yaşadıkları Kur'an ve sünnetin ışığında çağın şartlarını, elde edecekleri maslahatları, bunun yanında sahip oldukları medeniyetin huzur içerisinde gelişmeye olan ihtiyacını dikkate alarak antlaşmalar yapmalarının son derece olağan bir durum olduğuna inanmaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDUH Muhammed- Reşit Rıza, Tefsîru'l-Menâr, Matbaatü'l-Menâr, Mısır 1929.
- ALÎ B. EBÎ TÂLİB Nehcu'l-Belâga, Dâru'l-Hilâfe, Tahran (t.y.)
- ALSAN Zeki Mesut, Yeni Devletler Hukuku, Güney mat., Ankara 1950.
- Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler, MEB Basımevi, Ankara 1948.
- ARKUN Hidayet, Savaş ve Hile, çev. Erkan Çelebi, Yön Mat., İstanbul 1992.
- AYCAN İrfan- Sarıçam, İbrahim, Emeviler, TDV Yayın Mat., Ankara 1993.
- BERKİ Şakir, Devletler Hukukuna Giriş, Sevinç Mat. , Ankara 1962.
- BİLGE Suat, Milletlerarası Politika, Sevinç Mat., Ankara 1966.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu, Ofset Yetmişbeş Matbaası, İstanbul 1968.
- el-BUHÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-Sahîh, Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992.
- el-CEBÛRÎ Abdullah Muhammed, Fıkhu'l-İmâmi'l-Evzâi, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1977.
- CERRAHOĞLU İsmail, Tefsir Usûlü, TDV Mat., Ankara 1993.
- ÇALIŞKAN İbrahim, İslâm Ceza Hukukunda Gayri Müslimlerin Statüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara 1986.
- ÇELİK Edip, Milletlerarası Hukuk, Yaylacık Mat. İstanbul 1984.
- DABAŞÎ Hamid, İslâm'da Otorite, çev. Süleyman Gündüz, Paşahan Mat., İstanbul 1995.
- DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, Sunen, Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992.

- DERVEZE İzzet, Allah Yolunda Cihâd, çev. Ali Arslan, Matsan Mat., İstanbul 1998.
- Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Bayrak Mat., İstanbul 1989.
- DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,
Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Mat., İstanbul 1988.
- DOĞAN Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Eramat Mat., İstanbul 1996.
- DRAZ Muhammed Abdullah, İslâm Hakkında Bazı Görüşler, çev. Ali Özek,
Hüsnühayat Mat., İstanbul 1977.
- EBÛ DÂVÛD Süleymân b. Eşas, Sunen, Dâru Sahnûn-Çağrı yay. İstanbul 1992.
- EBÛ SÜLEYMAN Ahmed, İslâmın Milletlerarası İlişkiler Kuramı, çev. Fehmi Kuru,
Acar Mat., İstanbul 1985.
- EBÛ YA'LÂ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, Ahkâmü's-Sultâniyye, m.y., Beyrut 1983.
- EBÛ YÛSUF Yakup b. İbrahim, Kitâbu'l-Harâc, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1352 h.
- EBÛ ZEHRA Muhammed, Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, Dâru Fikri'l-Arabî, Kahire t.y.
- İslâm'da Savaş Kavramı, çev. Cemal Karaağaçlı, Engin Mat., İstanbul 1985.
- Usûlü'l-Fıkh, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire t.y.
- ECE Hüseyin K., İslâm'ın Temel Kavramları, Umut Mat., İstanbul 2000
- ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, sâdeleştiren Heyet,
Bayrak Mat., İstanbul 1993.
- ERDOĞAN Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkamın Değişmesi, M.Ü.İ.F. Yay.,
İstanbul 1994.
- EROĞLU Hamza, Devletler Umumi Hukuku, Kalite Mat., Ankara 1979.
- FEZÂRÂ Ebû İshâk, Kitâbu's-Siyer, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408 h. 1987 m.
- GADBAN Münir Muhammed, İslâm'da Siyâsî Antlaşma, çev. Asım Kanar,
Kerem Mat., İstanbul 1992.
- GÜNER Osman, Rasulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri, Tamer Mat., Ankara 1997

- HADDÛRÎ Mâcid, War and Peace in the Law of İslâm, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1955.
- HALLÂF Abdülvehhâb, es-Siyâsetü's-Şer'iyye, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1350 h.
- HAMÎDULLAH Muhammed, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, çev. Mehmet Yazgan, Doğan Ofset, İstanbul 1990.
- "el-İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri" çev. İsmail Cerrahoğlu, AÜİFD, A. Ü. Basımevi, Ankara 1976, Cilt XXI.
- Introduction to Islam, m.y., y.y. 1970.
- İslâm'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşçu, Gaye Mat., Ankara 1979.
- İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, Başak Ofset, İstanbul 1993.
- el-Vesâiku's-Siyâsiyye, çev. Vecdi Akyüz, Umut Kağan Mat., İstanbul (t.y.).
- el-HARAŞÎ Ebû Abdillâh Muhammed, Şerhu'l-Haraşî, Matbaatu Bulak, Bulak 1299.
- HEYKEL Muhammed Hayr, el-Cihâd ve'l-Kıtâl fî's-Siyâseti's-Şer'iyye, Dâru'l-Beyârik, Beyrut 1996.
- HICÂZÎ Mustafa, el-Mu'cemu'l-Vecîz, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Mısır 1980.
- İBN ABDİSSELÂM Ebû Muhammed İzzuddîn Abdülaziz b. Abdisselâm es-Sülemî, Kavâidü'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enâm, İstikame Mat., Mısır t.y.
- İBNÜ'L-ARABÎ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Endelûsî el-Mâlikî, Ahkâmu'l-Kur'ân, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1331 h.
- İBN CÜZEYY Ebû'l- Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, el-Kavânînu'l- Fıkhiyye, Dâru'l-Fikr, (t.y.), (y.y).
- İBN HALDÛN Ebû Zeyd Muhammed b. Abdurrahman, Mukaddime, çev. Zâkir Kadiri Ugan, MEB Basımevi, İstanbul 1996.

- İBN HANBEL Ahmed, el-Müsned, Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992.
- İBN HAZM Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, el-Muhallâ,
Matbaatü'n-Nahda, Mısır 1347-1352 h.
- İBN HİBBÂN Ebû Hâtım Muhammed, es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Ahbâru'l-Hulefâ,
Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1987.
- İBN HİŞÂM Abdülmelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Matbaatü's-Seniyye, Bulak 1295.
- İBNÜ'L-HÜMÂM Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd b. Mesud es-Sîvâsî,
Şerhu Fethi'l-Kadîr alâ'l-Hidâye, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Kahire (t.y.).
- İBN KAYYIM el-CEVZİYYE Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr
Harîz el-Hanbelî ed-Dîmeşkî, Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-Ibâd,
Müessesetü'r-Risâle,, Beyrut 1987.
- Ahkâmu Ehli'z-Zimme, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1994.
- İBN KESÎR Ebû'l-Fidâ el-Hâfız ed-Dîmeşkî, el-Bidâye ve'n-Nihâye,
Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire 1988.
- İBN KUDÂME Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed,
----- el-Mugnî alâ Muhtasari'l-Hirâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404 h. 1984 m.
- İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sunen, Dâru Sahnûn-Çağrı yay.,
İstanbul 1992
- İBN MANZÛR Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem, Lisânü'l-Arab,
Dâru Sâdır, Beyrut (t.y.)
- İBNU'L-MUNZİR Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim, Kitâbu'l-İcmâ', Gaye Mat., Ankara 1983.
- İBN RÜŞD Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Kitâbu'l-Mukaddemât
el-Mümehhedât, Dâru Sâdır, Beyrut (t.y.)
- el-Beyân ve't-Tahsîl, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

- İBN RÜŞD (el-Hafîd)) Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Mâlikî, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, (m.y.), Mısır (t.y.).
- İBN TEYMİYYE Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, Mecmûu Fetâvâ, (m.y.), Riyad 1381.
- el-KÂDÎ Abdulfettah, Esbâb-ı Nüzûl, çev. Salih Akdemir, Esbâb-ı Nüzûl, Eramat Mat., Ankara 1995.
- KARADÂVÎ Yûsuf, İslâm Hukuku (Evrensellik-Süreklilik), çev. Yûsuf Işıcık-Ahmet Yaman, Umut Mat., İstanbul 1997.
- KARAMAN Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, Yelken Mat., İstanbul 1984.
- Mukayeseli İslâm Hukuku, Umut Mat., İstanbul 1999.
- el-KÂSÂNÎ Alâüddin Ebû Bekir b. Mesûd, Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi', Matbaatü'l-Cemâliyye, Mısır 1328 h.
- KÂŞİFU'L-GİTÂ Câferî Mezhebi Fıkhı ve Esasları, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, Doğan Mat., Kayseri 1992.
- KORKMAZ Fahrettin, Gazâlî'de Devlet, TDV Mat., Ankara 1995.
- el-KURAŞÎ Yahyâ b. Adem, el-Harâc, Matbaatü's-Selefiyye, Mısır 1347 h.
- el-LAHAYDÂN Sâlih, el-Cihâd fî'l-İslâm, Dâru's-Samîi, Riyad 1997.
- LEWİS Bernard, İslâm'ın Siyasal Söylemi, çev. Ünsal Oskay, Kurtiş Matbaası, İstanbul 1993.
- el-MÂVERDÎ Ebû'l-Hasan Ali bMuhammed b.Habîb el-Basrî,el-Ahkâmu's-Sultaniyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebi'l İmâmi's-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- MECELLE Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Dersaadet Mat., İstanbul 1322 h.
- MERAY Seha, Devletler Hukukuna Giriş, Sevinç Mat., Ankara 1962.

- MİA Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi (İslâm Alemleri Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), Milli Eğitim Basımevi, (t.y.), (y.y.).
- MÜSLİM Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, Dâru Sahnûn-Çağrı yay. İstanbul 1992.
- en-NESÂÎ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, Sunen, Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992.
- en-NEVEVÎ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b.Şeref, Ravdatu't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- en-NEVVÂVÎ Abdülhâlık, el-Alâkâtü'd-Devliyye ve'n-Nazmu'l-Kadâiyye fî'ş-Şerîati'l-İslâmiyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut (t.y.)
- OKİÇ Tayyip, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı" başlıklı makâle, AÜİFD, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1958-1959 , Cilt, VII.
- ÖZEL Ahmed, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, Zafer Mat., İstanbul 1988.
- PAZARCI Hüseyin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Cantekin Mat., Ankara 1995.
- er-RÂZÎ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Ali el-Kuraşî et-Taberistânî, Mefâtihu'l Gayb, Matbaatü'l-Âmire, 1308 h.
- er-RİKÂBÎ eş-Şeyh, el-Cihâd fî'l-İslâm, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997.
- SAHNÛN (Sahnûn) b.Saîd et-Tennûhî, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ,(m.y),Mısır 1323h.
- es-SEDDÛSÎ, Katâde b. Deâme, Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- es-SERAHSÎ Şemsu'l-Eimme Ebûbekir Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, Kitabu'l-Mebsût, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y.
- Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, m.y., Kahire 1971.

- SEZİKLİ Ahmet, Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri, TDV Mat., Ankara 1997.
- SIRIM Veli, İslâm'ın Nihai Hedefi Evrensel Barış, Ziya Ofset, İstanbul 1999.
- SUBHİ SALİH Subhi, İslâm Kurumları, çev. İbrahim Sarmış, İsmat Mat., Ankara 1999.
- es-SUYÛTÎ, el-Hâfız Celâlüddîn Abdurrahmân, el-Itkân fi ulûmi'l-Kur'ân, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1407h. 1987m.
- ŞAFAK Ali, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Gümüş Mat., Ankara 1992.
- eş-ŞÂFÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, Kitâbu'l-Umm, el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, Mısır 1322 h.
- eş-ŞA'RÂNÎ Abdülvehhâb, Kitâbu'l-Mizân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1989.
- ŞİMŞEK Sait, Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele, Doğan Ofset, İstanbul 1991.
- ŞİRVÂNÎ Harun Han, İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar, Çev. Kemal Kuşcu, Gaye Mat., Ankara t.y.
- et-TABERÎ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk, Dâru'l-Maârif, Kahire t.y.
- et-TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ, Sunen, Dâru Sahnûn-Çağrı yay., İstanbul 1992.
- TURNAGİL Ahmet Reşit, İslamiyet ve Milletler Hukuku, Ahmet Sarı Mat., İstanbul 1972
- TÜRK HUKUK LÜGATI Türk Hukuk Kurumu, Maarif Mat., Ankara 1944.
- YAMAN Ahmet, İslâm Devletler Hukukunda Savaş, Umut Mat., İstanbul 1998.
- İslâm Hukukunda Milletlerarası İlişkiler, İsmat Mat., Ankara 1998.
- ez-ZERKÂ' Mustafa Ahmed, el-Medhalü'l- Fıkhiyyü'l-Âmm, (el-Fıkhu'l-İslâmî fi Sevbihi'l-Cedîd), Matâbiu Elif Bâ, Dimeşk 1967-68.
- ez-ZUHAYLÎ Vehbe, Âsâru'l-Harb fi'l-Fıkhi'l-İslâmî, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1992 .
- ez-ZÜHRÎ en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

ÖZET

İslâm hukukçuları, Batı'dan yüzyıllar önce ve "Milletlerarası Hukuk" üzerinde hassasiyetle durmuş, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları etrafında çeşitli projeler ve görüşler sunmuşlar, müstakil eserler vermişlerdir.

Müslümanlarla gayri müslimler arasındaki olağan ilişkinin savaş veya barış olması konusunda İslam hukukçularının düştüğü ihtilaf, milletlerarası hukukun en önemli kavram ve konularından biri olarak karşımıza çıkan antlaşmaların İslam hukukundaki meşruiyetini ve yerini derinden etkilemiştir. Her vesileyle barışa çağrıda bulunduğu, bozgunculuğa, kaosa, vahşete karşı çıktığı Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla net biçimde görülen İslâm'ın milletlerarası ilişkiler kuramında, savaş ve çatışma halinin karşısı olarak antlaşmaya biçtiği rol ve buna bağlı olarak, yapılan antlaşmaların herhangi bir süreyle sınırlı olup olmadığı, müslümanların hangi şartlarla antlaşma yapabilecekleri ve antlaşmaları terk edebilecekleri hakkında görüşler ileri sürülmüştür.

İslâm, çatışmayı körükleyen, savaş hayat gayesi edinen, büyük bir hızla yayılmasını şiddete borçlu olan, antlaşma ve antlaşmalı olmak konusunda katı bir tutum izleyen bir din değil, insanın huzuru ve yeryüzünün ıslahı yolunda savaş ve barışı hayatın gerçekleri kabul eden, ama anlaşıldığı üzere barışı şiddete tercih eden ve antlaşmalı olma hali konusunda ufku geniş bir yapıdır. İslâm dini savaşın, şiddetin, çatışmanın varlığını ve kaçınılmazlığını göz ardı etmemiş ve alınması gereken önlem, izelenmesi gereken kuralları ortaya koymuş, barışı da olağan dışı bir durum olarak nitelememiş, mensuplarına İslâm'ın ruhu ve temel değerlerine sadık kalmak, İslam'ın ve müslümanların maslahatını gözetmek kaydıyla antlaşmalar yapmak konusunda büyük bir serbesti tanımıştır.

Buna göre müslümanların yaşadıkları çağın şartlarını, temin edilecek maslahatları, bunun yanında medeniyetlerinin huzur, gelişme ve barışa olan ihtiyacını dikkate alarak antlaşmalar yapmalarının son derece olağan ve hatta gerekli bir durum olduğuna inanıyoruz.

SUMMARY

Islam jurists inclined on 'International law' sensibly, presented various projects about the verses of the Koran and applies of the Prophet Mohammed, gave independent works of art.

The confusion of Islam jurists on whether the ordinary relationship between the Moslem and non-Moslem would be war or peace, influenced its legalization on Islam law deeply as being the most important concept of the international law. It is clear that the Prophet's applies and the Koran invite the whole world to peace but reject war or wildness. In International Relationship Theory, as being against war and collide, some ideas were offered about how they had to accept or reject the pacts, whether the time of the pact was limited or not and on which conditions the Moslem would sign a pact.

Islam is not a religion which spreads violently by taking wildness as a base. In contrast it accepts war and peace as the facts of life for the comfort of people and improvement of the earth. Nevertheless Islam prefers peace to war with a wide viewpoint. By thinking the existance of war and wildness, Islam religion explained the necessary precautions which must be taken and the rules that must be followed. But it didn't qualify peace as an extraordinary situation. Islam gave liberty to Moslem on their pacts provided that they remain dependent on the bases of the Islam spirit.

According to this, by paying attention to the conditions of the century, their civilizations' comfort, development and necessity on peace, we believe that it is extremely usual and also a necessary situation for Moslem to sign pacts.